

LUND UNIVERSITY

Vad är det att åldras? : en etnologisk studie av åldrande, kropp och materialitet

Alftberg, Åsa

2012

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Alftberg, Å. (2012). *Vad är det att åldras? : en etnologisk studie av åldrande, kropp och materialitet*. [Doktorsavhandling (monografi), Institutionen för kulturvetenskaper]. Lund University.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

VAD ÄR DET ATT ÅLDRAS?

Vad är det att åldras?

En etnologisk studie av åldrande,
kropp och materialitet.

Åsa Alftberg

© Åsa Alftberg 2012

Lunds universitet
Institutionen för kulturvetenskaper
avdelningen för etnologi

ISBN 978-91-7473-341-9

Grafisk form: Lönegård & Co
Omslag: Kulturminnesbyrån
Tryckt 2012 av Media-Tryck, Lunds universitet

INNEHÅLL

FÖRORD	6	4. TID	85
I. INLEDNING	9	Mat och mål-tid	85
Syfte och frågeställning	12	Ha fullt upp	88
Forskningsfältet	12	Rytm och tempo	92
Konstruerad kategori	14	Sömn och dygnsrytm	93
Etnologisk forskning om ålder och åldrande	16	Hastighet	96
Tillvägagångssätt och material	19	På min tid	101
Skapandet av ett material	19	5. HEM OCH ANDRA PLATSER	107
Reflektioner kring fältarbetet	22	Hemmahörande	107
Forskarrollen och mötet med ”de andra”	24	Hemmet som process	110
Analys och skrivande	26	Verktygen i källaren	112
Presentation av intervjupersoner	27	Det hodologiska rummet	114
Frågelista och övrigt material	30	Att köra bil	120
Teoretiska utgångspunkter	33	6. DEN ÅLD RAND E KROPPEN	127
Fenomenologin och materialet	39	Huvudet är med	128
Avhandlingens disposition	41	Fötter	131
2. TINGEN TRÄDER FRAM	43	Kropp, kamp och nya ting	135
Trappor och andra ting	45	Rollatorn som aktör	138
Ett halvt hus	49	Mäta hälsa	142
Trappans inbyggda möjligheter	52	7. AVSLUTNING	149
Att tänka med tingen	53	Vad är det att åldras?	150
Smuts	56	En förändrad kropp	150
Städningens ordning	59	Ting och plats	151
En doft av såpa	62	Vardagens tysta dramatik	154
3. VANOR OCH RUTINER	67	Moralisk risk	155
Det egna livets uppgifter	68	SUMMARY	159
Lust och trivsel	74	KÄLLOR OCH LITTERATUR	163
Olust och matlust	75	Otryckta källor	163
Bästa stunden på dagen	79	Litteratur	163
		BILAGOR	173
		Bilaga 1 Intervjuguide	173
		Bilaga 2 Frågelista LUF 227 Åldrande och hälsa	174

FÖRORD

Någonstans under resans gång på forskarutbildningen hörde jag doktorandtiden beskrivas i fyra steg: som nybliven doktorand är man omedvetet inkompetent, sedan övergår man till fasen medvetet inkompetent (det är en tuff tid!), vidare omedvetet kompetent och slutligen (förhoppningsvis) medvetet kompetent. Som jag har upplevt det har varje steg sin frustration och charm, men för att uppnå det fjärde stadiet har krävts många inblandade som jag nu vill tacka å det varmaste. Först och främst mina handledare: Susanne Lundin, som varit med från allra första början – ett innerligt tack för ovärderligt stöd, för konstruktiva diskussioner och för att du tålmodigt och uppmuntrande följt alla turer innan jag hittade rätt väg; tack till Carola Skott som bistod mig under den första förvirrade fasen av doktorandtiden och som sedan efterträddes av Henrik Rahm – tack Henrik för dina alltid kloka synpunkter och för din språkliga entusiasm; tack till Håkan Jönsson, som med klarsynta kommentarer och påpekanden har stor del i att jag lyckats ro detta i land. Jag har uppskattat våra gemensamma handledarmöten och kommer att sakna dem!

Tack till doktorander, forskare och personal vid både Institutionen för kulturvetenskaper i Lund och Vårdalinstitutet som alla på olika sätt bidragit till att jag kunnat genomföra mina doktorandstudier. Särskilt vill jag tacka Charlotte Hagström som bistått mig med arbetet med avhandlingens frågelista, Gabriella Nilsson som förtjänstfullt agerade opponert vid mittseminariet, Lars-Eric Jönsson och Tom O'Dell som givit värdefulla synpunkter på olika delar av min text under studietidens gång, och Markus Idvall som tog sig tid att mellan skidrundorna på fjället läsa manus och ge väsentliga kommentarer.

Ett varmt tack till Jonas Frykman, både i rollen som opponert på slutseminariet och som den som redan under min magisteruppsatstid gav mig inspirationen och modet att våga tänka på forskarutbildningen.

Ett stort tack till Bodil Jönsson för insiktsfulla kommentarer och relevanta synpunkter vid genomläsning av manus i slutskedet. Likaså ett varmt tack till Orvar Löfgren som gav mig den viktiga sista knuffen jag behövde på slutspurten.

För alla samtal som är så värdefulla men som aningslöst nog brukar beskrivas som småprat: tack till Ingrid Fioretos, Gabriella Nilsson, Kristofer Hansson, Dragan Nikolić, Niclas Hagen, Karin Gustavsson, Helena Larsson och Andr a Wiszmeg.

Spr kgranskningen  r utförd av Margareta Tellenbach, stort tack för detta! Medel till tryckningen har jag erhållit från Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

Slutligen, tack till mina närmaste som gett mig kraft att genomföra avhandlingsarbetet: mina underbara barn, Gustav och Hedvig, och min käre make Jimmy, i sanning min bättre hälft.

Ekestad, Kristianstad 31 maj 2012

 sa Alftberg

1. INLEDNING

De sista åren av sitt liv gick min mormor baklänges nedför trapporna. På så sätt gjorde det mindre ont i hennes höfter och knän. Hon var då över åttio år; jag var drygt tjugo år och reflekterade väl inte särskilt över det jag såg. Det var på något sätt naturligt, om än beklagansvärt, att gamla människor har värk i kroppen och inte kan röra sig som förut. Det var ju inget som egentligen rörde mig, tyckte jag då. Nu, nästan två decennier senare, har jag blivit både äldre, något klokare och mera ödmjuk. Alla människor åldras, och den här boken handlar just om äldre människors åldrande. Vad händer när kroppen åldras och förändras? Hur påverkas vardagliga händelser och situationer?

Denna avhandling har tillkommit som en del av Vårdalinstitutets forskningsprogram *Stöd till sårbara äldre personer – från prevention till palliation*. Vårdalinstitutet är en nationell miljö för forskning och utveckling inom vård- och omsorgsområdet. Det har nära samverkan mellan Göteborgs och Lunds universitet och huvudmännen för vård och omsorg i Västra Götalandsregionen respektive Region Skåne.¹ Forskningsprogrammet är flervetenskapligt med tonvikt på vårdvetenskap. Programmet syftar till att främja äldre människors hälsa och livskvalitet, bland annat genom förebyggande åtgärder mot funktionsnedsättning och aktivitetsbegränsning och genom att understödja ökad vårdkvalitet. Sålunda riktas programmet mot de skilda behov av vårdinsatser som an-

¹ Nämnda universitet och huvudmän finansierar Vårdalinstitutet tillsammans med Vårdalstiftelsen. Verksamheten genomförs också i samarbete med Kommunförbundet Skåne, enskilda kommuner i Skåne och VästKom. För mer information se www.vardalinstitutet.net.

ses återfinnas under åldrandeprocessens olika faser. Det innebär alltifrån hälsofrämjande behandlingar till medicinsk vård, omvårdnad, omsorg och rehabilitering. Det inbegriper även ingripanden som främjar symptomlindring, livskvalitet, trygghet och tillfredsställelse med vården under sista levnadsperioden. Den flervetenskapliga forskningsmiljön har utmanat mig att formulera vad som är specifikt etnologiskt och vad jag kan bidra med i ett fält som präglas av medicinska och vårdvetenskapliga perspektiv. Som etnolog är min utgångspunkt att söka efter delvis andra beskrivningar av åldrandet än de som återfinns i forskningsprogrammet. Jag vill diskutera åldrandets komplexitet och medverka till att skapa en fördjupad förståelse och en nyanserad bild av äldre människors åldrande. Det etnologiska perspektivet har fokus på vardagen och därmed blir vardagliga rutiner, platser och ting analytiska ingångar till åldrandeprocessen. God hälsa och livskvalitet är förvisso viktigt, men hur omsätts sådana begrepp i människors vardagsliv? Vad är det att åldras?

Avhandlingens huvudpersoner är en grupp kvinnor och män som är mellan åttio och nittio år. En av dessa är Lilly. Hon beskriver åldrandet som en konstant förändring som ibland upplevs som långsam, ibland som snabbare:

När jag var sjuttio så visste jag ju att sådan skulle jag vara resten utav livet. Så blev jag sjuttiofem, ja det var så lite skillnad så att det var inget att hänga upp sig på. Så blev jag åttio, så blev jag åttiofem, och inte katten är jag som när jag var sjuttio, det är bara till att konstatera. För det är bara så, man åldras.

Åldrandet innebär biologiska förändringar; förändringar som påbörjas redan från det vi föds. Till en början kallas dessa ändringar i vardagligt tal för att växa upp, utvecklas eller mogna. Under det vuxna livet sker de biologiska förändringarna i långsammare takt, men vi åldras hela tiden. Snart blir de drag vi förknippar med ålderdom synliga: gråa hår, linjer och rynkor. Kroppen blir så småningom stelare. Ur ett etnologiskt perspektiv ligger fokus på hur denna biologiska process förstås och hantearas kulturellt. Ett kulturellt perspektiv innebär att studera tolkningen av de kroppsliga omvandlingar som åldrandet innebär, och vilka normer

och värderingar som knyts till ålder och åldrande. Det som är typiskt för kulturella föreställningar om åldrande och ålderdom är att de framställer äldre personer som något väsensskilt från de som är yngre. Att vara gammal skildras som en avvikelse från ett normalt (medelålders?) levnadssätt. Samtidigt förändras kroppen och vad den förmår genom åldrandet. Åldrandet är på samma gång en kulturell process och ett biologiskt skeende som står i relation till varandra. Det går inte att studera det ena utan att ta hänsyn till det andra.

Folkhälsovetaren Pia Kontos påpekar att forskning rörande åldrande och hög ålder tenderar att vara delad mellan biologi och kultur, mellan biomedicin och sociala konstruktioner. Den medicinska modellen förknippar åldrande och ålderdom med skröplighet, sjukdom och senilitet (Kontos 1999). Äldreforskning är ett stort flerdisciplinärt fält. Det enas dock, vilket Kontos pekar på, av ett gemensamt perspektiv som bygger på denna medicinska modell där åldrandet uppfattas som ett problem och en hälsorisk. Att åldrandet först och främst preciseras och förstås utifrån hälsa och ohälsa, hänger samman med vad som har beskrivits som samhällets medikaliseringsprocess. Denna medikalisering innebär att allt fler områden av människors liv definieras i termer av friskt eller sjukt, normalt eller avvikande (Armstrong 1995, Olin Lauritzen 2005). Sociologen Regina Kenen konstaterar att det västerländska samhällets intensifierade betoning på hälsa skapat ett nytt medicinskt begrepp: att vara i den medicinska riskzonen – ”the at-risk health status”. Kenen betonar att vara i riskzonen för ohälsa är en social position som förhandlats fram på samhällsnivå, där specifika grupper anses löpa större risk än andra att hemfalla åt hälsovådliga handlingsmönster (Kenen 1996). Människor över 65 år är en sådan kategori som ofta definieras utifrån begreppet att vara i riskzonen för ohälsa. Åldrandet uppfattas som ett hälsoproblem och riskerna bör förebyggas med fysisk, mental och social aktivitet (Blaakilde 2007). Att bli kategoriserad som ”äldre” innebär i hög grad att bli betraktad som representant för en hälsoriskgrupp. Att vara gammal anses vara detsamma som att vara i riskzonen för ohälsa, vilket får konsekvenser för upplevelsen av åldrande, ålder och identitet.

I det etnologiska perspektivet ingår ett kritiskt förhållningssätt till hur samhällliga kategoriseringar produceras och vilka konsekvenser de får.

Kategorin ”äldre” blir något som människor på grund av en viss ålder placeras in i och måste förhålla sig till. Denna kategorisering leder till att en mängd olika individer uppfattas som en homogen grupp, oavsett till exempel hälsotillstånd, bakgrund eller livshistoria. Detta betyder inte att jag förnekar att åldrandet kan innebära ohälsa och sjukdom för enskilda individer. Samtidigt bör vi hålla i minnet att kulturella konstruktioner säger mer om samtidens värderingar än om åldersgruppens faktiska förhållanden (Lundin 2007).

Men Kontos säger också att det kulturella perspektivet riskerar, i sin iver att utmana synen på äldre människor som biologins fångar, att negligera kroppens betydelse för skapandet av mening. Åldrandet blir en social och kulturell konstruktion oberoende av individens kropp (Kontos 1999). Därför ser jag det som viktigt att studera åldrandet med utgångspunkt i samspelet mellan den biologiskt åldrande kroppen och sociala kategoriseringar byggda av ålder. Vad händer i skärningspunkten mellan den åldrande kroppen (biologi) och kategorin ”äldre” (kultur)?

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING

Avhandlingens syfte är att utforska och beskriva åldrandet ur ett etnologiskt perspektiv med kropp, ting, plats och rutiner som utgångspunkt. I fokus står hur kulturella föreställningar och kroppsliga förändringar tillsammans formar det levda åldrandet. Jag vill undersöka hur kroppens biologiska åldrandeprocess erfars och hanteras i vardagliga praktiker av människor med hög ålder, och hur denna hantering relaterar till de kulturella normer och föreställningar som finns om åldrande och äldre människor i Sverige. Jag utgår från följande frågeställningar:

- När och på vilket sätt får åldrande och ålder betydelse?
- Hur påverkas vardagens utformning och upplevelser?

FORSKNINGSFÄLTET

Min utgångspunkt är att ålder och åldrande är något som aktualiseras i vissa situationer, medan det i andra situationer är ovidkommande. Detta

synsätt skiljer sig från medicinskt inriktad äldreforskning som definierar och kategoriserar människor i första hand efter deras antal levda år. Där används ibland olika uttryck för olika åldersgrupper, såsom tredje och fjärde åldern, yngre äldre och äldre äldre (Jönsson 2002:23). Yngre äldre refererar till gruppen mellan 65 och 85 år, medan personer över 85 år kallas äldre äldre. De över 90 år benämns de allra äldsta (Nilsson, M. 2004:30).

Gränsen mellan medelålder och ålderdom har fått sin placering vid 65 år på historiska grunder. Äldreforskaren och läkaren Henning Kirk (1995) beskriver hur ålderdomen skapas som en särskild kategori under 1800-talet. En ökande andel äldre i samhället i kombination med den medicinska vetenskapens utveckling genererade ålderdomen och ålderdomens sjukdomar som ett eget fält, det som senare kom att kallas geriatrik. Den medicinska vetenskapen samlade in data som kunde användas statistiskt och därmed tyckte man sig se en tydligt nedåtgående kurva vad gällde kroppslängd och muskelmassa vid 60–65 år. På detta underlag kunde senare ålderspensionen inrättas, men med ett tydligt klassperspektiv. Det var samhällets lägre klasser som ansågs vara utslitna vid denna ålder. Detta visar också hur ålder och åldrande var knutet till förmågan till arbete och försörjning (jfr Jönsson, L.-E. 2007).

Även om åldrandets sjukdomar fick vetenskaplig status under 1800-talet, ansågs ändå åldrandet vara ett normalt förlopp som inte krävde medicinsk vård, påpekar historikern Birgitta Odén. Först under 1900-talets andra hälft har geriatriken, och gerontologin, växt fram som egna ämnen i Sverige. Medan geriatriken avser åldrande människors sjukdomar, är gerontologin ett begrepp som i vid mening avser själva åldrandet och inkluderar sociala och psykiska aspekter. På grund av befolkningsstrukturens ökade andel personer över 65 år under senare delen av 1900-talet och framåt, uppfattas äldre individer både som ett medicinskt och ett socialt problem (Odén 1996). Historikern Anna Rosengren visar hur det medicinska perspektivet på åldrande och ålderdom främst från 1950-talet får ett bredare genomslag i samhället, men att det även tidigare funnits uttryck för ett underliggande samband mellan stigande ålder och kroppslig tillbakagång (Rosengren 2011).

Åldrandet skildras således ofta som ett problem och en hälsorisk, det som etnologen Owe Ronström kallar eländesforskning: ”Utgångspunk-

ten är gamla med problem, gamla som problem och vad man kan göra åt dessa problem” (Ronström 1998a:12, se även Jönson 2009). Med detta menas att hög ålder förknippas med negativa aspekter såsom förfall, förlust och sjuklighet. Forskningsprogrammet *De äldre i samhället – förr, nu och i framtiden* (Odén, Svanborg och Tornstam 1983) utgick från en omvänd infallsvinkel där de äldre betraktades som en resurs. I programmet slutrapport konstateras dock att man inte alls lyckats skilja sig från eländesperspektivet eftersom resursperspektivet vilar på samma grundläggande utgångspunkt; begreppen aktivitet och normalitet finns i botten på båda synsätten (Odén, Svanborg och Tornstam 1993:208ff). Både resurs- och eländesperspektivet förutsätter att ålderdomen är en avvikelse från det som betraktas som ett normalt, aktivt levnadssätt.

Konstruerad kategori

Enligt Kirk har hög ålder sedan antiken förknippats antingen med erfarenhet och visdom eller med fysiskt och mentalt förfall (Kirk 1995). Ännu idag är föreställningarna i stort sett desamma, med betoning på förfall. Etnologen Anne Leonora Blaakilde påpekar att både positiva och negativa berättelser om äldre människor utgår från att ålderdomen är något negativt. De positiva berättelserna handlar om gamla som uppfattas som unga för sin ålder och som har en aktiv livsstil *trots* att de är äldre. Det ungdomliga hos gamla människor framhålls som ett positivt värde som vi ska fascineras av och beundra. Positiva egenskaper är dock individuella, till skillnad från negativa egenskaper som generaliseras till att gälla hela åldersgruppen. Alla gamla får samma egenskaper: är sjuka, dementa och så vidare (Blaakilde 1999).

Äldre människor är det moderna samhällets de Andra, konstaterar etnologen Susanne Lundin (Lundin 2007:197). Med detta menar hon att gamla människor klassificeras som en särskild och avvikande kategori. Kategorin ”äldre” är en konstruktion, och begreppen äldre, åldrande och ålderdom har också studerats utifrån denna utgångspunkt i humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning (t.ex. Andersson et al. 2011, Hazan 1994, Jönson 2002 och 2009, Katz, S. 2009, Nilsson, M. 2008, Wilińska 2012. Med konstruktion menas ”kommenterandet” av världen till skill-

nad från den levda erfarenheten av den. Dessa två sammanfaller ibland, och ibland finns en diskrepans (jfr Gerholm 1993:111). Ålder kan då förstås som en konstruktion eller kategorisering och åldrandeprocessen som den levda erfarenheten, vilka ibland sammanfaller och ibland skiljer sig åt, men alltid förhåller sig till varandra.

Människors levda erfarenheter är beroende av kroppen och kroppsligt meningsskapande. Då mitt syfte rör den åldrande kroppen och upplevelser och erfarenheter av dess förändring, vill jag kortfattat nämna några arbeten med inriktning mot kropp och åldrande. Antropologen Barbara Myerhoff (1978) beskriver hur hon i sin studie av en grupp äldre människor försöker att förstå den åldrande kroppens erfarenheter genom att ta av sig sina glasögon, använda öronproppar, bära stela trädgårdshandskar vid utförandet av vardagliga sysslor samt ta på sig extra tunga skor. Myerhoff begagnar dock inte kroppen som analytisk infallsvinkel, utan den förblir en bakgrund till kulturella konstruktioner rörande åldrande och ålderdom (jfr Kontos 1999). Kroppen uppmärksammas också av sociologen Julia Twigg (2000) när hon studerar mötet mellan äldre personer och hemtjänstpersonal med utgångspunkt i bad och hygien. Kroppen används i hennes undersökning som ett prisma där vårdtagares och vårdgivares skildringar av omsorg strålar samman. Twiggs huvudsakliga fokus är således inte ålder och åldrande utan snarare kropp och omvårdnad.

Antropologen Sharon Kaufmans *The Ageless Self* (1986) fokuserar på vad som händer med individens identitet och självbild när kroppen förändras. Liknande tankegångar framförs av sociologerna Mike Featherstone och Mike Hepworth med deras begrepp åldrandemasken, ”the mask of ageing”. Kroppen analyseras här som ett yttre objekt i relation till det inre jaget och åldrandet anses leda till att ytan, utseendet, förändras och skapar en diskrepans mellan kroppen och jaget. Kroppen uppfattas inte som en del av jaget utan som en behållare eller en exteriör som håller det sanna jaget fången. Kroppen framstår som något som avviker från det ”normala” jaget (Featherstone och Hepworth 1991). Sociologen Peter Öberg kritiserar emellertid teorin om åldrandemasken och menar att den underblåser föreställningen om åldrandet som något avvikande och patologiskt (Öberg 2005:67).

Hepworth utvecklar resonemangen om kropp, åldrande och ålder i *Stories of Ageing* (2000), där han diskuterar hur omgivningens reaktioner på individens åldersförändrade utseende och framträdande införlivas med den egna uppfattningen av jaget. Här finns ett skifte i perspektivet på kropp när Hepworth, med inspiration av den fenomenologiska filosofen Drew Leder, fäster uppmärksamheten på att åldrandet får till följd att den vanligtvis obemärkta kroppen gör sig påmind, till exempel på grund av smärta, krämpor eller minskad funktionsförmåga.

Främst det senaste decenniets forskning har diskuterat åldrande och ålder i relation till andra kategoriseringar, såsom kön (t.ex. Ambjörnsson och Jönsson 2010, Arber, Davidson och Ginn 2003, Cruikshank 2003), klass (t.ex. Nilsson, G. 2011, Calasanti och King 2005) och etnicitet (t.ex. Torres och Magnússon 2010). Särskilt genus har undersökts i förhållande till ålder och åldrande och bland annat diskuterats utifrån kroppsideal och femininitet. Några exempel är etnologen Beatriz Lindqvist (1996) som diskuterar relationen mellan åldrande och kvinnlighet, och två avhandlingar från Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier vid Linköpings universitet: Therése Perssons *Kvinnlig för sin ålder* (2010) som handlar om flickor och kvinnors förhållningssätt till ålder (inte åldrande) och kropp, medan Karin Lövgrens *"Se lika ung ut som du känner dig"* (2009) berör kulturella föreställningar om kvinnors ålder och åldrande.

Etnologisk forskning om ålder och åldrande

"Äldre" som konstruktion är också utgångspunkten i det etnologiska perspektivet. Den svenska etnologiska forskningen om åldrande och ålderdom kan sägas peka i två riktningar. Den ena är studier av mötet mellan äldre människor och vården – både mötet med medicinsk vård (t.ex. Idvall 2007, Lundin 2007) och mötet med vårdpersonal inom äldreomsorgen (t.ex. Magnússon 1996 och 2010, Öhlander 1996, 2007 och 2009, Bergh 1993). Studerandet av äldres möten med vård och äldreomsorg (både hemtjänst och äldreboenden) kan betraktas som en del av det större, medicinskt inriktade äldreforskningsfältet, men där etnologer ställer andra frågor: analyserna kretsar kring (konstruktioner av) identitet, makt och normalitet. I antologin *Åldrandets betydelser* (Jöns-

son och Lundin 2007) finner vi bland annat Markus Idvalls artikel angående äldre patienter som väntar på njurtransplantation. Idvall påvisar hur ålder blir en organiseringsprincip för vilka transplantationsalternativ som vården kan tillhandahålla, och hur detta tvingar fram en identitetsförhandling hos den äldre individen. Susanne Lundins artikel i samma antologi synliggör hur kronologisk ålder samverkar med patientskap och normer kring hälsa och livsföring. Kategorin "äldre" fungerar här som en ingång till att studera kulturella föreställningar om kropp och hälsa i relation till medicinska praktiker.

Normativa föreställningar om ålder och åldrande uttrycks också inom äldreomsorgen, vilket avhandlas av både Finnur Magnússon och Magnus Öhlander. Särskilt Magnússon för en diskussion om den åldrande kroppens betydelse. I hans undersökning framstår de gamlas kroppar främst som en arena för motsättningar mellan vårdpersonal och vårdtagare, även om några av de empiriska exemplen också skildrar kroppen som en "väsentlig faktor i patienternas skapande av en identitet" (Magnússon 1996:75). De gamlas kroppar blir också en bärare av normalitet när den privata kroppen blir offentlig genom vårdpersonalens omsorger. Det förfall som personalen förknippar åldrandet med, återspeglas i deras strävan att vidmakthålla hela, rena och prydliga kroppar hos vårdtagarna (Magnússon 1996). Med utgångspunkt i demensvård i ett gruppboende för äldre personer påvisar Öhlander hur normalitet i hög grad handlar om genomförandet av vardagliga handlingar. Normalitet befästs på så sätt genom fysiska yttringar och handlingar. Om de boende klarar av görandet i det vardagliga livet kan viss (psykisk) avvikelse, till exempel föreställningen att de är någon annanstans, accepteras av vårdpersonalen (Öhlander 1996).

Den andra inriktningen berör undersökningar av pensionärskap och en identitet som äldre (t.ex. Lindqvist 1996, Ronström 1998, Trossholmen 2000, Hyltén-Cavallius 2005a, Lundgren 2010 och 2011, Nilsson, G. 2011). Forskningsprogrammet *Åldrandets kultur*² syftade till att undersöka äldre människors vardagsliv och en eventuell framväxt av något

2 Forskningsprogrammet *Åldrandets kultur* bedrevs under 1990-talet av Institutet för folklivsforskning, Stockholms universitet och Socialtjänstförvaltningen, Forsknings- och utvecklingsenheten, Stockholm.

som kunde kallas pensionärskultur. I en antologi med anknytning till forskningsprogrammet, *Pigga pensionärer och populärkultur* (1998), inleder Owe Ronström med en fråga om vilken social och kulturell praxis som uppstår när pensionärer regelbundet samlas för att delta i olika aktiviteter (s. 11). Antologin handlar både om hur ålderspensionärer konstrueras, och konstruerar sig själva, som grupp. Formandet av pensionärskap som en social kategori utforskas också i en avhandling av Sverker Hyltén-Cavallius (2005a). Författaren intresserar sig för hur ålder produceras av sociala och kulturella praktiker och föreställningar. Pensionärskap betraktas som något kulturellt iscensatt och historiskt föränderligt, och Hyltén-Cavallius utgår från bruket av musik för att studera detta. Anna Sofia Lundgren fokuserar på hur en identitet som äldre skapas och definieras i spänningen mellan den negativa synen på ålderdomen och det som uppfattas om en positiv aspekt, nämligen livserfarenhet. Kategorin ”äldre” är en bred klassifikation som inbegriper många olika slags människor, och denna vaghet öppnar för förhandling av skilda identiteter (Lundgren 2010). Detta diskuteras också av Gabriella Nilsson, som knyter samman konstruktionen av en identitet som äldre med görandet av klasstillhörighet (Nilsson, G. 2011).

Pensionärstillvaron beskrivs även av Ninni Trossholmen (2000), som använder ett klass- och livsloppsperspektiv. Med livsloppsperspektiv menas att livet före pensioneringen har betydelse för utformningen och upplevelsen av åldrandet och pensionärstillvaron. Livsloppsperspektiv eller livshistoriskt perspektiv är en vanlig teoretisk ram i äldreforskning (t.ex. Öberg 1997, Gunnarsson 2009, Snellman 2009). Äldre människor har naturligtvis ett längre livslopp att studera än vad yngre människor har, men det är uppenbarligen en risk att livsloppsperspektivet reproducerar synen på äldre som en avvikande och specifik grupp som tillhör det förflutna, inte nuet eller framtiden.

Sammanfattningsvis har tidigare etnologisk forskning bidragit med att synliggöra hur ålder är en kulturell konstruktion och en strukturerande princip, och den etnologiska traditionens betoning på praxis har kunnat visa hur individen förhåller sig till dessa konstruktioner. Ålder är en kategorisering som avsevärt påverkar människors liv och styr vår uppfattning om vad som är normalt respektive avvikande. Till skillnad

från de etnologiska studier som fokuserar på äldre människors möte med vård och omsorg, har inriktningen mot pensionärskap och identitet sällan problematiserat eller berört den åldrande kroppen. Denna avhandling är en brygga mellan etnologins två inriktningar. Ambitionen är att utforska äldre människors livsvillkor utanför en vårdkontext och samtidigt låta kroppen ta plats i undersökandet av kulturella konstruktioner kring åldrande och hög ålder. Jag vill alltså pröva ett nytt angreppssätt på forskningsfältet äldre och åldrande och placera kropp, tillsammans med ting, rutiner och plats, i fokus.

Kulturella konstruktioner kan studeras med olika teoretiska perspektiv, beroende på syfte och huvudsakliga fokus, det vill säga om tonvikten ligger på hur konstruktioner (re)produceras eller levda erfarenheter av desamma. Jag är intresserad av äldre människors upplevelser och erfarenheter och har därför valt att anlägga ett fenomenologiskt perspektiv, vilket kommer att utvecklas under rubriken *Teoretiska utgångspunkter*. För att läsaren ska kunna placera kommande teoretiska resonemang i en empirisk kontext, redogör jag först för studiens tillvägagångssätt och material.

TILLVÄGAGÅNGSSÄTT OCH MATERIAL

Materialet och kunskapen som samlas in under ett forskningsprojekt är inte en färdig kunskap som legat och väntat på forskaren. Forskaren skapar materialet och därmed kunskapen om det. Sociologen Sten Andersson inleder sin bok *Om vetenskapens gränser* med att vända på ordet vetenskap: skapat vetande. Vetenskapen samlar inte in fakta, den tillverkar dem (Andersson 2004:7). I det följande kommer jag att redovisa hur denna tillverkningsprocess gått till.

Skapandet av ett material

Från september 2008 till november 2009 intervjuade jag sammanlagt tolv personer, vilka ingick som deltagare i Vårdalinstitutets forskningsprogram *Stöd till sårbara äldre personer – från prevention till palliation*. Forskningsprogrammet består, förutom mitt avhandlingsprojekt, av tre vårdvetenskapliga interventionsprojekt med olika inriktning. Interven-

tionsprojekten är "Äldre i riskzon" – vilket syftar till att undersöka om ett preventivt program kan förebygga och fördröja ett beroende i vardagliga aktiviteter och utveckling av funktionsnedsättning när det gäller äldre personer (80+) som börjar utveckla sårbarhet. "Äldre som är återkommande konsument av vård" undersöker hur effekterna av en vårdmodell med närsjuksköterska (case manager) i vården av äldre (65+) med nedsatt funktionsförmåga och multipla sjukdomar kan bidra till minskad vårdkonsumtion och förbättrad livskvalitet för den äldre och dennes närstående. Det tredje interventionsprojektet, "Kommunal palliativ vård och omsorg – stöd till personalen", undersöker om stöd till undersköterskor och sjuksköterskor inom kommunal vård kan förbättra deras förutsättningar att ge en god vård till äldre personer vid livets slut.³

Efter en godkänd etikansökan vid Etikprövningsnämnden i Göteborg, tillfrågades intervjupersonerna i samband med verksamhet inom interventionsprojekten (enkätstudie genom hembesök) om att medverka i min undersökning. De personer som upplevdes ha svårigheter eller ett motstånd mot att delta i interventionsprojekten tillfrågades inte om att delta i min studie. De som visade intresse fick ett informationsbrev där jag kort beskrev mitt avhandlingsprojekt och syftet med intervjun. Efter några dagar ringde jag upp dem och om de fortfarande var intresserade av att medverka bestämdes tid och plats för intervjun, vilket i samtliga fall blev personernas hem. Sammanlagt intervjuade jag åtta kvinnor och fyra män i åldrarna åttio till nittio år, bosatta i Göteborg och Mölndals kommun. En kvinna var skild sedan många år, sex kvinnor var änkor medan endast en man var änklings. Övriga levde i äktenskap och under intervjuerna har deras makar ibland deltagit spontant under delar av samtalet.⁴

Jag träffade varje intervjuperson minst en men oftast två gånger. Intervjusamtalen varade mellan fyrtiofem minuter och tre timmar, spelades in digitalt och transkriberades därefter till skriftspråk. Utformningen av intervjun var halvstrukturerad (semistrukturerad). Detta innebär att den är "varken ett öppet vardagssamtal eller ett slutet frågeformulär"

³ För mer information, se www.vardalinstitutet.net.

⁴ Efter intervjun har makarna tillfrågats om godkännande att deras inpass räknas som en del av intervjun.

(Kvale och Brinkmann 2009:43). Jag använde en intervjuguide⁵ där intervjufrågorna utgick från specifika teman (åldrande, hälsa och vardagliga göranden) som personerna fritt fick resonera och berätta kring. Jag betonade under samtalens början att det är de intervjuades upplevelser och uppfattningar som är det intressanta, och att det inte finns rätt eller fel svar. Jag inledde också varje intervju med att kortfattat förklara vad mitt projekt går ut på och hur intervjun kommer att användas. Intervjupersonerna uppmanades att ställa frågor till mig om sådant de undrade över, både inför och efter intervjun.

Tre intervjupersoner, en man och två kvinnor, tillfrågades om att medverka i en deltagande observation där jag bad att få vara med dem under några timmar en vanlig dag. Mannen avstod senare på grund av sjukdom medan de två kvinnliga intervjupersonerna besöktes vid sammanlagt tre tillfällen. Personerna fick själva bestämma vilken dag som passade dem och vad som skulle hända under mitt besök. Detta ledde till att jag var närvarande vid städning, matlagning och vid ärenden som att handla mat eller gå på biblioteket. Förutom att medverka i själva görandet av vardagligt hushållsarbete var småpratet under utförandet en stor del av observationen. Jag förde inga anteckningar under tiden som jag tillbringade med personerna, utan detaljerade beskrivningar, intryck och vissa yttranden skrevs ned kort efter observationen.

Mina urvalskriterier för intervjuerna var ålder (åttio år eller mer), kön (både män och kvinnor) och att intervjupersonen bodde i sitt ordinarie hem, allt i enlighet med forskningsprogrammet. Det visade sig också att ingen av de intervjuade använde formellt stöd såsom kommunal hemtjänst. Två av kvinnorna hade anlitat hemtjänst tidigare, men avslutat hjälpen. Äldre människor skildras och uppfattas ofta som en grupp i stort behov av vård och stöd, men statistiskt sett lever majoriteten av den åldersgrupp som intervjupersonerna tillhör i sina ordinarie hem utan stöd i form av hemtjänst eller hemsjukvård (Socialstyrelsen 2009).

⁵ Se bilaga 1.

Reflektioner kring fältarbetet

Inom ramen för Vårdalinstitutets övergripande forskningsprogram var avhandlingsprojektet i sin inledningsfas utarbetat med tanke på en intervjustudie. Utgångspunkten inför intervjuerna var att jag ville veta hur åldrandet hanterades, men jag hade inte en klar och tydlig bild av vad intervjusamtalen skulle innehålla. Intervjuerna användes explorativt, vilket innebar att vissa frågor tillkom efterhand medan andra föll bort. Frågor om hälsa och ohälsa fanns med under de första intervjuerna men jag upptäckte snart att både hälsa och åldrande för deltagarna handlade om att kunna leva som vanligt och följa sina vanor, vilket gjorde att vardagliga rutiner hamnade allt mer i fokus. Därmed beslöt jag att också utföra deltagande observationer för att kunna följa ett par intervjupersoner i deras vardag. På så sätt kunde jag utforska relationen mellan åldrande och vardag både i samtalet om dagliga rutiner och i görandet av dem.

Under arbetet med intervjuerna har jag funderat mycket över det som inte tillhör själva intervjusamtalet, men som kan vara minst lika intressant och relevant för min undersökning. Intervjusituationen kan ibland bli en blandning av intervju och deltagande observation, särskilt om den äger rum i intervjupersonens hem. Före, under och efter själva intervjusamtalet uppstår småprat, förflyttningar – ett foto hämtas från ett annat rum, fika förbereds tillsammans i köket – och hemmet med dess föremål liksom hur personen rör sig i hemmet får tillfälle att uppmärksammas och senare tecknas ned. Ett begrepp som kan täcka hela intervjusituationen är *etnografiska intervjuer*, ett uttryck som är mindre vanligt inom etnologin (troligen för att begreppet etnografi är en så självklar beståndsdel av etnologin att detta formar en tyst kunskap, något som inte behöver uttryckas explicit). Birgitta Kullberg, forskare i pedagogik och didaktik, definierar begreppet etnografiska intervjuer som en metodisk följsamhet, att skapa nya frågor utifrån de svar man erhåller. ”Den etnografiska intervjun har karaktären av ett seminariesamtal i vilket syftet är att väcka till tankar hos den deltagande så att kunskap utvecklas. Både intervjupersonen och den intervjuade deltar aktivt och dialogen poängteras” (Kullberg 2004:109). Jag tolkar hennes resonemang som att hon betraktar etnografiska intervjuer synonyma med de samtal hon benämner ”informella intervjuer”. Dessa kan uppstå vid deltagande observationer och

växelverkar med det hon kallar djupintervjuer eller ”formella intervjuer” (Kullberg 2004:109–125). Även antropologen James P. Spradley menar att etnografiska intervjuer skiljer sig från andra slags intervjuer. Intervjuer är en vanlig kvalitativ forskningsmetod, men skillnaden är att etnografiska intervjuer ska leda till etnografiska beskrivningar, och därför måste en sådan intervju vara mer ett samtal än en utfrågning (Spradley 1979). Jag vill emellertid använda begreppet etnografiska intervjuer för att betona händelser i intervjusituationen som inbegriper mer än samtalet och det språkliga. Det innefattar då allt som händer, från det att dörren öppnas av intervjupersonen till det att forskaren går därifrån. Här ligger dock etiska svårigheter. Hur kan jag som forskare förmedla att allt som händer är potentiellt forskningsmaterial, och är det etiskt rätt att det är så? Måste det inte finnas möjlighet för den som intervjuas (och observeras) att tala ”off the record”? Under en deltagande observation är det möjligen mer påtagligt att allt som händer och sägs är forskningsmaterial, men det är inte säkert att det uppfattas så av den som blir observerad. Jag har försökt att bemöta dessa komplicerade frågor genom att vara tydlig med syftet med mitt besök för de intervjuade, och senare under analysarbetet vara lyhörd för hur jag framställer intervjupersonerna. Etiska spörsmål är inte avslutade genom den etikprövning som min studie genomgått, snarare bör etikprövningen betraktas som en inledning till etiska reflektioner under hela avhandlingsarbetet.

Som tidigare nämndes förekom det att intervjupersonernas maka eller make spontant gjorde inpass under delar av intervjun. Jag kom att betrakta det som en fördel eftersom jag upplevde att det gav samtalet extra dynamik. De gifta par jag har träffat har alla levt tillsammans i mellan femtio och sextio år. Denna tidsrymd har betydelse, oavsett relationens utformning, men det är svårt att definiera konsekvenserna för intervjusituationen. Jag har ibland upplevt att jag trätt in i ett redan pågående samtal som funnits dem emellan. I intervjun har stundom funnits två parallella samtal, ett mellan mig och paret och ett mellan makarna sinsemellan, där det sistnämnda framstår som ett ständigt pågående samtal och förhandlande om konsensus. Enligt etnologen Sarah Holst Kjær (2009) innefattar ett parförhållande ett socialt kontrakt om vad som är tillåtet i förhållandet när det gäller beteenden, känslor, åsikter, tankar och så vidare.

Endast de som tillfrågats om att delta i intervjun har skrivit under en talong om informerat samtycke (vilket skedde vid intervjusituationens inledning, innan ljudinspelningen påbörjades). Det innebär att den maka eller make som valt att delta i delar av intervjusamtalet formellt inte kan betraktas som intervjuperson, även om de lämnat sitt muntliga samtycke efter intervjusituationen. Jag har ändå valt att analysera deras inlägg på samma sätt som övriga intervjupersoners berättelser. Detta beror på, som jag nämnde ovan, att partnern är en del av samtalet och en del av dialogen mellan makarna. Inpassen har vanligen varit korta kommentarer eller reflektioner som ofta bidragit till intervjupersonens tankar och berättande. Dock har jag noga övervägt hur dessa uttalanden används i avhandlingstexten och hur de återger personen och paret till följd av att samtycket fått först efter intervjun och inte i förväg.

Forskarrollen och mötet med "de andra"

Ian Hacking (2007) pekar på att för att förstå hur världen fungerar krävs att vi intervenerar i den, inte enbart observerar eller teoretiserar. Jag menar att intervjuer och deltagande observation kan betraktas som en slags intervention. Metoderna innebär ett aktivt uppsökande av företeelser och möten med andra människor. Både forskaren och den som intervjuas eller observeras påverkas av varandra under mötet. Fältarbetet är en social verksamhet (jfr Kaijser 1999:34). Mötet mellan mig och de medverkande präglas av våra tidigare erfarenheter och deras eventuella skillnader och likheter. Kulturforskaren Ann Gray påpekar att ett reflexivt förhållningssätt är en viktig grundsten i kulturvetenskaplig forskning, ett förhållningssätt som ska vara närvarande både under skapandet av materialet och under analysen av det. När det gäller mötet med forskningspersoner tar hon upp några viktiga frågor som jag burit med mig:

What aspects of life experience might you share with your respondents, e.g. age, gender, "race", ethnicity, physical ability and class? How might these "matches" or "mismatches" influence and shape the study? How will they affect your relationship with your research subjects? (Gray 2003:63).

Den mest uppenbara skillnaden mellan mig och alla de intervjuade har varit vår ålder. Kanske har vår åldersskillnad på cirka femtio år inneburit mer explicita berättelser av de intervjuade om upplevelser av åldrandet och dess konsekvenser, för att förklara för mig som "utomstående". Å andra sidan kan det finnas erfarenheter som jag inte ens förstått att fråga efter. Samtidigt är jag "inomstående" då samtalet handlat mycket om vardagliga rutiner och vardagliga erfarenheter som jag också delar. Eventuella skillnader och likheter mellan intervjuare och intervjuperson vad gäller till exempel ålder eller kön är inget som kan eller måste åtgärdas på något sätt, utan bemöts genom forskarens medvetenhet och reflektioner över hur detta hanteras och vilken betydelse det har för studiens utförande och utformning. Kvalitativ forskning innebär att vara en del av den värld man studerar, och kan passande beskrivas som *reflekterande empirisk forskning* (Alvesson och Skoldberg 2008:19, min kursivering).

Ålder fungerar som ett kategoriseringsverktyg, något att tänka med för att förstå och tolka världen. Likaledes gör jag intervjuer med människor på grundval av deras ålder, och därmed blir jag medskapare av den kulturellt konstruerade kategorin "äldre" – där människor med en viss ålder betraktas som avvikande och annorlunda med den marginalisering det innebär (se t.ex. Blaakilde 1999, Jönson 2002) – även om min undersökning syftar till att problematisera densamma. Forskaren skapar förvisso alltid sitt forskningsfält. Därför är en medvetenhet om forskarrollens position när det gäller studier av grupper som kan beskrivas som marginaliserade av största vikt.

En annan aspekt som bör tas upp är att de intervjuade har medverkat i någon av de två vårdvetenskapliga interventionsprojekten med fokus på äldres hälsa (se ovan). Till följd av intervjupersonernas deltagande i interventionsprojektet kan begreppen hälsa och åldrande ha varit aktuella för funderingar och diskussion redan före mitt möte med de medverkande. Det innebär i så fall att de intervjuade redan hade hunnit formulera tankar kring detta (vilket de naturligtvis även kan ha gjort före deltagandet i interventionsprojekten). För mitt arbete har detta inte haft någon egentlig betydelse, eftersom det var upplevelser och erfarenheter av åldrande och hälsa i relation till vardagen jag ville veta mer om, inte "sanna" utsagor om vad åldrande och hälsa är, isolerade från något som helst sammanhang.

Analys och skrivande

En vetenskaplig metod innefattar inte enbart hur materialet skapats utan består av tillvägagångssättet under hela forskningsprocessen: hur materialet får sin form, hur det tolkas och analyseras och hur det sedan framställs. Metod bör betraktas som ett förfarande att interagera med det som undersöks och en viktig fråga är *hur* detta görs (Mol 2002:152ff). I mitt fall, liksom i kvalitativ forskning överlag, handlar svaret på den frågan till stor del om skrivandet. Att skriva är inte resultatet av analysen utan är själva analysen, menar etnologerna Billy Ehn och Barbro Klein (Ehn och Klein 1994:40). Med det åsyftas att formulerandet av anteckningar, transkriberingar och texter innebär att vi kan granska våra egna tankegångar och reflektera över det skrivna. Jag vill påstå att analysarbetet påbörjas redan under intervjun eller observationen genom de intryck forskaren erhåller och de följdfrågor man väljer att ställa under intervjun. En mycket viktig del av analysarbetet sker sedan under transkriberingen av intervjuerna samt renskrivandet av observationsanteckningarna. Under transkriberingen av intervjuerna kunde jag genom lyssnandet återuppleva stämningar och förnimmelser under mötet, samtidigt som nedtecknandet av orden och meningarna gjorde att jag upptäckte mönster och avvikelser. Genom transkriberingsarbetet har jag intervjuerna ”i huvudet”, jag minns dem, vissa meningar ordagrant. Därefter har återkommande genomläsningar av de transkriberade intervjuerna skett, både ”lodrätt”, varje enskild intervju, och ”vågrätt”, där jag letat efter specifika teman eller mönster jag tyckt mig se genom hela materialet (jfr Thomsson 2010:150). Detta har skett parallellt med läsning av teoretisk och tillämpad litteratur relevant för forskningsfältet, där den teoretiska litteraturen fungerat som analysredskap. Genom seminarier har jag sedan provat mina tankegångar och analyser i textform och fått kommentarer från kollegor att arbeta vidare utifrån. Analysprocessen är naturligtvis mer kaosartad och famlande än vad ovanstående beskrivning medger, men jag har försökt att redogöra för hur arbetet gått till rent praktiskt.

Skrivarbetet är också en distanseringsprocess från fältarbetet. Det upplevda och erfarna ska kategoriseras, analyseras och disponeras i förhållande till vartannat. Närheten under fältarbetet, det vill säga upplevelsen av att ”vara där” (jfr Frykman och Gilje 2003) och delaktig i mötet

med människor och företeelser, ska sedermera omvandlas till ett betraktande och analyserande på avstånd. Genom att vara nära materialet skapas förståelse; en förståelse som i hermeneutisk forskning innebär kunskap. Närvaro skapar också validitet, då närvaro lyfter fram processen där forskaren interagerat med sitt material. Jag har till exempel valt att skildra intrycken från fältarbetet i presens för att skapa en känsla av närvaro. Likaså använder jag intervjupersonernas egna berättelser i form av längre citat. Under skrivandet är det dock nödvändigt att fjärma sig från materialet för att se mönster och strukturer. Pendlingen mellan närvaro och distans är alltså en viktig del i forskningsprocessen (jfr Sandberg och Thelander 2000, se även Ehn 2003).

Skrivandet handlar ytterst om valet av ord. I transkriberingen av intervjuer ställs detta på sin spets. Talspråket ska överföras till skriftspråk och det finns olika metoder och skolor för detta, beroende på studiens syfte (Fägerborg 1999, Ehn 2003:137ff). Jag har valt att omvandla talspråket helt och hållet till skriftspråk, eftersom skrivet talspråk riskerar att ge ett missvisande intryck av intervjupersonens förmåga att uttrycka sig. Detta beror i hög grad på att de flesta är ovana vid att läsa transkriberat talspråk. Talspråk har också andra betydelser och en delvis annan logik än det standardiserade tillrättalagda skriftspråket.

Presentation av intervjupersoner

De intervjuade personerna framträder både som en homogen och heterogen grupp. De tillhör, med något undantag, samma generation, födda på 1920-talet (två kvinnor är födda 1919). De har således varit med om samma politiska och ekonomiska förändringar av det svenska samhället och varit en del av den så kallade folkhemstiden. De har under arbetslivet haft en stadig inkomst, och de flesta har ägt både sommarstuga och bil. Men deras bakgrunder har skiftat, från akademikerbakgrund och medelklass till arbetarklass och fattig torparfamilj med nio syskon. Många är klassresenärer. Somliga har växt upp i stadsmiljö, andra på landsbygden, vilken man har lämnat som ung vuxen och flyttat in till Göteborg för arbete. Trots hemmafruideal under seklets mitt har alla kvinnorna arbetat, med undantag för en kortare eller längre period under småbarnsåren.

Nedan presenteras varje medverkande kortfattat. Intervjupersonernas namn är fingerade⁶ och i särskilda fall har geografiska namn eller vissa detaljer i deras berättelser ändrats för att försvåra eventuella igenkännanden. De makar som deltagit i intervjuerna har likaså tilldelats fingerade namn.

Anna: 89 år. Uppvuxen i Göteborg. Änka sedan åtta år, har barn, barnbarn och barnbarnsbarn. Anna arbetade inom äldreomsorgen och mannen vid järnvägen. De flyttade från hus till lägenhet för arton år sedan.

Asta: 80 år. Uppvuxen i Göteborgstrakten. Änka sedan tretton år och flyttade i samband med det från hus i Göteborg till radhusområde strax utanför Mölndal. Har barn och barnbarn. Asta är utbildad sömmerska men har också arbetat som kontorist och maken som försäljare.

Axel: 82 år. Uppvuxen i Göteborg. Han och hans hustru Ingeborg har båda arbetat som lärare och är delvis fortfarande engagerade med undervisning. De har barn, barnbarn och barnbarnsbarn. De bor i sin lägenhet sedan fyrtio år.

Doris: 80 år. Flyttade från landsbygden utanför Göteborg till staden som 18-åring. Änka sedan tre år, har barn, barnbarn och barnbarnsbarn. Doris arbetade som ekonomibiträde i ett storkök och hennes man var hantverkare. Hon bor i sin lägenhet sedan sextio år tillbaka.

Elsa: 90 år. Uppvuxen i Stockholmstrakten och flyttade till Göteborg i tjugoårsåldern. Änka sedan sju år, har barn och barnbarn. Båda makarna arbetade inom ett statligt verk. Elsa bor i Mölndal i huset hon och hennes man köpte för cirka fyrtio år sedan.

Harald: 80 år. Uppväxt i Göteborg. Gift med Sonja, 75 år, och har barn och barnbarn. Sonja var handelsanställd innan pensioneringen och Ha-

⁶ De fingerade namnen är valda för att överensstämma med vanliga namn enligt generationstillhörighet. (Något som är värt att reflektera över är om läsaren hade skapat sig en annan bild av intervjupersonerna om namnen istället signalerat en yngre generationstillhörighet.)

rald har arbetat inom många olika områden under sitt yrkesverksamma liv, men det arbete han pensionerades från var i tryckeribranschen. De flyttade från en större lägenhet till en mindre i samband med Haralds pensionering.

Ingmar: 80 år. Uppvuxen på västgötska landsbygden och arbetade på fabrik i en stad i Västergötland som ung. Flyttade till Göteborg i trettioårsåldern och utbildade sig till lärare. Änkeman sedan två år, har barn och barnbarn. Hustrun Inga arbetade inom vården, men drabbades av svår sjukdom och under hennes sista tio år vårdades hon i hemmet av Ingmar. I samband med detta flyttade de från radhus till lägenhet.

Lilly: 87 år. Uppvuxen i Göteborg. Änka sedan fjorton år, inga barn. Båda makarna arbetade inom fackföreningsrörelsen. Lilly har bott i samma lägenhet sedan området byggdes i slutet av 1950-talet.

Margit: 80 år. Uppvuxen i en stad i Halland och flyttade till Göteborg som 18-åring för att utbilda sig till lärare. Arbetade som lärare fram till pensioneringen och därefter ytterligare några år som lärarvikarie. Margit blev änka för arton år sedan och flyttade i samband med det från hus till lägenhet. Har barn och barnbarn.

Nils: 85 år. Uppvuxen i en mindre stad i Södermanland. Bosatt i Göteborg under större delen av sitt vuxna liv. Gift med Karin, 85 år, och har barn, barnbarn och barnbarnsbarn. Nils har arbetat som tjänsteman och chef inom industrin och Karin som kontorist. De har tidigare bott i hus, men som pensionärer flyttade de till lägenhet.

Rut: 80 år. Uppvuxen i Stockholm och flyttade till Göteborg som 17-åring. Skild sedan fyrtio år, har barn och barnbarn. Arbetade som kontorist. På grund av smärta i benen flyttade hon för fyra år sedan från en lägenhet utan hiss till en med hiss.

Verna: 84 år. Uppvuxen på landsbygden norr om Göteborg, flyttade till staden som ung vuxen. Gift med Stig, 87 år, och har barn och barnbarn.

Verna har arbetat i butik som expedit och Stig som hantverkare. De har bott i sin lägenhet sedan 1960.

För att underlätta för läsaren följer en tabell som ger en snabb översikt över intervjupersonernas namn, ålder och civilstånd.

Tabell 1. Intervjupersonernas namn, ålder och civilstånd.

Namn	Ålder	Civilstånd
Anna	89	Änka
Asta	80	Änka
Axel	82	Gift med Ingeborg
Doris	80	Änka
Elsa	90	Änka
Harald	80	Gift med Sonja
Ingmar	80	Änkling
Lilly	87	Änka
Margit	80	Änka
Nils	85	Gift med Karin
Rut	80	Skild
Verna	84	Gift med Stig

Frågelista och övrigt material

Under avhandlingsarbetet har jag skickat ut en frågelista i samarbete med Folklivsarkivet i Lund: LUF 227 *Åldrande och hälsa*.⁷ Frågelistor är ett traditionellt etnologiskt material och används ofta som komplement till eller tillsammans med intervjumaterial och observationer i etnologiska studier och skrifter (se t.ex. Hagström 1999, Hansson 2007 och 2010, Sjöholm 2003). Genom frågelistan ville jag få en uppfattning om tankar och upplevelser av åldrandet utöver intervjuernas berättelser. Jag breddade på så sätt avhandlingens material. Frågelistans svar gör att jag

⁷ Se bilaga 2.

kan studera hur kulturella föreställningar tillsammans med kroppsliga förändringar formar åldrandets erfarenheter hos individer som inte är deltagare i Vårdalinstitutets forskningsprogram.

Folklivsarkivets frågelistor är uppbyggda kring ett utvalt tema eller ämne. En grupp av meddelare ombeds att skriva ner sina tankar, åsikter, minnen och erfarenheter kring det specifika ämnesområdet. Frågelistor-nas meddelare är en fast grupp som några gånger om året får en frågelista med vitt skilda ämnen.⁸ Denna insamlingsverksamhet har rötter i det tidiga 1900-talets framväxande av etnologi som vetenskaplig disciplin. Till en början betraktades meddelaren som en representant för traditioner och sedvänjor inom ett begränsat geografiskt område. Detta synsätt förändrades senare och meddelaren uppfattas idag som en individ som enbart representerar sig själv. De är ”vanliga människor” som delar med sig av sina erfarenheter, åsikter och attityder (Westergren 2003). För att bli en meddelare finns inga särskilda krav, men det är naturligtvis en fördel att tycka om att uttrycka sig i skrift. Majoriteten av meddelarna är kvinnor i medelålder och hög ålder (Hagström och Marander-Eklund 2005).

Min frågelista behandlade ämnet åldrande och hälsa, och hade delvis liknande frågor som intervjuguiden. 62 svar inkom från personer i åld-rarna 42 till 93 år. Av dessa var femton kvinnor och fem män åttio år och äldre. Det är deras svar jag använt i min avhandling. Eftersom jag ville bruka frågelistan som ett komplement till intervjumaterialet har jag valt samma åldersgräns, åttio år och äldre, för båda materialkategorierna. I gengäld skiljer sig meddelarnas boendemiljö från intervjupersonernas då de flesta av Folklivsarkivets meddelare bor på landsbygden eller i mindre städer, främst i södra Sverige. Det är också flera av meddelarna som upp-ger att de anlitar hemtjänst. Sådana faktorer påverkar naturligtvis upp-levelser, erfarenheter och hanteranden av åldrande och ålder och skapar en större variation i avhandlingens material.

Det är viktigt att reflektera över hur frågorna formuleras för att upp-muntra respondenterna att föra fram sina egna åsikter och inte vad de tror att forskaren eller arkivet vill ha kännedom om. Samtidigt kan frå-

⁸ Exempelvis under 2010: LUF 230 *Naturen för mig*, LUF 231 *Prinsessbröllopet*, LUF 232 *Kunskap om sjukdom* och LUF 233 *Trädgården*.

gelistan ge mottagaren möjlighet att tolka frågorna mer fritt i jämförelse med en intervjusituation, och meddelaren bestämmer själv vilka frågor han eller hon vill svara på (jfr Westergren 2003). Till skillnad från intervjusituationen har forskaren inte möjlighet att ställa följdfrågor. Meddelarens bakgrund och erfarenheter utanför frågelistans ämne förblir oftast okända. Jag upplever att frågelistsvaren ibland riskerar att kännas som tagna ur sitt sammanhang. De saknar den kontext som intervjusituationen skapar i och med hemmiljön och det personliga mötet. Det betyder inte att ett intervjusamtal per automatik ger mer kunskap, snarare en känsla (åtminstone hos forskaren) av att ha lärt känna individen en smula genom mötet ansikte mot ansikte. Men det kan i själva verket vara lättare att berätta något i en relation där båda är anonyma och "ansiktslösa" inför varandra, vilket är fallet med en frågelist (jfr Hagström och Marander-Eklund 2005).

Frågelistsvaren bör också betraktas som en särskild genre, skrivna av vad som kan kallas kompetenta eller vana berättare (Hagström och Marander-Eklund 2005). Svaren som skrivs ned är på olika sätt medvetet komponerade och stiliserade, och kan därför betraktas som en specifik berättartartradition (Ekrem 2003). Likafullt speglar en berättelse, oavsett genre, samhälleliga normer och värderingar. Jag uppfattar också svaren som relativt olika i sina berättartekniker, från kortfattade redogörelser av sakförhållanden till detaljerade skildringar av personliga reflektioner och känslor.

Till en början genomlästes alla frågelistsvaren, även de från meddelare yngre än åttio år, för att få en överblick över materialet. Därefter fokuserade jag på de tjugo svar som kom från personer som var åttio år och äldre. Meddelarnas berättelser har på samma sätt som intervjuerna analyserats genom lodrät och vågrät läsning. Sedermera har hela materialet, intervjuer, observationer och frågelistan, använts tillsammans i avhandlingens analys. Materialen har stöttat och påverkat varandra på så sätt att de bekräftat mönster eller skapat nya perspektiv och infallsvinklar. Till exempel var betoningen på aktivitet, idealet att leva ett aktivt liv, mycket tydlig i frågelistan vilket gjorde att jag läste om intervjuerna med detta tema för ögonen.

I Folklivsarkivet vid Lunds universitet har jag även studerat arkivmaterial i form av dagböcker, skrivna under 1990-talet av två olika kvinnor i sjuttio- respektive åttioårsåldern. Dagböckerna använde jag som stöd

i analysen i ett försök att hitta nya infallsvinklar. Dagböckernas skildringar av vardagslivets vanor ledde till att jag blev inspirerad att se det lustfyllda i vanor och rutiner istället för att enbart understryka normalitet och ontologisk trygghet. Därmed framträdde de vardagliga rutinernas betydelse med större skärpa i intervjumaterialet och frågelistan. Emellertid använder jag inte direkta citat eller refererar till dagböckerna i avhandlingstexten.

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Det empiriska materialet som skapats kräver en teoretisk utgångspunkt för att bli begripligt och relevant. Teorier ska betraktas som redskap, skriver sociologen Per Dannefjord, vilka skapar systematik i data, erfarenheter eller antaganden (Dannefjord 2005:13). Denna avhandlingens teoretiska redskap är ett fenomenologiskt perspektiv. Jag vill till att börja med kort redogöra för bakgrunden till detta perspektiv med utgångspunkt i den fenomenologiska forskaren Jan Bengtssons beskrivning (Bengtsson 2001). Fenomenologi är en filosofisk tradition, grundad av Edmund Husserl under 1800-talets senare del och vidareutvecklad under 1900-talet av bland andra Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre, Maurice Merleau-Ponty och Simone de Beauvoir. Fenomenologin uppmanar människan att gå till sakerna själva, det vill säga "följa de företeelser som vi gör till föremål för undersökning in i alla krokar och vrår och låta dem själva få komma till uttryck snarare än våra fördomar, fixa kategorier, färdiga teorier eller uppfattningar" (Bengtsson 2001:9). Vår tillgång till sakerna själva är vår erfarenhet, och Bengtsson menar att fenomenologin kan beskrivas som en erfarenhetsfilosofi.

Fenomenologins uppkomst kan förstås som en reaktion på andra filosofiska strömningar, såsom empirism och rationalism. Den fenomenologiska traditionen riktade kritik mot rådande vetenskapssyn som var beskaffad med, enligt fenomenologin, begränsade tolkningsmöjligheter av den komplexa verkligheten. Fenomenologin betonar att sinnlighet och förnuft är en oupplöslig enhet som man enbart på analytisk väg kan dela upp. Erfarenhet och kunskap är sammanflätade, liksom subjekt och objekt, kropp och medvetande (Bengtsson 2001, se även Bengtsson 1998).

Ett annat relevant exempel på sammanflätning är den mellan levd erfarenhet och kulturella konstruktioner. Fenomenologin har därför väckt intresse inom etnologin. Tidiga exempel på detta är Lena Gerholms avhandling *Kulturprojekt och projektkultur* (1985) och Beatriz Lindqvists avhandling *Drömmar och vardag i exil* (1991). Under 2000-talet har antalet fenomenologiskt inspirerade skrifter inom etnologin ökat, till exempel antologin *Being There* av Jonas Frykman och Nils Gilje (2003) och flera avhandlingar (Olsson 2003, Hansson 2007, Hammarlin 2008, Ottoson 2008, Nikolić 2012; för en diskussion om fenomenologins roll i etnologin se även Alftberg och Hansson 2011).

I antologin *Being There* (2003) argumenterar Jonas Frykman och Nils Gilje för behovet av teorier som kan förnya vårt sätt att beskriva identitet, och i förlängningen mänsklig existens. Efter postmodernism, poststrukturalismens dekonstruktioner samt den språkliga vändningen (the linguistic turn) inom humaniora finns ett behov av att åter skifta infallsvinkel. Istället för att studera hur individer konstruerar identitet, lägger fenomenologin betoningen på konsekvenserna av denna konstruktion, hur identitet levs och upplevs. Fenomenologin ser individen som en *brukare* av kulturella föreställningar, normer och värderingar i syfte att *skapa* mening, snarare än individen som en *mottagare* av kulturella föreställningar, normer och värderingar för att *uttolka* mening. Fenomenologin belyser hur identitet inte enbart inbegriper idéer och föreställningar i ett reflexivt projekt, utan att identitet inbegriper pre-reflexiva handlingar och göranden. Denna handlingsberedskap är sammanflätad med individens tidigare erfarenheter, vilka i sin tur är beroende av omvärlden och dess materiella utformning (Frykman och Gilje 2003).

Om tidigare etnologisk forskning har undersökt kulturella konstruktioner av ålder och åldrande och hur äldre definieras som kategori av sig själva och andra, vill jag istället studera hur denna identitet som "äldre" levs, upplevs och hanteras. Då ligger tonvikten på hur något händer snarare än hur det är. Det som betonas är praktiker, handlingar och situationer snarare än föreställningar, narrationer och livslopp, och ting och omvärld ses som aktiva medskapare av praktiker och självförståelse.

Min utgångspunkt för att studera denna levda identitet är den åldrande kroppen. Sociologerna Toni Calasanti och Neal King menar att

den biologiska, kroppsliga åldrandeprocessen inte går att bortse från vid studerandet av åldrande och ålderdom. Det inte är enbart åldern som skiljer medelålders människor från gamla människor:

Old age has material dimensions, the consequences of actors both social and biological: bodies *do* age, even if at variable rates, just as groups categorize and apportion resources accordingly. Emphasizing their subjective nature makes age categories no less real. Bodies matter; and the old are not, in fact, just like the middle-aged but only older. They are different, even though cultures and people within them define the differences in divergent ways. We need to consider the social construction of old age in conjunction with the aging of bodies (which, in a vexing irony, we understand only through social constructions) (Calasanti och King 2005:6).

Kroppar har betydelse, poängterar Calasanti och King. Den åldrande kroppen är central i mitt arbete, då jag utgår från att en förändrad kropp förändrar individens perspektiv på världen. Jag kommer att använda kroppsfenomenologiska diskussioner för att utveckla dessa tankegångar. Den fenomenologiska filosofen Maurice Merleau-Ponty (1997) har lyft fram den bortglömda kroppen i filosofiska diskussioner om människans varande. Merleau-Ponty menar att medvetande och kropp är tätt sammanflätade med varandra. Medvetandet finns inte enbart i huvudet, det är en del av kroppen. Medvetandet kan beskrivas som att det finns i varje del av kroppen, ut i minsta fingerspets. Poängen är att medvetandet är förkroppsligat, det som på engelska kallas "embodiment". Omvänt skulle det lika gärna kunna talas om kroppens "förmedvetligande" – "enmindment" (Ingold 2000:170). Kropp och medvetande är inte två separata fenomen, de är två olika sätt att beskriva samma sak. Människor har inte en kropp, de är sina kroppar. Detta brukar benämnas den levda kroppen.⁹ Det går inte att separera subjektet, det som är människan, från kroppen (även om människor kan uppleva att kroppen inte är en del av dem själva).

9 Merleau-Ponty använde själv det tyska begreppet "Leib" (Bengtsson 2001:77).

Kropp och medvetande är alltså sammanflätade. Men människor är också sammanflätade med sin omvärld.¹⁰ Fenomenologin använder begreppet intentionalitet i betydelsen att människan alltid är riktad mot något utanför sig själv. Merleau-Ponty (1997) visar hur denna intentionalitet sker genom kroppen. Det är som kropp vi finns till i världen och kan vara i relation med omgivningen. Denna utgångspunkt innebär att när kroppen förändras, förändras också vår upplevelse av världen. Kroppens åldersförändring innebär därmed en förändring av hur individen betraktar och upplever sin omvärld.

Under fältarbetet stod det dock klart att åldrandet handlar om mycket mer än kroppen. Intervjupersonerna talade i högre grad om vardagliga rutiner och tingen i vardagen än kropp och hälsa. Det fenomenologiska perspektivet och dess begrepp intentionalitet pekar förvisso mot det materiellas betydelse i människors meningsskapande. Medvetandet är alltid riktat mot något utanför sig själv. Det är ett medvetande *om* något, det är ständigt styrt mot ett föremål eller ett fenomen (Bengtsson 2001:27f). Frykman och Gilje påpekar likaså att fenomenologins betoning på erfarenhet leder till framhävandet av det taktila, sinnliga och praktiska i människors relation till sin omgivning. Identitet bör studeras som en sammanflätning mellan människan och hennes omgivning, och utgångspunkten måste vara att subjektivitet och materialitet inte utesluter utan förutsätter varandra (Frykman och Gilje 2003). På samma sätt som människor förser ting och omgivning med innebörder, gör tingen något med människan.

I boken *Queer Phenomenology* (2006) diskuterar kulturforskaren Sara Ahmed fenomenologins intentionalitet, vilken hon skildrar som en riktning eller orientering. Människor orienterar sig mot vissa ting (liksom vissa platser eller rum) mer än andra. Men det vi riktar oss mot kan också rikta oss eller orientera oss på ett särskilt sätt. Ahmed påpekar att vissa

10 Filosofen och fysikern Karen Barad (2007) kallar denna sammanflätning för intrassling eller hoptrassling ("entanglement"), vilket ger en helt annan bild än ett symmetriskt och rytmiskt sammanflätande. Hon menar också att vi inte är *i* världen som fenomenologin vanligtvis uttrycker det, utan snarare *del av* den. Att säga att människan är *i* världen är att betrakta människa och värld som separata delar, vilket Barad vill undvika.

orienteringar är mer normativa än andra. De formas av kulturella normer och föreställningar om vad som betraktas som normalt respektive avvikande. Alla riktningar eller orienteringar startar från individens utgångspunkt, vilken enligt Ahmed är den egna kroppen. Men utgångspunkten, liksom det som individen orienterar sig mot, ingår i en social och kulturell kontext. Detta formar vilka ting som är, eller uppfattas som, åtkomliga.

Ahmed illustrerar sina tankegångar med empiriska exempel som berör sexualitet och etnicitet och hon problematiserar den fenomenologiska filosofins utgångspunkt, den osynliga kropp som intentionaliteten eller orienteringen utgår från: manlig, vit och heterosexuell (och jag vill lägga till medelålders). Hennes resonemang tillför följaktligen ett makt-perspektiv till det fenomenologiska perspektivet, vilket även går att tillämpa på ålder och åldrande. Åldrandet förändrar vilka orienteringar som betraktas som möjliga och vilka ting som uppfattas som tillgängliga.

Tingen har således trätt fram i materialet och hjälpt mig att problematisera relationen mellan den åldrande kroppen och dess omgivning. Den fenomenologiska sammanflätningen mellan den levda kroppen och omvärlden har i första hand synliggjorts genom de föremål som på grund av åldrandet gör motstånd, det vill säga ting som upplevs som besvärliga eller problematiska på grund av åldrande och ålder. Betoningen på det materiella har lett mig in på andra teoretiska inriktningar mot ting såsom forskningsfältet Material Culture Studies. Denna forskningstradition har antropologiska rötter och framhäver det materiellas betydelse i människors identitetsskapande och meningsskapande. Människor formas inte i motsättning till det materiella, utan materialitet är en del av den mänskliga konstitutionen, det vill säga vad det är att vara människa (Miller 2005). Material Culture har till vissa delar stora likheter med fenomenologin, särskilt när det gäller hur de båda perspektiven betonar tinget (objektet) som en möjlig förlängning av individen (subjektet). Antropologen Daniel Miller poängterar att Material Culture är ett sätt att undersöka makt, eftersom föremål kan vara en förlängning av individen men de kan också vara förtryckande (jfr Keane 2006):

[...] objects are important not because they are evident and physically constrain or enable, but often precisely because we do not

“see” them. The less we are aware of them, the more powerfully they can determine our expectations by setting the scene and ensuring normative behavior, without being open to challenge. They determine what takes place to the extent that we are unconscious of their capacity to do so (Miller 2005:5).

I kapitel sex kommer jag även att använda mig av sociologen, antropologen och filosofen Bruno Latour och hans arbete med actor-network-theory (ANT) som teoretiskt verktyg. ANT ser mänskliga aktörer (subjekt) och icke-mänskliga aktörer (objekt) som likställda när det gäller agens, det vill säga förmågan till handling. Dessa tankegångar motsäger inte fenomenologins resonemang, utan jag ser dem som komplementära. Förenklat uttryckt har ANT och fenomenologin fokus på olika ställen av relationen mellan ting och människa.

Både kropp och materialitet har fungerat som analytiska redskap i mitt arbete. Genom tingen har jag sett nya mönster i materialet framhävas. I avhandlingen är tingen därför både ett resultat och en del i forskningsprocessen som bidragit till att skapa andra analytiska tematiseringar såsom rutiner, tid och plats.

Begreppet ting återkommer till stor del i avhandlingen och jag har försökt att variera språkbruket genom att använda synonymer såsom ”föremål”, ”objekt”, ”det materiella” och ”materialitet”. Materialitet (”materiality”) definieras av Daniel Miller som i första hand artefakter, det vill säga objekt formade helt eller delvis av människan (Miller 2005:4). Jag utgår från samma definition och använder materialitet som synonymt med ting och föremål. Det kan vara föremål som vi tänker på just som föremål (sko, skärbräda, rollator) och andra som inte lika självklart uppfattas som ting (bil, byggnad, trottoar). Begreppet kan också inbegripa plats, då en plats vanligtvis består av någon form av artefakter.

Fenomenologin och materialet

Avhandlingens frågeställningar berör åldrandet i relation till vad som kan beskrivas som vardagliga praktiker. Praktiker beskrivs av filosofen Ted Schatzki som ”organized manifold of doings and sayings” (Schatzki

2009:39), det vill säga en strukturerad mångfald av göranden och säganden. Avhandlingens intervjusamtal och frågelistsvar handlar om det sagda, om berättade erfarenheter och upplevelser. Görandet har istället studerats med deltagande observationer. Det fenomenologiska perspektivet betonar människors levda erfarenheter och hur dessa erfarenheter har sitt ursprung i praktisk – kroppslig – handling (Frykman och Gilje 2003:15). Dock ska uppdelningen mellan det som sägs och det som görs uppfattas som skilda gestaltningar av samma strävan, menar filosofen Paul Ricoeur. Berättelser är en form av mänskligt handlande, med syfte att försöka förstå världen och sig själv. Att tala är att handla eller agera i världen. Både berättande och andra handlingar skapar betydelse och mening och har förmåga att blotta och omvandla världen (Ricoeur 1993).

Både det som görs och det som sägs uppfattar jag följaktligen som handlingar, om än i olika form. Fenomenologin utgår från att individen förstår sin omvärld först och främst genom att kroppsligen handla, agera, i den. Antropologen Michael Jackson hävdar att människors meningsskapande, förståelse och kunskap tenderar att vara en konsekvens av handlingar snarare än orsaken till dem. Han menar vidare att konsekvenserna av detta innebär att fältarbetet bör ske med betoning på deltagandet och delaktighet i människors göromål (Jackson 2005). Forskarens förståelse är beroende av hans eller hennes inlevelseförmåga, vilken skapas genom att dela situationer och händelser med de människor man möter under fältarbetet (jfr Hammarlin 2008). Men fältarbetet handlar också om att dela berättelser, ett resonemang jag vill vidareutveckla nedan.

Den delaktighet som Jackson förordar är främst kroppslig; genom att fysiskt utföra samma göranden som de människor man studerar, röra sin egen kropp på samma sätt som deras kroppar, kan man skapa en djupare förståelse för vad det är som händer och hur det kan beskrivas (Jackson 1983). En stor del av mitt material är dock *berättandet* om kroppsligt görande. Kommunikationsforskaren Lars-Christer Hydén (2005) poängterar emellertid den mångfacetterade relationen mellan berättelser, berättande och kropp. Kroppen är en förutsättning för att berätta, lyssna och läsa, och kroppen används också som metafor för att organisera berättelser. Det som berättas måste placeras i tid och rum för att bli begripligt, och kroppen är berättelsens utgångspunkt, som en

slags organiserande princip. I berättelser finns beskrivningar av kroppar och vad kroppar gör. Lyssnaren eller läsaren fyller i de biologiska, fysiologiska och fysiska egenskaper, förutsättningar och processer som är nödvändiga för att förstå berättelsen och dess karaktärer, det vill säga de individer berättelsen handlar om. Hydén menar att som lyssnare (och läsare) är vi aktiva medskapare av berättelsens kroppar genom att fylla i med våra egna erfarenheter och kunskaper som berättaren måste ta för givna. Både berättaren och lyssnaren är förankrade i situationen genom sina kroppar – det är kropparnas närvaro, positioner och riktningar, som signalerar att de är upptagna av varandra. I det muntliga berättandet används också kroppens rörelser och läten för att efterlikna och skapa igenkännande av det som berättas:

Som berättare och lyssnare ser vi rakt genom berättarens här-och-nu kropp. Vi ser inte längre berättarens kropp, utan kropparna i berättelsen. Orden, ljuden, händernas gester, kroppens rörelser, har bara en funktion: att hjälpa oss att se att de finns någon annanstans, i berättelsens värld, där de förvandlas till rörelser i berättelsen (Hydén 2005:163).

Hydén betonar här kroppens rörelser för att skapa en berättelse, en handling. Också lyssnarens kropp är med i berättelsen genom de reaktioner berättelsen framkallar; glädje, skratt, gråt, irritation eller tristess. Lyssnarreaktionen är kroppslig snarare än kognitiv, påpekar Hydén. På så sätt kan man säga att både berättare och lyssnare (och läsare) är kroppsligt närvarande i berättelsen.

Hydéns beskrivning av lyssnarens reaktion som kroppslig snarare än kognitiv uppfattar jag som att det sker en pre-reflexiv förståelse av det som berättas. Genom berättelsen får vi en känsla och en "bild i huvudet", vilket sker utan att vi först behöver tänka på hur den bilden ska se ut. Ett sådant händelseförlopp erinrar också om Merleau-Pontys förklaring av medvetandet: "Consciousness is in the first place not a matter of 'I think that' but of 'I can'" (Merleau-Ponty 2006:159). Även om just detta citat rör betydelsen av kropp och kroppslighet för hur vi ska förstå medvetandet, menar Merleau-Ponty att orden på motsvarande sätt har

en inneboende mening som inte kommer från ett "jag tänker" utan just från ett "jag kan" (Merleau-Ponty 1999:117).

Det muntliga berättandet består av tal. Talet kan definieras som ett av kroppens "möjliga användningar", skriver Merleau-Ponty (Merleau-Ponty 1997:155). Just så som vi kan röra oss i rummet utan att behöva tänka på hur vår kropp ska placeras i relation till ting och rum, kan vi tala utan att tänka på de exakta orden när vi uttalar dem. Detta beror på att tal är tankar, sällan färdigtänkta och klara, utan vi kan själva bli överraskade av vad vi säger. Språket förutsätter inte tanken utan fullbordar den (Merleau-Ponty 1997, 1999). Därför anser jag att både intervjusamtalens och frågelistans berättelser och de deltagande observationernas göranden med fördel kan studeras utifrån ett fenomenologiskt perspektiv.

AVHANDLINGENS DISPOSITION

Avhandlingens kapitelindelning bygger på de teman som utkristalliserats i det empiriska materialet. Kapitel två heter *Tingen träder fram* och handlar om på vilket sätt vardagliga och välbekanta föremål skiftar i betydelse. Både åldrande och ålder visar sig omvandla det materiellas innebörder på olika sätt. Vardagens materialitet transformeras från något osynligt och självklart till något som måste hanteras och reflekteras över. Ett tydligt exempel på detta diskuteras i avsnittet *Smuts*, där damm och lort även ter sig som en måttstock på åldrandet genom smutsens underliggande hot mot normalitet och värdighet.

Avsnittet om smuts pekar också mot hur ting och materialitet ingår i vardagliga handlingar och göranden, vilket vidareutvecklas i kapitel tre, *Vanor och rutiner*. Kapitlet utgår till en början från en beskrivning av en vanlig dag hos en av intervjupersonerna. Vilken betydelse har rutinernas regelbundna upprepningar, och vad händer med dem när kroppen åldras? I avsnittet *Lust och trivsel* diskuteras detta ur en aspekt som understryker glädjen och tillfredsställelsen kring vanor och rutiner.

Vanor och rutiner hör samman med organisering av tid. Kapitel fyra, *Tid*, fokuserar på förbindelsen mellan tid, rutiner och åldrande, och hur det materiella är en del av detta. Tid kan också skildras som en rytm som skapas genom rutinens regelbundenhet. I avsnittet *Rytm och tempo* för-

djupas resonemanget om hur tidsrytm och hastighet får förändrade betydelse i samband med åldrande och hög ålder.

Kapitel fem, *Hem och andra platser*, diskuterar förbindelsen mellan åldrande, ålder och plats. Vad händer med hemmet och andra platser i samband med åldrande och hög ålder? Särskild vikt läggs vid upplevelser av förflyttningar mellan platser i avsnittet *Det hodologiska rummet*, där både promenader och bilkörning används som exempel.

Kapitel sex, *Den åldrande kroppen*, handlar om åldrandet och kroppen. Hur talar man om kroppen? Laddas vissa kroppsdelar med mera innebörd än andra? Den åldrande kroppen leder likaså till introducerandet av nya ting som syftar till att kompensera eller komplettera kroppens förändrade förmågor, vilket diskuteras i avsnittet *Kropp, kamp och nya ting*. Till skillnad från vardagens välkända och välbekanta föremål i kapitel två, behandlar detta avsnitt vad som händer i mötet mellan den åldrande kroppen och dessa nya ting, och hur de på olika sätt och i olika hög grad integreras i vardagens göranden.

Avhandlingens slutdiskussion äger rum i kapitel sju, *Avslutning*. Här sammanfogas de centrala resonemang som behandlar hur kulturella föreställningar och normer tillsammans med kroppsliga förändringar formar det levda åldrandet.

2. TINGEN TRÄDER FRAM

Nils och Karin har varit ett gift par i sextio år. De är båda 85 år och födda och uppvuxna i mellersta Sverige. Genom Nils arbete som tjänsteman och chef inom industrin har han och Karin delvis flyttat runt under de yrkesverksamma åren, men när barnen växte upp var familjen bosatt i Göteborg. Dit har de också flyttat tillbaka när de blev pensionärer. Karin har arbetat på kontor men stannade hemma under tiden barnen var små. När Nils och Karin flyttade tillbaka till Göteborg köpte de en bostadsrätt i ett hus från 1940-talet.

Nils och Karins lägenhet består av tre rum och kök. De beskriver bostaden som lite sliten, men att ”det duger för oss” och att de lever lugnt och skönt där. Hallen jag kommer in i är liten men välordnad. Jag hänger upp min jacka på en krok på väggen närmast dörren och Nils gör plats för mina skor på skohyllan. Under vårt samtal sitter vi i vardagsrummets soffor och en blek vintersol lyser in genom fönstret. Rummet är stort och rymmer en soffgrupp, bestående av två soffor klädda i gult tyg samt en mindre skinnsoffa, i ena änden. I den andra änden finns ett vitt matbord med sex tillhörande stolar, en skänk och ett skåp i samma stil. Längs den ena väggen står en bokhylla med böcker och ett stort antal inramade fotografier. Bredvid bokhyllan står en tv-apparat och i anslutning till den två gröna fåtöljer. Från vardagsrummet ser man in i sovrummet där det också står ett skrivbord med en dator.

Karin går för att göra i ordning fika till oss när Nils och jag börjar intervjun. Hon är strax tillbaka med en bricka med te och smörgås och deltar sedan aktivt i samtalet. Nils beskriver åldrandet som en sänkning som man måste anpassa sig till. Karin har nedsatt synförmåga sedan några

är tillbaka och det har varit en omställning för dem båda två. ”Man visste inte hur man skulle bära sig åt själv heller”, säger han. ”Det tar tid att förstå att så här får man inte göra eller så ska man inte säga och så vidare.” Karin berättar att hennes syn försämrades ganska snabbt och att det var mycket påfrestande att gå igenom. ”Men”, fortsätter hon, ”någonting kommer ju när man blir gammal, det får man räkna med.”

Åldrandet beskrivs av Nils och Karin som något som gradvis går nedåt eller utför och där sjukdomar framstår som ett naturligt inslag. Detta är ett genomgående tema i alla intervjusamtal, liksom i frågelistmaterialet. Åldrande och ålderdom förknippas med krämpor och sjukdomar, nedgång och försämring. Ohälsa är något som ”hör till åldern”. I etnologen Ninni Troschholmens undersökning av kvinnliga ålderspensionärer framkom liknande uppfattningar. Att bli gammal definierades av dem som att bli sjuk och i behov av vård och stöd (Troschholmen 2000). Men när Nils vidareutvecklar vad åldrandet inneburit, talar han inte om kropp och ohälsa utan om specifika föremål. Åldrandet kretsar kring tingen:

Nils: Och sen har vi anpassat, vi har tagit bort så mycket mattor. Vi hade mattor i köket och ...

Karin: Trasmattorna har vi tagit bort.

Nils: Och sedan så har man ju fått tänka sig för, jag menar jag lägger ju inte knivar var som helst, utan de är på ett speciellt ställe. Sådant måste man hela tiden tänka på, man ska inte ställa saker – till exempel ett par skor kan man inte ställa på färgade ytor, för då ser Karin inte skillnaden. *Ja, man får ju tänka på sådana där saker som man aldrig gjorde förut* (min kursivering).

Med utgångspunkt i föreställningen att åldrandet är ett problem och en hälsorisk, förväntade jag mig att den åldrande kroppen skulle vara en central del av intervjusamtalen. Det var den dock inte, åtminstone inte explicit. Visst nämndes till exempel värkande knän, stela ryggar och försämrad syn, men framför allt talade de intervjuade personerna om vardagliga *ting*. De strävade efter att leva ”som vanligt” genom att följa vardag-

liga rutiner som inkluderade vardagens alla föremål, såsom mattor, köksknivar och skor. Även i frågelistsvaren kom detta till uttryck. En kvinnlig meddelare, åttio år, skriver angående hälsans betydelse för vardagen att ”vid min ålder har naturligtvis hälsan förändrats från min ungdom. Om jag tappar något på golvet, använder jag en lång tång för att ta upp det” (M 25728). Hälsan, som förändrats på grund av ålder, beskrivs utifrån ting som ramlar i golvet och ting som brukas för att plocka upp dem.

När Nils säger att man får tänka på saker som man aldrig gjorde förut, tolkar jag detta som att åldrandeprocessen gör tillvarons materialitet medvetandegjord och synlig. Jag ser också framför mig hur Nils gör plats på skohyllan åt mina skor istället för att låta dem stå på hallgolvet. Besökares skor är inte längre något som kan lämnas på golvet utan måste flyttas undan för att undvika att Karin snubblar på dem. Föremål som tidigare varit en självklar och obemärkt del av vardagen blir synliggjorda på grund av åldrandet. Detta kapitel kommer följaktligen att diskutera på vilket sätt vardagliga och välbekanta ting skiftar i betydelse i förhållande till åldrande och ålder.

TRAPPOR OCH ANDRA TING

En mulen höstdag besöker jag Harald, åttio år, som bor med sin fem år yngre hustru Sonja i en lägenhet i ett hyreshusområde från 1940-talet. De har alltid bott i lägenhet; en lite större lägenhet när barnen växte upp, och sedan sexton år i den tvåa jag besöker dem i. Sonja arbetade som handelsanställd före pensioneringen och Harald har arbetat inom många olika områden under sitt yrkesverksamma liv, men det arbete han pensionerades från var i tryckeribranschen.

Sonja kommer in i köket där Harald och jag sitter och dras med i samtalet. Harald och jag sitter mitt emot varandra vid ett litet runt köksbord vid fönstret i det avlånga köket och Sonja ställer sig bredvid bordet och lutar sig mot diskbänken. Hon berättar att de har börjat leta efter en annan lägenhet. Jag frågar om de inte trivs i sin nuvarande bostad, men det gör de absolut, båda två. Det är det som är så dumt, säger Harald, vi har det bra här. Men, påpekar Sonja, man blir ju äldre och då får man tänka på annat, kanske kommer man att behöva hiss. Jag skulle gärna bo högre

upp för det är ljusare, fortsätter hon, men då måste vi ha en hiss – för vi orkar ju inte släpa upp allt som vi handlar, säger hon och småskrattar.¹

Haralds och Sonjas nuvarande lägenhet ligger på första våningen, det vill säga en halv trappa upp. De förklarar att de inte har svårigheter att gå i trappan för närvarande, men de förväntar sig att det kommer att bli besvärligt. Det framstår som om Harald och Sonja inte längre betraktar sitt hem som en självklar del av sina liv utan det har blivit ett latent problem, genom den trappa som leder upp till ytterdörren. Just så som kroppen kan förskjutas från subjekt till objekt, där kroppen framstår som en egen aktör skild från det som är ”jag”, har hemmet blivit ett objekt; medvetandegjort, synligt och problematiskt (jfr Karlsson 2008:214).

Harald och Sonja upplever dock inte att trappan är ett konkret hinder – ännu. De går i trappan dagligdags utan problem. Kanske handlar deras flyttplaner snarare om deras ålder än den åldrande kroppen. Ålder är en *tillskriven kategori* med föreställningar om förväntade ageranden, normer och ideal (jfr Lövgren 2009, Persson 2010). Ålder och dess innebörder är något som tillskrivs utifrån, av andra, men också av individen själv. Vid olika åldrar finns olika kulturella föreställningar om förmåga, behov och beteenden. Åldrandet kan däremot skildras som en (*upp*)levd *process*, samtidigt som de båda begreppen relaterar till varandra.

Sociologen och åldersforskaren Anna-Liisa Närvänen påtalar hur ålder är socialt ordningsskapande. Ålder och livslopp är en normgivande ordning som påtalar vad som är rätt och fel beroende på vilken ålder och livsfas man befinner sig i (Närvänen 2009). Att planera för en flytt skulle kunna betraktas som en normativ del av livsloppet. Genusforskarna Fanny Ambjörnsson och Maria Jönsson (2010) diskuterar hur begreppet ”livslinje” kan användas för att beskriva hur livsloppet följer ett specifikt schema, där varje ålder bär på föreställningar om hur livet ska levas just då. Författarna använder också begreppet ”timing” för att ringa in ”vikten av att en handling utförs eller inte utförs vid rätt tidpunkt (och plats)” (s. 11). Precis som unga vuxna förväntas flytta hemifrån och skapa ett eget hem, förväntas äldre människor ta sitt ansvar och planera, eller

¹ Exemplet med Haralds och Sonjas flyttplaner och delar av efterföljande diskussion har tidigare publicerats i essäform (Alftberg 2010b).

åtminstone fundera över, när det är dags att flytta från sitt hem utifrån antagandet att man inte längre orkar med att sköta det.

Närvänen definierar ålder som en ordnande princip och en social kategorisering, och därmed utgör ålder en form av maktordning. Närvänen menar också att sociala kategoriseringar bär på potentiella konsekvenser för den som kategoriseras, och att all kategorisering innebär identifiering av likheter parallellt med skapandet av åtskillnader. Kategoriseringsprocessen producerar och reproducerar stereotypa egenskaper som anses känneteckna dem som tillskrivs tillhörighet respektive utanförskap (Närvänen 2009).

Kategoriseringar innebär således att konstruera grupper av människor. Filosofen Ian Hacking diskuterar hur kategorier och sätt att kategorisera växelverkar med dem som kategoriseras. En kategorisering av människor påverkar dem som placeras in i kategorin – hur de förstår sig själva och världen, deras tankesätt och handlingar – och därigenom förändras i sin tur kategoriseringen och den kunskap som kategoriseringen bygger på. Detta kallar han interaktiva kategorier (Hacking 2010, se även Hacking 2004). Haralds och Sonjas flyttplaner kan beskrivas mot bakgrund av en sådan interaktiv kategori. På grund av föreställningar om ålder uppfattar de trappan som ett potentiellt bekymmer, oavsett deras (*upp*)levda, kroppsliga relation till trappan. Här är det inte främst en förändrad kropp som ger ett förändrat perspektiv på världen. Kategorin ”äldre” och dess associationer – hälsoproblem, minskad rörlighet och förmåga till aktivitet, ensamhet och ökat beroende av andra och så vidare (se t.ex. Blaakilde 1999, Cruikshank 2003, Jönsson 2002) – blir ett tolkningsredskap att brukas av individen. Jag ser dock inte den upplevda åldrandeprocessen respektive kategorier, byggda på ålder, som motsatser. Kategorin ”äldre” kan inte förstås eller ens uppstå utan de biologiska förändringar som sker när vi åldras, och vi kan inte förstå det biologiska åldrandet utan att använda någon form av kategorisering. Om våra kroppar inte förändrades skulle vi inte vara i behov av att konstruera tankefigurer för att tolka denna förändring och benämna den i termer av åldrande eller ålder (jfr Calasanti och King 2005).

Kategorin ”äldre” förknippas som nämnts med ohälsa, förfall och förlorade egenskaper. Även om denna förväntade skröplighet inte infunnit

sig, är det ändå något som Harald och Sonja väljer att ta hänsyn till. Hög ålder framstår därmed närmast som en risk som måste hanteras genom planering och strategier. Harald och Sonja kan sägas utforma strategier genom att fundera på ett annat boende, och därmed tar de ansvar för sin situation och sitt åldrande. Skapandet av strategier innebär ett ansvarstagande för sitt liv och sitt agerande, något som i det moderna samhället framställs och uppfattas som en normalitet. I boken *Risksamhället* (1998) redogör sociologen Ulrich Beck för hur dagens samhälle ställer krav på att mer reflexivt bearbeta, planera och utforma livet än tidigare. Beck benämner detta som ”kreativa åtgärder”, vars syfte är att gestalta individens plats i samhället. Det krävs en ”aktiv handlingsmodell i vardagslivet” (s. 219), som ger möjlighet att agera utifrån de omständigheter som dyker upp. Sonja framstår som den som är drivande när det gäller att utforma en sådan aktiv handlingsmodell. Hon är den som planerar inför framtiden och eventuellt en ny bostad, vilket möjligen beror på att kvinnans ansvarsområde av tradition bestått av hem och familj.

Den kategoriseringsprocess som kommer till uttryck för människor med hög ålder inbegriper således ett *ansvar* att åldras på ”rätt” eller ”normalt” sätt, i handling och beteenden men också som moraliska principer för handling och uppförande. Detta kan jämföras med Ahmeds resonemang som återgavs i avhandlingens inledning, där hon påpekar att vissa orienteringar är mer normativa än andra och formas av kulturella normer och föreställningar om vad som betraktas som normalt respektive avvikande (Ahmed 2006). Detta innebär att individen är ett moraliskt subjekt som strävar efter att legitimera sig i termer av ansvarstagande och normalitet, och därför riktar sig i enlighet med de kulturella normer som existerar. Etnologen Susanne Lundin påpekar att det finns en tankemodell kring personligt ansvar i dagens västerländska samhälle som understödjer självständiga, ansvarsfulla individer som tar kontroll över sina liv. Samtidigt ses åldrandets kroppsliga förändringar som en oförmåga att kontrollera kroppen. Åldrandet uppfattas därför som något som bör motarbetas för att individen ska framstå som en person som tar ansvar och har kontroll (Lundin 2007).

Ett halvt hus

Elsa är nittio år, änka sedan sju år och har två vuxna barn och flera barnbarn. Efter studenten och högskolestudier arbetade hon hela yrkeslivet på ett statligt verk där hon trivdes mycket bra och där hon också träffade sin man. Elsa bor i ett mindre souterränghus som hon och hennes make köpte när det var nybyggt för ungefär fyrtio år sedan. Hela gatan har liknande hus, byggda av rött tegel, de flesta med tujor framför husen.

Liksom hos Harald och Sonja kretsar Elsas hem kring ett särskilt ting, en trappa. Detta visar sig redan i början av vårt första möte. Ytterdörren är placerad på ena gaveln i nivå med bottenplanet, under en altan. När jag ringer på hos Elsa tar det en ganska lång stund, sedan hör jag hur altandörren på övre våningen öppnas och hon kikar ned från altanen. ”Du får komma den här vägen”, ber hon mig. Jag går in i trädgården och uppför en sluttning med inlagda trappsteg av sten och sedan upp på altanen. Genom att använda altandörren som ytterdörr berättar Elsa att hon på så sätt kan undvika att använda trappan till nedre våningen och ytterdörren. Hon förklarar att hon inte längre använder den nedre våningen, mer än tvättstugan som finns där. Trappan är för besvärlig att gå i mer än absolut nödvändigt; det är både ansträngande och smärtsamt på grund av en höft som gör ont. Husets nedre plan används enbart när barnen kommer på besök och övernattar.

Jag kommer alltså rakt in i vardagsrummet med dess tjocka mattor och en soffgrupp, och det känns en aning bakvänt. Var ställer man sina leriga skor i ett rum med mattor i ljusa färger? Men Elsa har löst det hela genom att placera en liten dörmatta bredvid dörren där jag kan ställa mina skor, och intill står en pall där jag lägger min jacka. Aldrig förr har jag egentligen reflekterat över hallens betydelse, mer än som ett ganska oväsentligt rum. Men att besöka en främmande människa och komma direkt in i dennas vardagsrum blir en händelse jag reagerar över. Hallen fungerar som en passage mellan ute och inne, mellan offentligt och privat. Sociologen Julia Twigg framhäver hur hemmet formas av dynamiken mellan offentlig och privat, och den kontroll och makt som finns inbyggt i detta. Både hall och vardagsrum är så kallade offentliga rum, det vill säga rum som är öppna för främlingar och gäster, till skillnad från till exempel sovrummet som tillhör den del av hemmet som enbart an-

vänds av dem som bor där. Det finns dock en glidande skala av offentlighet som understryker att hallen har en högre grad av offentlig prägel än vardagsrummet (Twigg 2000:85f). Varje rum har vanligtvis sitt bestämda innehåll men hos Elsa har detta förändrats, då trappan tvingar fram en omorganisering av husets rumsliga funktioner.

Hemmets organisering måste betraktas genom individens kroppslighet, konstaterar sociologen och geografen Rob Imrie (2004). Varje del av bostaden kan betraktas som en "body zone" (s. 748), där ändamålet är att ta hand om olika kroppsliga och mentala behov. Ett badrum fyller en hygienisk funktion, sovrummet är en plats för vila och återhämtning och så vidare. Rummen upprättas och indelas efter dessa funktioner och behov, men Imrie menar att (det som uppfattas som) avvikande kroppar kan leda till att rummen får andra innehåll än vi är vana vid. Verksamheter i hemmet flyttas till andra rum eller utförs på annat sätt, och gränsen mellan olika rumsfunktioner suddas ut. Vardagsrummet överskrider sitt användningsområde och fungerar som hall eller entré, och Elsa kan undvika att gå i trappan.

Elsas svårigheter att gå i trappan kan beskrivas som en förändrad förståelse eller också som ett funktionshinder. Inom handikappforskningen finns en diskussion huruvida åldrandet ska klassificeras och definieras på liknande sätt som funktionsnedsättning. Bostadsforskaren Christine Oldman menar att det finns både för- och nackdelar med att länka samman äldreforskning och handikappforskning. Den sociala modellen av funktionshinder innebär att problemet läggs hos samhället, inte individen. Detta till skillnad från en medicinsk modell där individen är den avvikande och icke-normala. Hos den sociala modellen är det samhället som inte är tillräckligt användarvänligt och därmed skapar funktionshindret. På liknande sätt skulle samhället kunna betraktas i relation till åldrandet och därför avkrävas en anpassning för äldre människor.² Å an-

2 Man kan också tala om en tredje modell, görandets modell. Forskaren i designvetenskap, Per-Olof Hedvall (2009) skriver: "A person's action possibilities depend not only on his or her own conditions, as in the biomedical model, and not only on discriminatory factors in the social setting, as in the social model. A more nuanced and multifaceted view of accessibility is needed" (s. 83). I enlighet med detta skapar Hedvall modellen "aktivitetsdiamanten" som betonar handlingar och göranden och där kropp och omgivning är handlingens kontext.

dra sidan handlar åldrande och hög ålder om mycket mer än funktionsnedsättning (Oldman 2002). Det bör tilläggas att ålderdomen är en kulturell kategori förknippad med särskilda föreställningar och normer som skiljer sig från föreställningar om personer med funktionshinder, även om bilden av en avvikande kropp är en gemensam nämnare. Eva Jeppsson Grassman, forskare i socialt arbete med inriktning mot åldrande, påpekar emellertid hur individer med funktionshinder kan normaliseras på grund av hög ålder. Då ålderdomen så starkt förknippas med funktionsnedsättning kan ett funktionshinder framstå som normalt och naturligt i hög ålder, medan det i yngre åldrar förefaller avvikande (Jeppsson Grassman 2005).

Imrie menar att det är individens kropp som styr hur hemmet arrangeras till innehåll och funktion. När Elsa beskriver situationen är det dock tydligt att hon uppfattar att det är trappan som är ett problem och det är den som drivit fram en ändring av hemmets ordning. Denna paradox blir begriplig om blicken istället riktas mot *relationen mellan* kropp och ting (jfr Alftberg 2010a). Kroppen och tingen är sammanflätade (till och med intrasslade) och de kan inte betraktas som två separata entiteter utan någon förbindelse sinsemellan. Trappan träder fram i relation till Elsas kropp. När Merleau-Ponty (1997) säger att en förändrad kropp ger ett förändrat perspektiv på världen, är Elsa förvisso ett konkret exempel på detta. Trappan blir synlig och världen framstår som förändrad. Men denna omvandling av världen upplevs av individen som något fristående från den egna kroppen. Det är trappan som "gör" Elsas åldrande och det är trappan som skapar svårigheter att följa rummets traditionella funktioner. Trappan visar sig som ett objekt som skapar subjektet mer än det omvända förhållandet (jfr Miller 2008:287).

Harald och Sonja uppfattar sin trappa till bostaden som ett potentiellt problem, medan Elsa beskriver sin trappa som ett reellt problem eller hinder. Den gemensamma faktorn är att trappan blir uppmärksammas. Trappan är ett exempel på ett ting eller en materialitet som varit "osynlig" (visst har det kanske pustats och svettats i den tidigare, men den har glömts lika snabbt som den har lämnats), men som nu blir märkbar och medvetandegjord även efter den har passerats. Den transformeras från att vara något oreflekterat, ett ting i bakgrunden, till att bli något syn-

ligt. Trappan finns alltid där, men det är inte alltid vi ser den. Trappans omvandling skulle sålunda kunna beskrivas som en pendelrörelse mellan synlig och osynlig, beroende på situationen. Elsa, liksom Harald och Sonja, upplever (den numera synliga) trappan som ett bekymmer. Men trappan kan också vara en möjlighet, vilket ska diskuteras nedan med Lilly som exempel.

Trappans inbyggda möjligheter

Lilly är 87 år och bor i en tvåa på andra våningen i ett hyreshusområde som är insprängt bland stenhällar, branta backar och grönområden. På andra sidan porten ligger ett daghem i anslutning till bostadshusen. Lilly och hennes make, som gick bort för över tio år sedan, har bott i lägenheten sedan området byggdes i slutet av 1950-talet. Båda makarna arbetade inom fackföreningsrörelsen.

Lillys berättelse berör trappor flera gånger, i skilda situationer. Redan vid inledningen av vårt första möte tar hon upp de trappor som löper utomhus genom områdets kuperade terräng. För att använda dem vill hon gärna ha en hand fri för att kunna hålla sig i räcket, balansen blir sämre med åren, säger hon. På vintern undviker hon trapporna utomhus på grund av is och halka. Trappor inomhus, till exempel i trapphus, kan vara besvärliga på grund av hennes ögon. Lilly har en ögonsjukdom som gör att det tar tid att vänja ögonen från ljus till mörker. Om det är soligt väder när Lilly går från sin ljusa lägenhet och ut i det mörkare trapphuset kan det ta en stund innan hon kan se ordentligt. Hon uppger att hon då känner sig fram med fötterna och trycker hälen mot varje trappsteg för att vara säker på att inte falla (föternas betydelse kommer jag att återkomma till i kapitel sex, stycket *Fötter*).

Att ett föremål blir synligt och medvetandegjort betyder inte att det per automatik uppfattas som ett problem. För Lilly är vissa trappor i vissa situationer snarare en möjlighet. Hon tycker det är viktigt att hålla igång och röra på sig och inte bara sitta hemma. De dagar när vädret inte tillåter utomhusaktiviteter använder hon trappan i flerfamiljshuset hon bor i för att motionera: "Då går jag ned till första våningen och sedan upp igen. Så gör jag det varannan timma." Vanligtvis betraktas en

trappa som en förbindelse från en punkt till en annan. Det är så trappan är tänkt att användas, men för Lilly blir den istället ett motionsredskap. Etnologen Jonas Frykman (2006) påpekar hur tingen är mångtydiga och genom olika situationer har förmågan att ge upphov till något annat än vad som står i "instruktionsboken". Just genom handling, i brukandet av tingen, uppstår nya möjligheter för hur ett ting kan förstås och upplevas, och därmed hur individen förstår sig själv. Men varje ting ingår i en situation, en kontext. När Lilly går i trappan som en form av fysisk aktivitet förhåller hon sig också till den norm som betonar aktivitet som hälsofrämjande, något som framställs som särskilt viktigt för äldre människor då god hälsa anses uppskjuta åldrandet (som då är synonymt med ohälsa) (jfr Alftberg 2011).

Att tänka med tingen

För Lilly är således vissa trappor ett medel för att få motion medan andra är riskfyllda och problematiska, beroende på placering, väderlek och årstid. Åldrande och trappor kan sägas höra samman ur flera avseenden än de som diskuterats ovan. En aspekt är när trappan symboliskt illustrerar utvecklingsmodeller, såsom ålderstrappan. Detta bildmotiv, vanligt i folklig bildkonst särskilt under 1800-talet, visar människans livsutveckling i tioårsintervaller, med höjdpunkten vid femtio år och därefter går trappstegen nedåt. Nils använder just trappan som metafor när han beskriver hur han upplever åldrandet: "Jag får väl säga att det här med åldrandet, det går liksom i trappstegsform kan man säga. Helt plötsligt så känner man att nu sjönk man, en aning." En annan infallsvinkel är trappans liminalitet³, den befinner sig mellan våningsplanen, varken uppe eller nere. Den är en passage, precis som hallen. Antropologen Haim Hazan skildrar bilden av ålderdomen som en liknande liminal passage. Kategorin ålder handlar ytterst om identitet och mening, inte för de som är gamla utan för de människor som omger dem. Äldres stigmatisering

3 Liminalitet är ett antropologiskt begrepp som åsyftar övergången mellan två kategorier eller stadier/faser (i en övergångsrit) och kännetecknas av "the atemporal, anti-structural state of being socially disengaged and culturally unencumbered" (Hazan 1994:91).

grundar sig i deras oklara sociala definition, deras liminala position, på randen av det okända (döden). Gamla människor framstår som en buffert mellan livet och döden, menar Hazan. Deras tillstånd i limbo är permanent, rörelsen i rite de passage har stagnerat – därför betraktas ålderdom som ett problem och som något negativt (Hazan 1994:81). Men även om Nils i första hand använder trappmetaforen för åldrande och hög ålder, förändras bilden när han utvecklar sina tankar ytterligare:

Det går nedåt hela tiden. Då känner man sig lite deppig kanske. Men sedan går det över, och så håller man sig på den där bryggan. Sedan händer det att man sjunker ett tag till. Jag får ju säga att den sista sänkningen var nog för en två, tre år sedan [när Karins syn försämrades]. Sedan tycker jag liksom att det har hållit sig, och till och med höjts en aning.

I Nils formulering kan åldrandet stanna upp på ett av trappstegen och till och med vända tillbaka uppåt. Det är alltså snarare upplevelsen av en dynamiskt pendlande rörelse han beskriver och inte en stagnation eller en oavbruten färd i riktning nedåt. Den medicinska modellen där åldrandet skildras som ökad ohälsa och ett nedåtgående förfall kan alltså motsägas av egna erfarenheter. Detta betyder dock inte att modellen eller synsättet ifrågasätts i grunden. Nils anser i slutänden att åldrandet liknar en trappa som lutar just nedåt, inte uppåt.

Trappan är naturligtvis endast ett exempel på ett sådant ting som förskjuts från osynlig till synlig, från självklarhet till något medvetandegjort. Åldrandet leder till att andra vardagliga föremål blir synliga, och de kan i vissa fall uppfattas som riskfyllda. Ingmar berättar att han numera alltid kontrollerar att spisen är avstängd och att ljusen är släckta när han går hemifrån. ”Det gjorde man ju aldrig förr”, påpekar han. Anna håller sig i köket tills maten är färdiglagad för att inte glömma den på spisen. För säkerhets skull kontrollerar hon varje kväll både spisplattor och vattenkranar. Somliga av hemmets ting får sålunda en mer hotande innebörd än tidigare på grund av åldrandeprocessen. Även användningen av välbekanta ting kan bli riskabel och problematisk. ”Man tror att man kan klara att stiga upp på stolar och trappstegar men måste tänka [på] att alltid

vara försiktig”, skriver en 85-årig kvinna i ett frågelistsvar (M 25756). En annan kvinnlig frågelistmeddelare, 87 år, nämner att hennes dotter har förbjudit henne att klättra på stegar eller pallar, och istället får hon hjälp av anhöriga att byta till exempel glödlampor och gardiner (M 25724). Det som upplevs som riskfyllt kan också grundas i verkliga erfarenheter av vad som kan hända. En kvinna, åttio år, beskriver en händelse i ett frågelistsvar under rubriken ”Kroppsliga förändringar”:

Min kropp har på de senaste åren blivit 5 cm kortare. Det gör ju, att jag har svårt att räcka upp till det jag vill ha i skåpen. Jag har en pall, som varit till hjälp, men när den en dag stälpte med mig, så fanns inte den möjligheten längre. Jag gjorde mig mycket illa, även om jag slapp frakturer (M 25728).

Yttre omständigheter ökar i betydelse enligt intervjupersonernas berättelser. Utanför hemmet är det inte bara tingen som framträder tydligare, omgivningen och andra (okända) människor kan uppfattas som mer hotfulla än förut. Omvärlden framstår som fylld av risker som måste kalkyleras och manövreras. Detta hanteras genom tingen; genom anskaffandet av nya ting eller en förändring av deras hantering. Doris berättar att hon har köpt en handväska hon kan ha innanför kappan för att inte bli rånad, och Lilly beskriver samma känsla av utsatthet och säger att hon därför lägger pengar och nycklar direkt i byxfickan numera.

Tingen kan betraktas som existentiella redskap, förklarar Frykman och menar då att tingen fungerar som utgångspunkt för människors tankar, känslor och handlingar. De är ”nycklar som i bruk uppenbarar och förändrar världen, likaväl som den som brukar dem” (Frykman 2006:73). På så sätt kan hävdas att vi tänker *med* tingen, snarare än på dem. Ett tydligt exempel på hur människor tänker med tingen är när Lilly, som med sin nedsatta syn har problem med att läsa telefonkatalogen, framställer det som att det är telefonkatalogen, inte synen, som är problemet:

Lilly: Telefonkatalogerna är ju hopplösa nuförtiden! Det är ju så smått och tunt så att ... [---]

Åsa: Du får ha förstoringsglas?

Lilly: Ja, för det är så smått och så är det lite tunt i trycket. För det är ju billigare ... och så får det plats mer.

Lilly lägger numera märke till telefonkatalogen och måste använda ett annat ting, förstoringsglas, för att hantera det besvärliga tryckalstret. Liksom exemplet med Elsas trappa träder telefonkatalogen fram i relation till Lillys kropp (eller en del av hennes kropp, ögonen) och gör henne medveten om att något har förändrats. Detta något, det som förändrats, placeras dock utanför kroppen och i tingen som vi tänker med.

Jag kommer nu att övergå till att diskutera en flyktig och svårdefinierbar materialitet som likväl orsakar starka känslor och krav på åtgärder: smuts.

SMUTS

Nils berättar att under den första tiden av Karins försämrade syn tvingades han göra allting i hemmet. Karin kände sig till en början deprimerad men hon inser nu, som hon säger, ”jag måste ju kunna klara mig”. Numera hjälper hon Nils så gott hon kan, med disken och att dammtorka till exempel. ”Men”, hon skrattar: ”jag tycker aldrig det behöver dammas. Jag förstår ju att det blir damm men jag ser det ju inte.” Ibland kommer deras döttrar på besök och det händer att de kommenterar hur det är städat:

Karin: Ja, numera när inte jag ser så mycket kommer de ju ibland och säger: ”Nä, men det här får ni tvätta!” Och det är man ju bara glad för.

Nils: Jo, vi har bett dem att de ska kolla att det är snyggt och att det är prydligt och att det är rent ordentligt på toaletter och badrum och sådant där. Det får man försöka hålla reda på.

Även när det gäller kläder brukar barnen säga till om det är något plagg som har smutsfläckar och måste bytas, berättar Nils och skrattar lite.

Också han har något sämre syn än tidigare. Barnen ser med andra ögon än vad de själva ser, säger han. Detta kan tolkas som att vad de anhöriga ser och upplever är inte enbart smuts, utan troligen också det som smuts representerar. Smuts i hemmet antyder kroppsligt och själsligt förfall, det vill säga en förstärkning av ålderdomens stereotypa kännetecken. Kategorierna smutsigt och rent handlar om att vi bryr oss om vår omgivning, menar filosofen Olli Lagerspetz (2006). Smuts är något som kräver åtgärder, för att skydda tingen och ibland oss själva, eftersom smuts betraktas som ”ett tillkortakommande som bör åtgärdas” (s. 232). Lagerspetz menar att det finns en koppling mellan smuts, ansvar och den personliga identiteten och därmed en moralisk dimension av smutsigt kontra rent.

Nils och Karins barn framstår som en slags övervakare av den hotande smutsen i föräldrarnas ställe. Anna Whitaker (2009), forskare i socialt arbete, visar hur anhöriga till äldre som bor på särskilt boende eller sjukhem tar på sig en väktarroll för att försöka bevara och bevaka de äldres värdighet och identitet. Whitaker använder begreppet ”anhörigskapets arkeologi” (s. 104), vilket innebär att de anhöriga kontrollerar att de äldre får rätt slags vård och omsorg av personalen på boendet. De anhöriga söker ”spår av kroppsliga tillstånd och behov samt spår av omsorger som personalen lämnat efter sig. Utifrån dessa ’lämningar’ gör många anhöriga sina tolkningar och bedömningar av den gamlas tillstånd såväl som av den givna omsorgen” (s. 104). Kroppen är central i anhörigskapets arkeologi, menar Whitaker. Jag finner det relevant att utvidga begreppet till att inbegripa miljön runt omkring kroppen. Barnen till Nils och Karin söker av föräldrarnas hem och kläder efter spår eller snarare felaktigheter: smuts, fläckar, men även fel slags ordning, vilket skulle kunna tyda på att föräldrarna börjat tappa kontrollen. Ett hem ska vara snyggt och prydligt, påpekar Nils. Ett hem består av en viss ordning, och motsatsen – oordning – indikerar att åldrandet inte längre går att kontrollera.

Den sjukdom som mest förknippas med åldrande och förlorad kontroll är demenssjukdomar. Dessa sjukdomar handlar i förlängningen om förlorad normalitet, vilket etnologen Magnus Öhlander åskådliggör genom en studie av ett äldreboende för personer med demenssjukdomar. Genomförandet av vardagliga handlingar skapar normalitet, och ett avvikande beteende kan till viss del accepteras så länge individen kan fort-

sätta med de göranden som vardagen kretsar kring (Öhlander 1996). Den normalitet som upprätthålls av vardagliga handlingar handlar också om värdighet. Vardagens ofta triviala handlingar och rutiner skapar och bevarar det som kännetecknar vad det är att vara människa (Öhlander 2009). Nils och Karins barn kan alltså beskrivas som bevakare av föräldrarnas värdighet i betydelsen mänsklighet, alltså det som gör dem till (normala) människor. Att be barnen om hjälp är dessutom ett sätt för Nils och Karin att ta ansvar för upprätthållandet av denna värdighet och normalitet.

I avhandlingens material nämns ofta de anhöriga just i samband med smuts och städning. I ett frågelistsvar berättar en åttioårig kvinna att hon har hjälp av både sin son och en granne:

Jag vill inte gärna klättra, och så är jag lite svag i fingrarna, så därför är jag glad när min son, som bor i närheten, hjälper mig med gardinbyte, tvättmaskinssil och tömning av luftavfuktare. Här finns också en mycket hjälpsam granne, som brukar tvätta fönstren ett par gånger om året och sopa av trappan och skotta uppfartsvägen (M 25718).

Enligt en rapport från Socialstyrelsen, *Framtidens anhörigomsorg* (2004), visar forskning att det finns en omfattande informell omsorg för äldre personer, både i och utanför det egna hushållet. Det handlar mest om anhöriga som bistår med hjälp, men även insatser av grannar och andra kan vara viktiga i speciella avseenden, till exempel vid snöskottning. Jag kommer inte att utveckla anhörigtemat vidare då det faller utanför avhandlingens syfte, men jag vill poängtera att anhörigas betydelse framhålls särskilt i förhållande till smuts och oordning.

Att vara i behov av hjälp från andra människor innebär också att vad som är rent respektive smutsigt, ordning respektive oordning, måste omdefinieras. En kvinnlig meddelare, 83 år, skriver:

Nog finns det saker som jag inte själv kan göra i dag för mitt dagliga liv. Som jag tidigare sagt, så har jag svårt att böja på ryggen, men det finns enkla knep att ta till. Jag har ordnat hjälp till fönsterputsningen, en man kommer två gånger om året och tar

alla fönster i hela huset, så den sysslan behöver jag inte befatta mig med, jätteskönt. Det har ju nästan gått i ett med att putsa fönster i alla tider, jag bryr mig inte om det inte är så skinande blankt hela året. Min trädgård har jag även hjälp med att hålla i ordning, klippa fruktträden, gräset och inte minst att räfsa löv. Mina barn och barnbarn rycker också in vid behov när det behövs. Jag har prutat av på ansen, inte hela världen om det finns lite ogräs i rabatterna, det är grönt det också, även mossan i gräsmattan. Jag har ju också tvätt- och diskmaskin till hjälp i hushållsarbetet. För övrigt så klarar jag mig själv (M 25712).

Kvinnan i citatet ovan menar att hon står ut med lite mindre ordning än tidigare. För att slippa putsa fönstren själv måste hon acceptera att de inte längre kan vara skinande blanka under hela året. Trädgården sköts fortfarande på ett grundligt sätt men det är godtagbart att ha lite ogräs i rabatterna. Kanske är oordningen lättare att tillåta om den befinner sig utanför och utanpå huset, som trädgården och fönstren, och inte inuti hemmet.

Städningens ordning

När jag tillbringar en dag med Asta har hon planerat att dammsuga och torka golven i bostaden. Asta är åttio år och bor i ett radhusområde med enplanshus som består av fyra rum och kök. Till varje hus hör små trädgårdar på baksidan och en mindre trädgårdsyta framför varje ytterdörr. Asta använder denna yta till ett par rabatter som hon också dekorerat med några prydnadsföremål av blå keramik. Mellan raderna av hus löper smala gångstråk och bilar hänvisas till parkeringar och garage som finns en bit bort. Asta flyttade hit för tretton år sedan i samband med att hon blev änka. Tidigare bodde hon i ett större hus som hon och maken lät bygga själva. Asta är utbildad sömmerska men har också arbetat som kontorist och maken som försäljare.

Ur en garderob i sovrummet tar Asta fram dammsugaren. Sladden är lös och Asta sätter in ena sladdänden i dammsugaren och den andra änden i vägguttaget vid ena sovrumsväggen. Hon förklarar att hon alltid dammsuger sovrummet först eftersom det rummet blir mest dam-

mig. ”Jag börjar alltid i det här hörnet”, säger hon och börjar längst in i rummet. Hon går metodiskt tillväga och för munstycket in i hörnen och under sängen. Hon drar i dammsugarslangen för att få apparaten att följa henne. Bredvid sängen ligger en randig trasmatta som veckar sig när dammsugaren ska dras över den och Asta får stanna till och räta ut mattan för att kunna fortsätta. Medan dammsugaren dånar fortsätter vi att prata. Asta förklarar att hon har funderat på att skaffa en ny dammsugare, en som är lite mindre och lättare.

Efter sovrummet fortsätter Asta att dammsuga hallen och sedan badrummet. Här inne blir det mycket hårstrån och sådant, påpekar hon. Hon lyfter av dammsugarens munstycke för att lättare nå skrymslen och vrår på golvet vid toalett och handfat. Jag frågar om hon dammsuger hela huset på en gång, men hon brukar dela upp det: sovrummet, hallen, badrummet, gästtoaletten och eventuellt gästrummet. Sedan får dammsugaren stå framme en eller två dagar och så tar hon kök, vardagsrum och det lilla tv-rummet senare. ”Jag orkar inte ta hela huset med en gång”, säger hon, ”det är för mycket svängande med armen fram och tillbaka.” Asta drabbades av en hjärtinfarkt för några år sedan och då upptäcktes också att hon har ett kroniskt hjärtfel vilket påverkar hur mycket hon orkar göra under en dag. Vissa dagar blir hon andfädd även vid lättare rörelser. Att dammsuga är ett ganska tungt arbete, där dammsugaren ska manövreras genom dörröppningar, mellan möbler och över mattor. Dammsugaren kan betraktas som ett ting som synliggörs mer än tidigare, på grund av kroppens förändrade förmåga. Aastas dammsugning blir en utmaning och ett mått på hur hennes hälsa är just den dagen; hur mycket orkar hon innan hon måste vila en stund eller kan hon fullfölja sin planering och dammsuga just de rum hon tänkt sig? Det går också att vända på resonemanget och se att kroppen framhävs av dammsugaren. Till exempel skriver en 87-årig man i sitt frågelistsvar att han märker särskilt att hans kropp har förändrats då han ska dammsuga eller torka golv (M 25747).

Därefter ska golven torkas och Asta har en golvmopp som hon anser är väldigt bra, eftersom den är enkel och smidig att använda och når in under möblerna. Moppens skaft är ställbart i längd och kan anpassas efter brukarens önskemål. Asta torkar överallt där hon dammsugit men flyttar inte på mattorna. Hon säger att det blir för tungt att göra varje

gång hon städar. Asta visar mig hur moppen kan användas till att även torka golvlisterna. Dessutom kan man tvätta mopptrasan i tvättmaskinen, påpekar hon.

”Är städningen godkänd?”, skojar Asta när golvmoppen sköljts ur och ställts undan. Genom den kommentaren verbaliseras den känsla som jag, och kanske också hon, haft under städningen. Jag har känt mig obekvämt med att agera publik medan Asta har städad; jag vet inte riktigt vad jag ska förmedla – ivriga iakttagelser eller diskret distanserad observation? Till slut försöker jag ändå hjälpa till, flyttar på dammsugarsladden, lyfter bort ett par stolar och så vidare. Asta löser det hela genom att småprata och kommentera det hon gör hela tiden, samt ställer en och annan fråga till mig. Likväl finns där ett maktperspektiv. Som ”äldreforskare” får jag rollen av städkontrollant med antydning att Asta måste klara av att hålla rent för att visa att hon är en ansvarsfull åldring som kan ta hand om sig själv och sitt hem. Men genom sin kommentar kan Asta göra motstånd mot situationens maktobalans.

Smuts uppfattas som ett konkret exempel på förlorad kontroll som knyts till åldrandet, och därmed blir smuts, eller frånvaron av smuts, en måttstock på huruvida äldre människor klarar av tillvaron. I boken *Renhet och fara* av antropologen Mary Douglas definieras smuts som en kränkning av ordningen, med följden att smuts därmed synliggör ordningen. Att avlägsna smuts innebär inte en negativ handling utan snarare en positiv strävan att organisera omgivningen (Douglas 2004). Smuts handlar därför mer om ordning än om hygien och rädsla för bakterier. Sålunda kan frånvaro av smuts säga lika mycket som närvaro av smuts, om än mera lågmält.

Vad som är påtagligt är hur ordningen i Aastas fall framkallas genom att följa vissa rutiner. Dammsugningen startar alltid i sovrummet, i ett särskilt hörn, och sedan följer de andra rummen i en specifik ordning. Städningen avslutas med att golvet torkas. I vanan att städa, i handlingen, skapas övertygelsen att det finns smuts att ta bort, skriver sociologen Elisabeth Shove. Själva görandet, i detta fall städandet, har samma relevans som det diskursiva ramverk som omger städningen. Dominerande föreställningar och retorik kring ett visst fenomen utformar scenen för specifika handlingar, men det är själva görandet som ger makt åt föreställ-

ningarna och retoriken kring fenomenet. Mening skapas, menar Shove, ur praxis och handling och inte ur det diskursiva talet om företeelsen. Under görandet skapas också en uppfattning om vad som är smuts, hur och när städningen ska utföras och vad som är normalt eller inte. Därmed kan städandet skapa och reproducera kategorierna smutsigt och rent, oordning och ordning. I förlängningen av detta kan städning betraktas som alstrare av smutsen som måste tas bort (Shove 2003).

En doft av såpa

När jag följer Asta genom rummen, först med dammsugaren på släp och sedan med golvmoppen och dess friska såpdoft, påminns jag om att det ofta kan finnas en belåtenhet i att göra rent och skapa ordning i sitt hem. Asta påpekar också att hon tycker det känns bra att klara av städningen på egen hand. Det är lätt att städandets tillfredsställelse enbart analyseras i termer av kontroll och normalitet, men med utgångspunkt i doften av nyskurade golv vill jag pröva andra infallsvinklar. Filosofen Iris Marion Young lyfter fram ett fenomenologiskt perspektiv på hemmets skötsel. Hon menar att städning och rengöring både skapar ordning och en berättelse som tolkas och omtolkas om och om igen, och som handlar om individ och familj, nuet och gårdagen. Jaget konstrueras och rekonstrueras i en ständigt pågående process genom vårdandet och bevarandet av ting i hemmet. Young ser hemmet som en förlängning av individen, där hemmet och dess föremål ger den personliga identiteten en fysisk förankring som skapar kontinuitet mellan det förflutna och nuet, dock i konstant förändring. Dessa traditionellt kvinnliga arbetsuppgifter kan vara nyskapande men också begränsande, fortsätter hon, särskilt då (kvinnors) hushållsarbete undervärderas trots att det har ett avgörande mänskligt värde (Young 2000). Att städa bort smuts kan därmed innebära lika mycket identitetsskapande som ordningsskapande.

Med utgångspunkt i Youngs resonemang framstår städningen som en viktig del i görandet av både hemmet och individen. Det framgår också av Lillys kommentarer. När Lilly beskriver sina svårigheter på grund av sin nedsatta syn, konkluderar hon med att säga att hon ändå klarar sig: ”Jag kan ju dammsuga, jag kan ju tvätta fönstren – med lång borste.” Hon

skrattar. ”Så det är ingen fara med mig.” Att klara sig verkar för henne innebära att ha förmåga att sköta sitt hem och hålla rent och i ordning. Om bostaden betraktas som en del av individen är det i förlängningen sitt eget jag hon syftar på. Lilly klarar av att fortsätta ta hand om sig själv och *vara* sig själv, genom att kunna dammsuga och tvätta fönstren.

Young diskuterar städning och hushållsarbete utifrån ett kvinnligt identitetsskapande, medan manlig identitet vanligen beskrivs i relation till lönearbete (Arber, Davidson och Ginn 2003). Efter pensioneringen tillbringas, i de flesta fall, mer tid än förut i hemmet. Intressanta frågor att ställa men som inte kommer att utvecklas här är vilken betydelse som kan läggas vid att hemmets skötsel av tradition är ett kvinnligt görande? Kan hushållsarbetet betraktas som en slags kvinnlig identitetsskapande kontinuitet – positiv eller negativ – trots att livet i övrigt förändras genom en avslutning av arbetslivet, och vilka konsekvenser får det för män som inte anses ha samma anknytning till hemmets skötsel? När det gäller äldre mäns ”care work”, det vill säga omsorg och omvårdnad av nära anhöriga, visar sociologen Toni Calasanti att omsorg tenderar att beskrivas utifrån vad kvinnor förväntas göra och med utgångspunkt i kvinnors erfarenheter. Därmed blir mäns beskrivningar av omsorg inte alltid uppfattade som omsorg. Skillnaden, menar Calasanti, ligger dock i att omsorg och omvårdnad inte anses vara en lika central del av manlig identitet. Män förväntas inte heller ta ett huvudansvar för omsorg, vilket gör att när de utför omvårdnad är det något som uppskattas och värderas positivt medan kvinnors omsorg bedöms som mer naturlig och självklar (Calasanti 2003). Jag uppfattar detta resonemang som tillämplbart även för hushållsarbete, ”care work” kan således bytas ut mot ”domestic work”, eftersom det rör ett likartat sammanhang och samma maktstrukturer. Vad män gör rörande hemmets skötsel kan vara mindre synligt eftersom det inte alltid definieras som hushållsarbete, och när de sysslar med typiskt kvinnliga göromål uppfattas detta gärna som mer beundransvärt än när en kvinna utför samma sak.

Likväl kan hemmets skötsel sägas bära på en berättelse om ordning och identitet där kön kan ha *mer eller mindre* betydelse. Detta exemplifieras när Nils och Karin nämner bytet av gardiner:

Nils: Vi orkar inte så mycket nu. Men vi är glada så länge vi slipper ta hjälp. (paus) Byta gardiner tar en halv dag (Nils skrattar). Karin: Igår bytte vi gardiner i köket, vi tog bort julgardinen och satte upp en annan. Men det gick ju. Jag tyckte det gick riktigt bra. [---] Jag sa det när han klev upp på stegpallen att det är sådant här man ska ta hem fixare⁴ för (Karin skrattar).

Att byta gardiner till jul är något som ”ska” göras, så har Nils och Karin alltid gjort – och båda makarna är med och skapar denna normalitet. Men gardinbytet är inte självklart längre. Paret orkar inte lika mycket som förut, och mycket av hushållsarbetet tar längre tid. Likaså är de medvetna om att de bör ta med en ökad fallrisk i beräkningen. För Nils och Karin verkar alternativet vara att ta hjälp av kommunens fixare, inte att strunta i att byta gardiner. Gardiner ingår i det som gör ett hem och därmed dem själva. De är därför viktiga ting som bär på mer tyngd än vad ett tygstycke vanligtvis ger intryck av. Gardinens ordning – rätt gardin vid rätt tidpunkt – är en del av hemmets skötsel tillsammans med rengöring och städning.

* * *

I detta kapitel har jag åskådliggjort hur åldrandet framhäver relationen mellan kropp och vardagens materialitet, och hur åldrandet tenderar att förläggas till tingen och omgivningen och inte hos den åldersförändrade kroppen. Att tala om åldrandet är att tala om vardagliga ting som stiger fram från en tidigare oreflekterad bakgrund. När kroppen förändras, omvandlas också upplevelsen av det materiella. Tingen är något människor tänker med, men åldrandet problematiserar hur vi tänker och hur vi kan tänka med tingen. Och hur vi kan tänka med tingen beror inte bara på den levda kroppens förändring. Det hänger också ihop med hur den

⁴ I syfte att förebygga fallskador hos äldre har flera kommuner anställt en ”fixare” som kan hjälpa äldre människor med vad som uppfattas som riskfyllda moment i vardagen, t.ex. byte av glödlampor, uppsättning av gardiner, byta batteri i brandvarnare, flyttning av enskilda tunga möbler eller mattor. Det kan också röra sig om att hänga tavlor, fästa lösa sladdar eller att halsäkra mattor.

åldersförändrade kroppen blir kategoriserad. Kategorin ”äldre” formar vilka ting individen riktar sig mot och på vilket sätt det sker. Ett exempel på detta är smuts, som framträder som en måttstock på åldrandet med ett underliggande hot mot normalitet och värdighet. Det är också i samband med smuts och oordning som anhöriga får en ny roll, som väktare och övervakare av normalitetens gränser.

Diskussionen om smuts pekar mot hur det materiella ingår i handlingar och göranden, såsom städning. Städandets rutiner är handlingar riktade mot normalitet och värdighet, liksom de har en identitetsskapande betydelse. Men vilka andra innebörder kan tillskrivas vanor och rutiner, och hur är de beskaffade i förhållande till åldrande och hög ålder? Detta ska diskuteras i nästa kapitel.

3. VANOR OCH RUTINER

Som omtalats tidigare betraktas åldrandet som en hälsorisk, och ohälsa framstår därmed som något naturligt i hög ålder. Under en av intervjuerna ber jag Nils definiera begreppet hälsa. ”Man tänker inte på hälsan så länge man har den. Men börjar det svikta, så förstår man vad det innebär att vara frisk”, börjar Nils. Hälsa framstår som något osynligt men fundamentalt. Nils fortsätter sina tankar och påpekar att alla borde tänka på att ”sköta sig så att de ska kunna vara friska. Men det är klart att man har ju själv kanske inte varit inne på den linjen när man var yngre”. Han förklarar att tack vare att han och Karin har sportat mycket, till exempel åkt skidor på vintern, så har de hållit sig friska. Karin nickar instämmande under Nils berättelse och påpekar att de promenerar flera gånger i veckan. Det som överraskar mig är dock inte att de betraktar aktiviteter som hälsofrämjande, utan att de uppfattar sig som friska trots att de båda har drabbats av sjukdomar, somliga kroniska, de senaste åren. Jag inser att jag måste omdefiniera begreppen ”frisk” och ”sjuk” för mig själv och att det finns innebörder av hälsa och ohälsa som rör sig bortom fältet för medicinska diagnoser. ”Ju äldre man blir desto svårare är det att definiera ordet ’hälsa’”, konstaterar en 93-årig kvinna i sitt frågelistsvar. Hon anger att för henne är hälsa främst när kroppen fungerar och ”man kan utföra sina dagliga sysslor med glädje” (M 25752). En annan kvinnlig meddelare, 81 år, menar att det bland annat handlar om att ”klara alla göromål själv utan besvär” (M 25776). Nils menar på liknande sätt att hälsa till stor del handlar om vardagens triviala händelser, bara en sådan sak som att kunna gå upp varje dag. Han menar att han faktiskt numera tänker på och tar vara på varje dag och att han värdesätter saker och ting på ett

annat sätt när han blivit äldre. ”Det är små saker som man tycker är väsentliga, som man kanske inte alls tänkte på när man var yngre. Som att man kommer upp och träffas vid frukostbordet bägge två, det är ... det är underbart.” Nils lyfter fram betydelsen av vardagens triviala och repetitiva händelser, vilket är temat för detta kapitel. Vilken betydelse har dessa händelser, och vad händer med dem när kroppen åldras?

DET EGNA LIVETS UPPGIFTER

Ett sätt att beskriva god hälsa är följaktligen möjligheten att ta vara på och uppskatta vardagliga händelser och rutiner. Det innebär att så länge konsekvenserna av ohälsa går att lära sig att leva med och vardagen följer sina spår utan alltför stora omändringar, verkar det inte finnas någon anledning att betrakta sig som sjuk – eller gammal. Filosofen Hans-Georg Gadamer definierar hälsa just som att ”vara uppfylld av det egna livets uppgifter” (Gadamer 2003:20). Så vad består då Nils och Karins uppgifter av, hur beskriver de en typisk dag?

Nils: Vi brukar gå upp mellan halvåtta och åtta, och då går vi oftast och tar på oss morgonrockarna och sätter oss på de där stolarna (Nils pekar på de gröna fåtöljerna framför tv:n i vardagsrummet där vi sitter) och så tittar vi på tv och då är det nyheter på ettan. När vi har sett på dem så börjar vi rota i köket och göra i ordning frukost. Som oftast består utav, jag brukar oftast äta havregrynsgröt, och Karin äter ...

Karin: Bananer och filmjolk. Jag skivar bananer och lägger i filmjolk.

Nils: Bananer och filmjolk, ja. Och till det tar vi en smörgås och en kopp kaffe. Om vi hinner så brukar vi titta på när de skrapar trisslott på fyran. Och så tittar vi på nyheterna klockan nio. Ja, sedan börjar vi göra oss i ordning. Toalett, olika bestyr, bäddar och diskar och ... Sedan funderar vi på vad vi ska äta till middag och om vi behöver handla.

Karin: Sa du att du brukar läsa tidningen för mig?

Nils: Ja, just det, jag läser tidningen, det tar väl en halvtimme. Men jag läser inte varenda artikel utan jag läser rubriken, och passar det henne då läser jag den. Och är det detsamma så hoppar vi över den.

Karin: Dödsannonserna har du aldrig läst själv förut. Jag vill alltid ha namnen upplästa, för jag tycker nu är vi i de åren alltså, att folk ... försvinner.

Nils: Och när vi har konstaterat att vi behöver handla, då gör jag upp en lista på ungefär vad vi ska handla. Och så tar vi dramaten (väska på hjul). Den går vi inte utan även om vi bara ska köpa en liter mjölk. Jag bär inte, jag orkar inte bära. Och då tar vi dramaten och så ger vi oss iväg och handlar, och då gör vi ofta så att vi går till affären och ställer in den där dramaten i affären, och så går vi en promenad vid kyrkogården. Där kan man gå runt i ytterområdena, det är liksom en promenadväg där. Och så kommer vi fram bakvägen upp till affären igen. Då har vi gått ungefär tre och en halv kilometer. Sedan handlar vi, och så går vi hem, då brukar klockan vara ... ja, tolv lite drygt, halvtett kanske. Och då börjar jag förbereda för middag om vi bestämt vad vi ska ha. Det beror väl på ...

Åsa: Är det du som lagar maten?

Nils: Ja, det är det faktiskt, ja ... Det får man väl säga? (Nils vänder sig till Karin.)

Karin: Ja, han har tagit över det. Han är road av det också, så jag tror inte han tycker det är besvärligt. [---]

Nils: Och när vi har ätit middag och Karin har diskat, har jag kanske blivit lite trött och sätter mig i stolen och sover lite grann,

och Karin kanske går in och lägger sig på sängen och vilar. Sedan ... det är väl inte alla dagar som vi går och handlar eller promenerar, men ... Ja ... (Nils suckar).

Karin: Egentligen tycker inte jag att vi gör så mycket, men jag tycker tiden går, vi har full sysselsättning ändå.

Nils: Jo, man får ju städa och så vidare.

Karin: Plocka lite grann och så där.

Nils: Ja, jag kanske sätter mig vid datorn och tittar lite där och gör lite ... Inte så märkvärdigt, jag har ont i händerna nu, så jag kan inte använda musen på samma sätt. Jag får använda vänster hand, det går bättre men ... (paus). Ja, vad gör vi mer? Sedan läser vi böcker. [---]

Karin: Det gör vi också ... någon stund mest varje dag. Och sedan är det kväll och då sitter man här framför tv:n.

Nils: Vi tar oss en kaffetår, vid fyratiden någon gång eller femtiden ungefär. Det beror väl på när vi har ätit middag. Före sex måste jag ha kaffe. Vi äter kanske någon frukt eller tar en liten hård smörgås eller så där fram på kvällen, men det är inte alltid vi gör det. Sedan går vi och lägger oss klockan ...

Karin: Tio.

Nils: Ja.

Karin: Mellan halvtio och tio.

Nils och Karins skildring av en vanlig dag kan beskrivas med det som Julia Twigg talar om som "body time", en grundläggande dimension av vardagen där kroppsliga behov och funktioner skapar en rytm och en struktu-

rerande ordning. Att gå upp ur sängen, klä på sig, hålla sig ren, sova och äta är de grundstenar som vardagen bygger på (Twigg 2000:94f). Kring dessa företeelser konstrueras specifika vanor och rutiner som strukturerar dagen. "Body time" kan relateras till "body zone" (se kapitel två, stycket *Ett halvt hus*) på så sätt att de rum eller utrymmen som förknippas med specifika kroppsliga behov och funktioner sammanfaller med en tidslig struktur. Till exempel går Nils och Karin upp vid ungefär samma tid varje morgon och sätter sig i de gröna fåtöljerna i vardagsrummet och tittar på tv:s nyheter. Därefter äter de frukost i köket. Den kroppsliga tidsdimensionen, uppstigning och frukostätande, är förknippade med bestämda rum, vardagsrummet och köket. Detta innebär också att förändringar i "body time", av kroppsliga behov och funktioner, kan påverka "body zone", vilka rum man använder för kroppens behov och funktioner. Detta diskuterades i föregående kapitel angående Elsas förändrade användning av sitt hus. Men processen kan också gå åt andra hållet. Om de rum som förknippas med vissa kroppsliga funktioner inte längre kan användas, förvandlas utformningen av "body time", det vill säga de vanor och rutiner som utvecklas kring kroppens behov och funktioner.

Minsta handling har förmåga att skapa ordning och mening, skriver Mary Douglas. Upprepade handlingar får sin innebörd i förhållande till andra återkommande handlingar. En regelbunden efterlevnad av vanor blir en form av ritual (Douglas 2004:95). Etnologerna Billy Ehn och Orvar Löfgren diskuterar skillnaden mellan begreppen rutin, vana och ritual utifrån graden av medveten reflektion: "There is a continuum from mechanical – reflex-like – routines over to emotionally charged habits, collective traditions and symbolically elaborated rituals" (Ehn och Löfgren 2009:101). I det följande kommer begreppen rutin och vana att användas som synonymer på grund av deras gemensamma innehåll, den meningsskapande upprepningen.

Douglas talar om rutiner som sammanbindande mellan nuet och det förflutna. Vanor och rutiner kan också betraktas som en förberedelse för framtiden, eftersom upprepningen skapar kontinuitet och gör så att vi i tanken redan kan vara i framtiden medan kroppen agerar i nuet (Ehn och Löfgren 2007:77–119). Under mina intervjuer framstår vardagens rutiner snarast som ett sätt att *vara kvar i nuet*. För Nils och Karin verkar de dag-

liga rutinerna skapa en känsla av att livet fortsätter som vanligt, åtminstone ytterligare en dag. Vanor får därmed ett egenvärde och är inte bara något som måste göras för att man ska kunna gå vidare i dagens sysslor. Vanor och rutiner kan också beskrivas som performativa handlingar som ger individen möjlighet att manifesteras vem han eller hon är inför världen och skapa en personlig kontinuitet igenom olika åldrar (Myerhoff 1978:107f). Nils och Karins dagliga rutiner visar vilka de är – de lever samma slags vardagsliv som de ”alltid har gjort” och som ”alla andra”; de går och handlar, lagar mat, ser på TV och så vidare.

Emellertid är vardagens rutiner inte självklara på samma sätt som tidigare. Åldrandeprocessen innebär förändringar som Nils och Karin tvingas anpassa sig till, och därmed förändras deras perspektiv på världen. Enligt Merleau-Ponty är vanan varken medvetandegjord kunskap eller automatism, det är en oreflekterad kunskap som ligger i händerna och som finns i kroppens rörelser (Merleau-Ponty 1997:107f). Detta innebär att en förändrad kropp leder till förändrade rörelser, och med detta förändrade vanor. Ur Ahmeds perspektiv innebär vanans upprepning att individen orienterar sig mot vissa handlingar och vissa rum eller platser. Orientering handlar om att rikta sig mot världen på ett särskilt sätt; att se världen ur ett perspektiv. Vad vi gör formar således vad vi ”kan” göra, det vill säga det vi förväntas eller tror oss kunna göra (Ahmed 2006:57f). Nils och Karins vanor och rutiner gör att de orienterar sig i världen på ett specifikt sätt, men vardagens upprepningar är under ständig omförhandling på grund av kroppens åldersförändringar. När kroppens förmåga förändras på något sätt och vanan inte längre kan utföras som brukligt, uppstår behovet av nya vanor. Nils och Karin orkar inte bära matvarorna från affären utan har införskaffat en särskild väska på hjul. Nils kan inte använda datorn på samma sätt som tidigare utan har tvingats lära sig använda vänster hand. Karin har haft det traditionellt kvinnliga huvudansvaret för matlagningen men ser numera för dåligt. Nu är Nils den som lagar maten, vilket inte framstår som givet för Karin, men hon framhäver att han är road av att hålla på i köket och därmed är det en acceptabel lösning. Detta visar också på det som historikern Frank Trentmann betecknar som vanors inbyggda flexibilitet, i motsats till bilden av vanor och rutiner som stabila och oföränderliga. Avbrott och störningar är i många fall något som är utmärkande

för vardagslivet. Detta kan till och med leda till nya rutiner för att sådana avbrott ska kunna hanteras. Trentmann talar om vardagens elasticitet, det vill säga vanors och rutiners förmåga att omvandlas och anpassas (Trentmann 2009). Hans resonemang tangerar hur vanor kan behållas genom att de utformas annorlunda, vilket exemplifieras av en kvinna, 81 år, i ett av frågelistsvaren. Hon berättar att hon numera använder en rollator inomhus, ”vilket medför att jag kan ta vattenkannan på sitsen, när jag vattnar krukväxterna. Så har jag en pall som jag sitter på när jag bakar, skalar potatis och lagar mat över huvud taget” (M 25774). Kroppen har förändrats, men vanorna att vattna blommor och laga mat kan bevaras genom att utföra dem på nya sätt, med ett (nytt) ting. Trentmann (2009) utvecklar inte en explicit analys av tingens betydelse i förhållande till vanor och rutiner, men frågelistsans beskrivning ovan, liksom Nils och Karins exempel, visar på att tingen också är medskapare av vanors flexibilitet. Föremål kan både förhindra utförandet av rutiner som vanligt – mjölken har blivit för tung att bära – men också frambringe nya lösningar, såsom införskaffandet av en väska på hjul för att slippa bära.

Enligt antropologen Barbara Myerhoff (1984) kan vardagliga rutiner få ökad betydelse för äldre människor eftersom de skapar mening, kontroll och handlingsutrymme i en situation man inte har makt över, det vill säga åldrandeprocessen (jfr Thomas 1986). Simone de Beauvoir (1996) uttrycker liknande tankegångar då hon skriver att vanor (”the poetry of habit”) är viktigare för äldre, då de skapar en ontologisk trygghet genom vanors förmåga att bortse från tidens gång och därmed skapa kontinuitet (s. 468f). Detta kan jämföras med det som diskuterades ovan i termer av att vara kvar i nuet och att livet fortsätter som vanligt. Samtidigt vill jag poängtera att betydelsen av vanor och rutiner inte är åldersspecifika. Etnologen Helene Brembeck's formulering angående vanans makt relaterar till alla åldrar: ”Känslan av meningsfullhet skapas när allt går ihop, när vanan och den särskilda sammansättning den är ett uttryck för löser problem, underlättar vardagen, ger bekräftelse, glädje och tillfredsställelse” (Brembeck 2007a:115). Snarare handlar det om att äldre människors rutiner blir mer framträdande än tidigare. Den åldrande kroppen gör att vanor och rutiner stiger fram från en vanligtvis oreflekterad bakgrund till situationer där förutsättningarna har ändrats och kräver nya

angreppssätt. Mer än tidigare måste det finnas en beredskap för att vanor och rutiner plötsligt eller gradvis måste omformas, nyskapas eller avslutas. Samtidigt som det egna livets uppgifter skapar en känsla av hälsa, vilket kan beskrivas som förmågan att leva som vanligt, en kontinuitet, gör åldrandet dessa uppgifter mera blottade för förändring.

LUST OCH TRIVSEL

En kvinna, 83 år, beskriver en vanlig dag under frågelistans rubrik ”Hälsans betydelse för vardagen”:

Rutar in varje dags rutiner, äter frukost och ett lagat mål mat vid tolvtiden, vilar middag ca en timme. Om det är någon 40-talsfilm på TV på eftermiddagen med de för mig kända skådespelarna Sickan Karlsson, Hasse Ekman, Anna-Lisa Eriksson, Dagmar Ebbesson, Edvin Adolfsson bland många andra, sätter jag mig gärna och tittar med min stickning i händerna. Efter filmen brukar det smaka med en kopp te, eller under tiden filmen håller på, beror vilken tid den går. Om vädret tillåter försöker jag att gå ut en stund emellan, innan det blir kväll. Så inte har jag brist på sysselsättning. [---] Det är så rogivande att ha en stickning i händerna när jag tittar på TV. Det går bra när det inte är mönsterstickning. Jag har aldrig i hela mitt liv [haft] det så bra som nu (M 25712).

Vanor och rutiner förknippas gärna med det som Ehn och Löfgren beskriver i metaforerna tvångströja och stödkorsett. Tvångströjan innebär kvävande slentrian och monotoni, medan stödkorsetten är uppprepningens trygga effektivitet och den instinktiva hanteringen av tingen (Ehn och Löfgren 2007:82f). Det talas dock generellt mindre om lusten och glädjen över vardagliga ting och dess praktiker. Kvinnan i beskrivningen ovan redogör för sina rutiner och förklarar att hon aldrig haft det så bra som nu. I kapitlets inledning skildrar Nils hur han värdesätter vardagens triviala händelser, och möjligheten att äta frukost tillsammans med hus-trun Karin varje dag beskriver han som underbar. I det följande vill jag

diskutera hur vanor och rutiner har förmåga att skapa lust och trivsel, hur de samverkar med olika ting i detta och vilken betydelse åldrandet har i relation härtill. Till en början använder jag mat som utgångspunkt.

Olust och matlust

Under ett av besöken hos Elsa talar vi om mat och matlagning, och Elsa påpekar hur tråkigt det är att laga mat till sig själv sedan maken gått bort: ”Stå här och laga ihop, vet du, bara: vad ska jag ha idag?” Hon suckar. Att äta ensam är också tråkigt, förklarar hon och beskriver hur hon brukar göra:

Nä, jag måste alltid ha något att läsa; jag har två tidningar, jag har GP [Göteborgs-Posten] och så har jag Svenska Dagbladet. GP, den läser jag till morgongröten. Och Svenska Dagbladet, den läser jag mitt på dagen när jag dricker te och äter smörgås. Sen löser jag kryss till middagen (Elsa skrattar). Jag kan inte sitta här och helt – bara sitta här och inte göra någonting och bara äta.

Elsa menar att hon inte kan sitta och ”bara äta”. Måltider och mat fyller en social funktion, vilket gör att den ensamma måltiden upplevs som problematisk. Helene Brembeck beskriver ensamätaren som en anomali som genom sin avvikelse tydliggör måltidens sociala innehåll. Att äta ensam är förknippat med olustkänslor, medan att äta tillsammans med andra innebär en upplevelse av gemenskap (Brembeck 2006). Jag vill betona att mat och måltider inte ska betraktas enbart som symboler för gemenskap, utan att det är själva görandet, det vill säga ätandet tillsammans med andra som skapar denna samhörighet. Saknas andra människor får tidningen som Elsa läser upprätthålla måltidens sociala dimension. I Elsas exempel verkar tidningen också vara en del av en tidsstruktur tillsammans med maten och måltiderna. Hon läser den ena tidningen till frukost och den andra till lunch, alltid i samma ordning, och löser korsorden sist.

Även tv:n kan fylla en social funktion (jfr Östlund 2010); många av de intervjuade äter frukost framför tv-nyheterna och kanske något lätt på kvällen framför tv-apparaten. Men det som beskrivs som ”riktig” mat,

det vill säga varm mat i form av lunch eller middag, säger man sig inte äta framför tv:n. Det förefaller som en måltid definieras både utifrån vilken mat den innehåller och miljön den utspelar sig i (jfr Sidenvall, Nydahl och Fjellström 2000). I forskningsprojektet *Den mångdimensionella matkonsumenten. Värderingar och beteende hos konsumenter 55+* framträder en norm kring riktig mat utifrån informanternas redogörelser: mat tillagad av råvaror i det egna köket som ska avnjutas vid bordet, inte framför tv:n, och på fasta tider (Brembeck et al. 2005). Liknande tankegångar speglas i mitt material där denna norm är något man måste förhålla sig till. En 87-årig kvinnlig meddelare påpekar att hon är noga med att äta ordentligt varje dag, både i betydelsen tidpunkt och vad hon äter:

Trots att jag bor ensam är jag noga med att äta "ordentligt" varje dag. Jag lagar maten själv och äter huvudmålet vid 12-tiden. Det blir vanlig husmanskost. Minst en gång i veckan äter jag fisk, annars försöker jag variera och ha med grönsaker. Till efterrätt har jag nästan alltid en banan och en bit *mörk* choklad. Frukosten består av müsli, smörgås och kaffe, frukt eller juice. Kvällsmål grönt eller vanligt te och smörgås. Mellanmål frukt. Kaffe – utom morgonkaffet – dricker jag bara som sällskapsdryck. Min matsedel är inte så genomtänkt, jag äter vad jag tycker om (M 25724, meddelarens kursivering).

Trots normerna kring ätandet framstår mat och måltider som något som intervjupersoner och meddelare inte funderar särskilt mycket över. Till exempel i beskrivningen ovan säger sig kvinnan inte ha en särskilt genomtänkt matsedel, utan hon äter det hon tycker om. (Dock markerar hon att det är *mörk* choklad hon äter, som generellt omtalas som hälsosammare än *ljus* choklad.) Matvanorna är fastslagna sedan länge, både vad anbelangar inköp, vad som äts och när. Det är troligt att övergången mellan lönearbete och pensionärliv, eller att bli ensamstående, kräver en mer reflekterande hållning till hur mat och måltider ska hanteras under en tid innan nya vanor genererats.

Ting såsom tidningen och tv:n används för att hantera en olustig måltidssituation (jfr Brembeck et al. 2005:31f), men maten och ätandet

kan fortfarande vara lustfyllt. På samma gång som Elsa säger att matlagning och ensamma måltider är tråkiga, beskriver hon mat som det enda roliga i livet:

Jag försöker äta mycket grönsaker och jag äter mycket lite kött. Jag äter mest fisk, det tycker jag mycket om. Men jag tänker, har jag blivit nittio år på den kost jag har är det ingen idé att lägga om nu (Elsa skrattar). Jag tycker det är gott med grädde och smör och sådant och då äter jag det. Ibland i fiskaffären så köper jag mig ett par havskräftor om jag ser att de har det, då kan man ju unna sig. Ja, för det är ju det enda roliga man har, att äta gott.

Elsa berättar också att hon brukar ha en skål med lättsaltade lantchips framme och när hon går förbi så tar hon ett eller två, bara för att det är så gott. Matlagningen och den ensamma måltiden skildras som en tråkig eller olustig situation, medan mat och ätande förknippas med lust och välbehag. Mat är något man kan unna sig. Mat framstår som en belöning eller tröst, det enda som är roligt.

Upplevelsen av mat som lustfylld har att göra med dess sinnlighet. Till skillnad från många andra vardagsaktiviteter kan mat involvera alla sinnen; vi hör hur det fräser i stekpannan och känner lukten, vi ser maten på tallriken innan vi slutligen smakar och känner dess konsistens i munnen. Mat har en förmåga att skänka materialitet åt en upplevelse, skriver etnologen Håkan Jönsson. Mat kan förstärka känslor och upplevelser, ett fenomen som utnyttjas flitigt i upplevelseekonomin¹ (Jönsson, H. 2002). Men maten kan ju också vara en upplevelse i sig, genom sin sinnlighet. Att äta något gott är så förknippat med lust och positiva känslor att det framstår som det enda roliga för Elsa.

Antropologen och matforskaren Judith Farquhar (2006) menar att åldrandet innebär ökad sårbarhet vad gäller hälsa och social och ekonomisk status, och detta leder till "kultivering" av vardagliga njutningar, däribland mat. Maten blir en källa till glädje och en positiv kraft som

¹ Upplevelseekonomin är ett begrepp som betonar värdet av de känslomässiga sidorna hos olika produkter som saluförs, och kan beskrivas som kommodifiering av stämningar, känslor och estetik (Willim 2008:7, se även O'Dell 2010).

anses motverka åldrandets förväntade ohälsa. Att laga maten och äta den, men också att tala om den och minnas rätter och måltider i det förflutna ingår i denna kultivering. Farquhars empiriska exempel utgörs av äldre kinesiska kvinnor, men betoningen ligger snarare på mat än på ålder och åldrande. Syftet är att undersöka hur individer formar ett gott liv med utgångspunkt i mat och ätande. Författaren utgår från det kinesiska begreppet *yangsheng*, vilket hon översätter som "the cultivation of life" (s. 150). Denna populära livsåskådning går enligt Farquhar ut på motion, hälsosam diet och sysselsättning med en eller flera hobbyer, och är underbyggd av en mängd samtida och historisk litteratur rörande hälsa, självförverkligande och lycka. I en svensk kontext är (den normerande) strävan efter ett gott liv påtagligt likartad, åtminstone på ytan.

Maten och dess sinnliga innebörder skulle då öka i betydelse vid hög ålder, enligt exemplet med Elsa ovan liksom Farquhars resonemang. Ingrid hävdar emellertid att han har fått mycket sämre luktsinne de senaste åren, så han känner inte vad det luktar när han lagar mat. Och smaken, "det är nog inte samma smak heller, tror jag", säger han. Nils påpekar också att maten smakar annorlunda:

Jag tycker egentligen att maten inte har samma styrka så att säga i kryddning. Men jag vet inte om det beror på att jag, om man är försiktigare att krydda när man är äldre eller, ja ... Jag tycker inte att det är den smaken jag är van vid. Men det är det att jag lagar mera mat nu (vänder sig till Karin) – du lagade på ett annat sätt när du lagade maten. Du kanske kryddar mer än vad jag gör?

Karin: Nej, det tror jag inte. Men du har inte längtan efter det ... vissa maträtter på samma sätt som du hade förut.

Nils: Nej, det har jag inte.

Karin: Så maten betydde på något sätt mer för dig förr, eller ...

Nils: Vissa saker, som ärter, det kunde jag ju inte vara utan, vare sig sommar eller vinter. Så att ärtsoppa och pannkaka, det var

torsdagen, alltså. Nu äter jag inte ärtsoppa på flera månader till och med. [...] Men soppa vill jag gärna ha på torsdagen. Så det blir kötsoppa idag.

När maten smakar (eller luktar) mindre än förut, när den inte förmår engagera alla sinnen lika mycket som tidigare, förlorar den i betydelse. Matens reducerade sinnlighet gör att Nils inte längre har samma längtan efter speciella maträtter. Däremot verkar den ännu förbindas med en särskild tidsordning. Trots att Nils tycker att maten smakar annorlunda följer han parets rutiner att laga soppa på torsdagar, även om det numera inte behöver vara just ärtsoppa.

Inom medicinskt inriktad äldreforskning tenderar människors relation till mat och ätande att mestadels handla om nutrition. Sådan forskning lyfter fram risken för näringsbrist hos äldre individer på grund av exempelvis social isolering, funktionsnedsättningar eller sjukdom (jfr Davidson, Arber och Marshall 2009). Äldre människor och matens sociala betydelse har dock i svensk kontext uppmärksamats bland annat av Helene Brembeck (2006), Christina Fjellström (2009) och Ylva Mattsson Sydner (2002). Ovan har jag valt att fokusera på vad maten *gör*, eller, med ett fenomenologiskt uttryckssätt, vilka världar den öppnar. Detta sker genom att betrakta mat som en materialitet, ett ting, även om maten paradoxalt nog *är* både obeständig (den kan ätas upp och är därmed borta) och beständig (genom ätandet blir maten en del av vår kropp) på samma gång (jfr Jönsson, H. 2005:19). I det följande kommer jag att söka efter uttryck för lust och trivsel utanför ätandets sammanhang.

Bästa stunden på dagen

Asta visar mig runt i sitt hus som består av fyra rum och kök, och vi stannar till i sovrummet som är placerat bredvid hallen. På väggen mittemot sängen hänger en platt-tv som hon berättar att hennes son köpt till henne och som hon är mycket glad över:

Jag tyckte det var underbart att ha ett tv-rum här inne. "Ja, risken är väl att det blir för bra", sa han [Asta son] (Asta skrattar).

”Där kommer du till att ligga”, och så är det faktiskt. Jag tittar helst på den tv:n. Det är underbart, tycker jag. Är jag trött så kan jag titta om det är något bra program på dagen, och då kan jag koppla av där då. [...] Frågesport tycker jag är skoj. ”Vem vet mest” till exempel, det vill jag inte missa. Inte för att man kan så mycket men alltid lär man sig något.

Därför blir det att jag tillbringar mycket tid i sovrummet, det är mitt tv-rum också, konstaterar Asta. På mornarna brukar hon se på nyhetsprogrammen. Hon vaknar redan vid fyra eller halvfem, vilket hon beklagar sig över, men gör då kaffe och en smörgås på en bricka, tar tidningen och sätter sig i sängen med tv-nyheterna på. ”Det är den bästa stunden på dagen”, säger Asta. Man måste göra det bra och trevligt för sig själv, fastslår hon.

Bredvid sängen finns ett sängbord med en fjärrkontroll till tv:n, en telefon, böcker, resekataloger, en atlas, ett förstoringsglas och en oanvänd blodtrycksmätare i sin förpackning.

Jag ser på atlasen som ligger på sängbordet och kommenterar att jag känner igen omslaget från min egen skoltid. Asta lyfter upp den och berättar att hon ville slå upp Thailand, ”min son är där igen”. Det är min favoritbok, förklarar hon. Resor har varit en stor del av Astas liv och hon berättar att hon av gammal vana fortfarande hämtar resekataloger på resebyråer bara för att bläddra i, det är roligt att titta i katalogerna helt enkelt. Numera reser hon inte mer – ”jag har flugit för sista gången”, uppger hon. Jag frågar varför hon inte tänker sig att flyga mer, och Asta förklarar att hon inte vill bekymra eller besvära sitt resesällskap om hon skulle bli dålig på flyget eller utomlands. Resekatalogernas lockande möjligheter förefaller ändå ha en särskild betydelse. Resor är en del av hur Asta identifierar sig själv och kanske gör resekatalogerna att hon kan fortsätta vara Asta – även om resorna numera sker imaginärt via katalogernas glättade sidor medan den fysiska kroppen är behagligt tillbakalutad i sängen.

Att ha en särskild plats i hemmet där individen tillbringar mycket tid definierar äldreforskaren M. Powell Lawton (1990) som ”a self-created control center” (s. 640). Detta beskriver han som en bekväm stol placerad vid fönstret för att kunna observera världen utanför och samtidigt

ha uppsikt över ytterdörren; telefon, tv, radio, tidningar, böcker och andra förströelser, samt mediciner och arrangemang för toalettbesök bör också vara nära tillhands. Ett ”control center” förbinds med god livskvalitet, och innebörden är att egen kontroll kan skapas och utövas även om individen är bunden till ett enda rum och en enda stol (Powell Lawton 1990). Astas plats uppfyller förvisso definitionen av ”control center” med betoning på kontroll, men i hennes fall handlar det uttryckligen också om trevnad, att göra det bra och trevligt för sig själv. Det handlar om att göra saker hon tycker om, såsom att titta på tv, bläddra i resekataloger, slå upp platser i atlasen, vilket skapar en känsla av kontinuitet och identitet.

Utifrån det fenomenologiska begreppet intentionalitet diskuterar Ahmed hur individens riktning, att vara orienterad, betyder att känna sig hemma och delaktig i världen. Människor orienterar sig mot vissa ting (liksom vissa platser eller rum) mer än andra, och genom tingen förlänger människan sin kropp och sålunda sig själv i rummet:

To be orientated, or to be at home in the world, is also to feel a certain comfort: we might only notice comfort as an affect when we lose it – when we become uncomfortable. The word “comfort” suggests well-being and satisfaction, but it also suggests an ease and an easiness. [...] To be comfortable is to be so at ease with one’s environment that it is hard to distinguish where one’s body ends and the world begins (Ahmed 2006:134).

Astas säng, och tingen vid sängen, är en sådan plats där kroppen och omvärlden blir sammanflätade. Genom tingen förlänger människan sin kropp och sålunda sig själv i rummet för att uppnå en position som handlande subjekt.

Ahmed påpekar samtidigt att alla ting inte är tillgängliga, eller uppfattas som tillgängliga, på grund av kulturella normer och värderingar. Andra ting är tillgängliga på vissa villkor: ”orientations of the body shape not just what objects are reachable, but also ‘the angle’ on which they are reached” (Ahmed 2006:67). Jag vill här diskutera de kulturella premisser som tydliggörs och utmanas med Astas plats i sängen. När Astas son skojar om risken att Asta kommer bli liggande i sängen framför tv:n, berör

han en underförstådd problematik. Sängen, sovrummet och tv:n skapar tillsammans en situation som – kanske främst av andra än Asta – betraktas som oroande och avvikande, rent av omoralisk? För det första får sovrummet en annan funktion (jfr Imrie 2004) när en tv placeras där inne. För det andra placerar sig Asta i sängen, liggandes ned. Att sitta uppfattas generellt som ett mer aktivitetsbetonat läge än att ligga ned. Även Powell Lawton (1990) beskriver ”control center” som en plats där individen är sittande. I västerländsk historieskrivning finns uppfattningen om en förbindelse mellan upprätt, rak hållning och moraliska dygder, skriver antropologen Tim Ingold. Den evolutionära utvecklingen illustreras med bilder på en krummande apmänniska som blir alltmer upprätt tills den når fulländning och står rakryggad (Ingold 2004). Merleau-Ponty förklarar betydelsen av ett upprätt läge när han refererar i en fotnot till Strattons *Vision without Inversion*, där han påpekar att ”we remain physically upright not through the mechanism of the skeleton or even through the nervous regulation of muscular tone, but because we are caught up in a world” (Merleau-Ponty 2006:296; jfr Ahmed 2006:159).² Så att ligga ned skulle kunna tyda på motsatsen; en människa som inte vill eller kan vara involverad och delaktig i sin omgivning (och som därigenom är i avsaknad av moraliska dygder).

Ett horisontellt respektive vertikalt kroppsläge berörs av flera av de intervjuade och även flera frågelistmeddelare. De använder uttrycken ”gå upp” eller ”komma upp” när de talar om vad hälsa är för dem. En kvinnlig frågelistmeddelare, 82 år, skriver: ”Jag ska inte klaga, kan gå, stå och framför allt själv gå ur sängen, jag har det som käpphäst.” Lilly beskriver hur en vanlig dag börjar med att hon och en jämnårig kvinnlig granne ringer varandra bara för att kontrollera att de kommit upp ur sängen den här dagen också. Kroppens läge får troligtvis större betydelse för någon som enligt gängse föreställningar har högre risk att bli sängliggande. Ett upprätt läge anses dessutom vanligtvis vara en förutsättning för en hälsofrämjande aktiv livsstil.

Men det är inte bara det horisontella läget som är en moralisk risk för Asta. Också tv:n har en moralisk barlast, förknippad med inaktivitet

och passivitet. Asta säger dock att hon föredrar frågesport, för ”alltid lär man sig något”. Etnologen Owe Ronström (1998a) talar om en nyttomoral, vilket innebär att en hälsosam aktiv livsstil präglar synen på vad dagens pensionärer har eller bör ha för sig, och därmed måste nöje och njutning kunna legitimeras som nyttiga (läs hälsofrämjande) aktiviteter. Det emotionella och sinnliga, kort sagt aktiviteter som är till för sin egen skull och utgör sina egna mål, måste kamoufleras och omgärdas med rationella, instrumentella förklaringar, skriver Ronström. ”Det är som om estetiska och sinnliga aktiviteter inte vore ’nyttiga’ nog” (s. 15). Ett tv-tittande som frågesport, vilket innebär att man samtidigt har möjlighet att lära sig något, kvalificerar sig som en legitim sysselsättning, enligt Ronströms resonemang. Om Asta ändå väljer att ligga ned kan hon använda tv-tittandet som en form av mental aktivitet, särskilt när det gäller ett program som frågesport. Vid hotet av ett inaktivt och onyttigt tv-tittande i sängen, kan frågesporten användas till att berättiga sig själv som moraliskt subjekt. Asta är tvungen att förhålla sig till den nyttomoral som kategorin ”äldre” förknippas med, och framhäver sitt ansvarstagande genom att framför allt titta på sådant som är nyttigt och lärorikt.

* * *

I detta kapitel har jag resonerat kring vanor och rutiner, det som kan beskrivas som vardagens fundament. Vanor och rutiner bygger på kroppsliga behov och funktioner men formas kulturellt. På samma sätt som med tingen, leder den åldrande kroppen till att vardagliga göranden stiger fram från en vanligtvis oreflekterad bakgrund. Vanor och rutiner blir mer framträdande än tidigare på grund av att kroppen förändras. Det krävs en beredskap eller flexibilitet för att vanor och rutiner plötsligt eller gradvis måste omformas, nyskapas eller avslutas, i motsats till föreställningen att äldre människor är bundna av sina rutiner.

Åldrandet förändrar både utföranden och innebörder hos vanor och rutiner. Ett exempel på ändrad utformning är ett nytt sätt att transportera hem matvaror från affären, med en väska på hjul. Skiftande innebörder kan exemplifieras med Nils uttalande att triviala händelser framstår som mer betydelsefulla än de tidigare gjort. Samma vana, att äta frukost med

² Om sambandet mellan upprätt läge och mänsklig existens, se även Flodin 2008.

sin partner, får en annan mening. Detta beror på att vardagens görande fungerar som markörer för att livet flyter på som vanligt, åtminstone ytterligare en dag. Detta uppfattas också som en definition på god hälsa, att det egna livets uppgifter löper som planerat.

Vanors och rutiners omvandlingar förhandlas fram med utgångspunkt både i den biologiska åldrandeprocessen och i kulturella föreställningar och normer. Detta inkluderar en kategoriseringsprocess – en gestaltning av kategorin ”äldre” – vilken bland annat bär med sig en nytomoral som handlar om hur äldre människors liv bör utformas. Detta åskådliggörs med Asta som väljer att se på tv liggandes i sängen och de moraliska risker detta medför. Asters plats i sängen är en plats där hon känner bekvämlighet och trivsel, men som samtidigt tydliggör och utmanar kulturella föreställningar om en hälsofrämjande aktiv livsstil.

Kapitlet har illustrerat hur kroppsliga funktioner och behov formas i samspel med kulturella normer och värderingar. Hur kan vi ytterligare belysa skärningspunkten mellan biologi och kultur och hur kan vi förstå den roll som åldrande och hög ålder spelar i detta? Nästa kapitel kommer att vidareutveckla dessa tankegångar genom en diskussion om tid. Resonemangen i detta kapitel har implicit hänvisat till rutiners tidslighet, rutiner som något som skapar struktur och organiserar dagen samt som ett sätt att vara kvar i nuet. Även exemplet med Asters tv-tittande i sängen som en moralisk risk kan delvis röra sig om vilken tid på dygnet hon väljer att ligga till sängs och se på tv. Det är följaktligen dags att se närmare på tid i nästa kapitel och vidare undersöka sammanflätandet mellan kropp och kultur.

4. TID

I föregående kapitel gav Nils och Karin en utförlig skildring av sin dag. Deras redogörelse diskuterades utifrån begreppet ”body time” (Twigg 2000), vilket innebär att dagen struktureras utifrån kroppsliga behov och funktioner. Betoningen låg här på kropp. Jag vill nu studera den andra halvan av begreppet ”body time”, tid, och fokusera på förbindelsen mellan tid, rutiner och åldrande. Jag vill också undersöka på vilket sätt ”body time” innefattar eller rent av förutsätter materiella ting för att skapa denna strukturerande ordning. Till en början kommer jag återigen att använda mat som utgångspunkt.

Mat och mål-tid

Jag har det vanliga programmet. Jag går upp vid halvnio ... ja, så äter jag frukost, och det är ingen konstig frukost utan det är kaffe och så en hård sådan här stor macka med ost och paprika på. Det kan jag inte klara mig utan (skratt). Och sedan så håller jag på lite grann och ... Vid tolvtiden tar jag ett kex eller någonting. Sedan är det middag vid halvtre så där.

Citatet ovan kommer från Anna som beskriver en typisk dag med utgångspunkt i mat och måltider. Även Nils och Karins mycket detaljerade skildring av en vanlig dag i förra kapitlet kretsade kring maten. Av alla ting som Nils och Karin nämner när de beskriver sin dag (bland annat morgonrockar, de gröna fåtöljerna, tv:n) så är det främst maten som betonas. De återger sin dag med utgångspunkt i måltidernas inne-

håll och vid vilken tidpunkt de inträffar. Efter frukosten, som består av havregrynsgrot respektive bananer och filmjolk, funderar Nils och Karin på vad de ska äta till middag och om de behöver handla; de skriver en matlista, beger sig till affären och därefter lagas maten. Tonvikten vid mat och måltider har således varit återkommande i intervjupersonernas beskrivning av en vanlig dag. Vad man ska äta, vid vilken tidpunkt, inhandling och tillagning, disk och efterarbete; alla moment bygger upp dagen. De utgör fasta hållpunkter som livet kan organiseras efter. Något extra gott att äta till helgen är också ett sätt att markera tidsrytmen och bryta av vardagen. Anna påpekar att hon brukar unna sig något gott på fredag och lördag, ”då är det ju helg”. En kvinnlig meddelare förklarar att ”det är inte så roligt att laga mat bara till sig själv, men nästan varje veckohelg blir jag bjuden till min dotter på *god* mat och väl anpassat vin” (M 25724, meddelarens kursivering).

Genom det moderna samhällets betoning på arbete och arbetsförmåga grundat på ålder (Blaakilde 2007), förefaller pensionärlivet vara fyllt av *extra* tid, tid som förut lagts på lönearbete. Denna tid måste hanteras, och det är tydligt att mat och måltider är en del i detta. Maten kan sägas ordna tiden genom sin förmåga att strukturera dagen.

Under skildrandet av vardagens rutiner tar Lilly upp sambandet mellan mat och tid, men ur ett helt annat perspektiv:

Jag vill nog komma ut och röra på mig; jag kan nog inte sitta inne en hel dag och läsa eller så där, utan jag måste få röra på benen lite också. Annars så kommer det stora ätandet: ”det är så långtråkigt så jag får nog äta någonting”, ”kan jag inte ta mig en smörgås nu”. Det är ju lätt att det blir så.

Här strukturerar inte maten tiden, utan maten blir ett tidsfördriv. Ätandet får tiden att gå istället för att ordna den. Filosofen Lars Svendsen (1999) menar, med inspiration från Heidegger, att ”i långtråkigheten är tiden trög” och denna tröghet gör oss uppmärksamma på att vi inte har tiden i vår makt utan tvärtom, vi är underställda tiden. Vi försöker återta makten eller kontrollen genom tidsfördriv, det vill säga vi sysselsätter oss med något. Tidsfördrivet har inget egentligt mål, fortsätter Svend-

sen, ”för det som upptar oss är inte den aktivitet eller det föremål som vi är sysselsatta med, utan *sysselsättningen* som sådan” (s. 145). Ätandet blir således en sådan sysselsättning. Mat och ätande är dessutom förknippat med lust och positiva känslor, vilket diskuterades i föregående kapitel. På så sätt är det lockande att ta till när allt annat känns tråkigt, vilket ytterligare belyser småätandets funktion.

Lillys småätande – som hon kallar ”det stora ätandet” – skildrar hon som något som bör undvikas (genom att vara aktiv). Ätande kan vara ett skuldfyllt tidsfördriv. Att äta är en balansgång mellan utlevelse och kontroll, där kroppens form uppfattas som en yttre gestaltning av personens förmåga till självdisciplin. En överviktig kropp talar om avsaknad av kontroll, medan en smal kropp uppfattas rakt motsatt (Lupton 1996, Nilsson, F. 2011). Småätande är också något som oftast sker i ensamhet, vilket kan bidra till att fenomenet upplevs negativt. Anna berättar att hon försöker undvika att ha kakor hemma, ”då går jag bara och stjälar och äter på kvällen. Det är farligt”. Ätandet kan således uppfattas som farligt i det att det berör förlorad kontroll, över begäret och utlevelsen, på samma gång som det kan vara ett sätt att försöka skapa makt över tiden. Likväl kan småätandet beskrivas som ett ätande som sker i *otid*, det vill säga vid olämplig eller fel tidpunkt, vilket rubbar tidens ordning.

Tid har ovan diskuterats som något som kan ordnas och kontrolleras likaväl som något man kan underordnas. Tiden framstår då som något objektivt, en resurs som kan spenderas, hushållas med eller slösas bort. Men finns det andra sätt att skildra tid? Shove menar att vi istället bör betrakta tid som något som görs. Vi skapar tiden genom våra vardagliga handlingar. Vanor och rutiner är inte en simpel avspeglning av vardagens tidsliga rytm, utan de producerar tidens ordning. Tid kan förvisso mätas och registreras i timmar och minuter, men upplevelsen av tid skapas genom vardagliga välkända handlingar (Shove 2009). Mat och måltider är *ett* förfarande att göra tid, genom de vanor och rutiner som maten involverar. På liknande sätt används tv:n för att ge struktur åt dagen (jfr Östlund 2010). Flera av de intervjuade inleder gärna dagen med nyhetsprogrammen på morgonen när de äter frukost men därefter stängs tv-apparaten av. När tv:n sedan slås på igen, ofta vid nyheterna klockan arton, får det innebörden av att ”göra kväll”. Det kan tolkas som att tv-tit-

tande under dagen får konsekvenser för ordnandet av tiden; övergången mellan dag och kväll riskerar därmed att bli diffus och oklar. Sociologen John Urry menar att tv:n styr dagliga rutiner på så sätt att vissa aktiviteter anpassas efter tv-programtider (Urry 2000:66ff). Med utgångspunkt i Shoves resonemang vill jag påstå att tv:n (liksom mat och måltider) snarare ingår som en del i görandet av rutiner och därmed görandet av tid.

Ha fullt upp

Även om tid görs, så är människors upplevelser av tiden vanligtvis att den är en (materiell) resurs eller essens. Merleau-Ponty anmärker att "everyone talks about Time, not as the zoologist talks about the dog or the horse, using these as collective nouns, but using it as a proper noun. Sometimes it is even personified" (Merleau-Ponty 2006:489). Tid framstår sålunda som en materialitet eller resurs som kan brukas, sparas eller slösas bort. Därmed kan tiden också upplevas i termer av att den inte räcker till. När Margit funderar över vad hon gör om dagarna, säger hon: "Jag tycker man håller på med både det ena och det andra så ibland funderar man ju, hur hann jag arbeta?" Hon skrattar och fortsätter sedan: "Det är väl det att det tar lite längre tid nu, man är inte så kvick och får snabbt undan utan man tar lite god tid på sig." Att *ta sig tid*, som Margit säger att hon gör, är något annat än att *ha tid*. Ta sig tid framstår som en aktiv handling och anspelar på att livet är fullt av en mängd andra sysselsättningar som man tar tiden ifrån. Omvänt, att ha tid ter sig som ett passivt mottagande av tid som man inte har kontroll över. Känslan av att vara underordnad tiden skapar leda och upplevelser av maktlöshet, vilket diskuterades ovan. Regelbundna vanor och rutiner skapar tvärtom en känsla av kontroll över tiden och tillvaron. Ett frågelistsvar, nedtecknat av en kvinna, åttio år, redogör för hennes och makens veckoschema där varje dag har sin bestämda sysselsättning:

Måndag – PRO
Tisdag – Trivselgruppen
Onsdag – Daglediga
Torsdag – Stures bror hälsar på

Fredag – Stormarknad
Lördag – Ingenting!
Söndag – Kyrkan
(M 25732)

Att upprätta ett schema innebär att mäta och reglera tiden, och placera tiden i rummet genom att knyta den till specifika händelser eller aktiviteter. Även avsaknad av aktivitet kan mätas upp och regleras i förväg, vilket beskrivningen ovan ger exempel på: onsdagar är "daglediga" och lördagar "ingenting". Ett schema rutar in tiden i arbete och ledighet. Tid och arbete hör ihop, menar George Lakoff och Mark Johnson. I sin bok *Metaphors We Live By* (2003) visar de hur tid och arbete är två grundläggande metaforer i västerländskt tänkande. Både arbete och tid betraktas som en resurs, som kan mätas, användas och sparas. Denna sammankoppling mellan tid och arbete får konsekvenser för synen på det som inte är arbete, det vill säga fritid, menar Lakoff och Johnson. Även icke-arbete, fritid, blir del av samma metaforiska tänkande. Fritid är något som kan användas, spenderas, sparas, slösas bort och förloras (s. 66f). Ronström använder ett liknande resonemang när han diskuterar hur tiden som pensionär blir fri tid, det vill säga den tid som tidigare fylldes med arbete. Har man arbetat mellan åtta och fem blir denna tid *fri tid*, medan resten av veckan är som förut *fritid*. Vid pensioneringen fortsätter fritiden att fyllas med sina vanor och rutiner medan den fria tiden lättare kan fyllas med helt nytt innehåll (Ronström 1998a:16f).

Den fria tidens rutiner framstår som (ersättning för) arbete, som man följaktligen kan ta ledigt ifrån. När Ingmar räknar upp vad han gör varje dag, han dansar flera gånger i veckan, han går till församlingshemmet och kyrkan, konstaterar han slutligen att det bara är på lördagar som han är ledig:

Jag har så mycket att göra, om du visste, så jag hinner inte med allt. Måndag, då går jag och dansar. Tisdag, då är jag med i gemenskapsträff uppe i kyrkan, i församlingshemmet. Då har vi en andakt före, och sedan dricker vi kaffe, och sedan är det någon föreläsning av något slag, något intressant. Onsdag, då går jag

i församlingshemmet, då äter vi soppa och smörgås och kaffe, och sedan är det andakt också. Det är på onsdag, torsdag går jag och dansar. Fredag går jag och dansar. Lördag är jag ledig! Söndag är det kyrka igen, vet du. Kyrkkaffe, och sedan går vi alltid hem till någon. Så det går bra. Det är bara lördagar jag kan greja hemma, tvätta och stryka och så.

Synen på rutiner som arbete och tid som en ändlig resurs innebär också att det kan finnas sådant som tiden inte räcker till för. Elsa ger ett exempel på det:

Elsa: Sedan är jag ju kryssoman alltså. Jag kan inte se ett kryss utan att fylla i det.

Åsa: Har du alltid varit sådan?

Elsa: Ja, ganska länge. Svenska Dagbladet har ju ganska svåra kryss, så man får verkligen tänka och fundera och riktigt så där, jag tror det är nyttigt.

Åsa: Du har inte provat det nya med siffror, sudoku?

Elsa: Nej, jag tänkte jag ska inte gå in på det, för det hinner jag inte!

Elsas tid är uppbokad och hon tycker inte hon har tid med annat, som till exempel sudoku. Det handlar inte om att korsord och sudoku uppfattas som nöjes- eller fritidssysselsättning och därför inte bör ta för mycket tid från andra (viktigare) sysselsättningar. Tvärtom påpekar Elsa att hon tror att det är nyttigt med den mentala aktivitet som korsorden innebär. Här vill jag återkomma till Ronströms begrepp nyttomoral, som användes vid diskussionen om Astas tv-tittande i sängen i föregående kapitel (kapitel tre, stycket *Bästa stunden på dagen*). Äldre människors sysselsättning måste kunna legitimeras som nyttiga aktiviteter, ett slags hälsoarbete med målet att ”hålla sig frisk och aktiv, så att man kan förverkliga sig själv som

individ och slipper att ligga samhället till last” (Ronström 1998b:262). Framhållandet av en aktiv livsstil gäller förvisso alla åldrar men blir desto viktigare i relation till hög ålder, eftersom ålderdomen uppfattas som en tid av reducerad förmåga till aktivitet (jfr Blaakilde 1999). Hälsofrämjande aktiviteter anses också kunna uppskjuta det som bedöms som ålderandets negativa konsekvenser (jfr Alftberg och Lundin 2012).¹

Sociologen Stephen Katz menar att begreppet aktivitet och dess konnotationer är införlivade i äldre människors liv och berättelser. Även om äldre personer frivilligt deltar i olika aktiviteter är de medvetna om relationen mellan aktivitet och en övergripande struktur som handlar om självdisciplin och nytta (Katz, S. 2000). Jag vill tillägga att detta också leder till att vissa verksamheter eller sysselsättningar ändrar sin betydelse. Att lösa korsord kan förändras från lättsamt nöje till en aktivitet, vilket citatet ovan med Elsa ger exempel på. Vardagliga rutiner, som till exempel att laga mat, diska och städa, kan likaså framhåvas som aktivitet eller arbete. Detta tydliggörs i Nils och Karins redogörelse för en vanlig dag, vilket skildrades i föregående kapitel. Karin säger att hon inte tycker att de gör så mycket, men hon upplever att de har full sysselsättning ändå. Det vardagliga hushållsarbetet och andra göromål blir en form av nyttiga aktiviteter, där ”nytta” och ”aktivitet” enligt Ronström kan beskrivas som modernitetens nyckelord i en svensk kontext (Ronström 1998b:277).

Vad händer med dem som inte kan eller vill vara aktiva, trots synen på aktiviteter som hälsofrämjande? En åttioårig kvinna talar om lättja som anledningen till att hon slutat upp med tidigare regelbundna aktiviteter: ”Jag orkar inte lika mycket bl.a. beroende på min fetma. Idrotten som betydde så mycket i unga år har jag slutat med, men det beror nog mest på lättja” (M 25732). Axel menar att han inte rör så mycket på sig som han borde, och Anna tycker att hon börjar bli bekväm och lat, särskilt det senaste året. ”Jag skulle gå ut mer, men ...”, säger hon. Ålder som förklaringsmodell för att inte vara lika aktiv som förut verkar inte vara relevant att använda, även om omgivningen möjligen skulle anse en sådan hänvisning berättigad. Kategorin ”äldre” förknippas med minskad

¹ Något som inte kommer att diskuteras vidare här, men som är värt att beakta är hur skildringar av ett aktivt pensionärliv innehåller kopplingar till görandet av klasstillhörighet (jfr Nilsson, G. 2011).

förmåga till aktivitet, men en sådan föreställning utnyttjas inte i exemplen ovan. Handlar det om att hellre se sig som lat än att bli kategoriserad som ”äldre”? Eller är ”aktivitetsparadigmet” (Blaakilde 2007:40) så starkt att all avvikelse från detta anses som indolens, oavsett andra tänkbara orsaker.

Lilly hävdar dock att betoningen på aktivitet faktiskt kan bli överdriven och resultera i en försämrad hälsa. Hon berättar om en väninna som exempel på detta:

Hon är lite rastlös, tycker jag. [...] Hon ska hjälpa den och hon ska vara där och ska hjälpa den och ... hela tiden. Jag har tänkt: men detta kan inte vara bra alltså. För det blir ju stress av det till slut, när hon måste vara här, och måste vara där, och ... Hon har ett väldigt trevligt sommarhus, ja då ska det vara [bjudning] där och då är det många och då har hon mat som– jag frågade om det skulle vara ett kompani som skulle komma. Lite rastlöst alltsammans.

Som Lilly beskriver det, handlar hälsa om att hålla en balans mellan vila och aktivitet. För mycket aktivitet, det vill säga rastlöshet, orsakar stress, och stress orsakar sjukdom. Jag vill beskriva rastlöshet som den ena änden av en skala, där den motsatta änden är inaktivitet. I mitten av skalan återfinns den normala, hälsofrämjande aktivitetsnivån. Det är därmed en skillnad mellan att vara aktiv och att vara rastlös. Rastlöshet är en överdrift av mängden aktivitet, och ett tecken på att det individuella ansvaret för en hälsosam livsstil inte tas på allvar. Både inaktivitet och rastlöshet kan betraktas som motsatser till rådande ideal, och uppfattas därför som möjliga orsaker till sjukdom (jfr Sontag 1990).

RYTM OCH TEMPO

Margit påpekade ovan att allt hon gör tar längre tid och att hon därför behöver ta god tid på sig. På liknande vis skriver en åttioårig manlig meddelare att han tar allt i sin takt:

Min hälsa har förändrats, jag kör inte längre traktorn långa stunder, inte arbetar jag i stallet, nej jag tar det lugnt i min egen takt. [...] Inte kan jag springa som förut, ingen begär det heller, så allt sker i min takt (M 25737).

Den som lever i sin egen takt kan sägas vara i kontroll över tiden. Tiden görs på de grunder man själv bestämmer över, det som passar individen och inget som bestäms av andra. Begreppet takt är synonymt med rytm, och tid kan också skildras som en rytm som skapas och görs genom rutiners upprepningar och regelbundenhet. Att göra något i sin egen takt, som i uttalandet ovan, innebär också att det finns andra takter eller rytmer som man inte följer och som man kanske avviker från. Så hur kan vi förstå förhållandet mellan tidsrytm och åldrande? Detta vill jag resonera kring i det följande.

Sömn och dygnsrytm

Dygnsrytm är en tidsrytm som markeras i avhandlingens empiriska material med avseende på sömn. En kvinnlig frågelistmeddelare, 81 år, skriver att hon är tacksam för sin goda sömn (M 25776). Underförstått är god sömn inte en självklarhet längre. Flera av de intervjuade påpekar att de sover annorlunda än tidigare. De sover mer eller mindre än förr, och de somnar eller vaknar på andra tider än förut. Lilly har svårt att somna och berättar att hon kan ligga vaken länge innan sömnen kommer. Men alla i min ålder säger ju likadant, poängterar hon, ibland somnar man inte förrän tre eller fyra på natten. Då blir man trött dagen efter istället, säger Lilly och menar att då är risken stor att man slumrar till under dagen och det blir lika svårt att somna nästa kväll igen. Kan man hålla sig vaken så tar man igen sömnen nästa natt. ”Men när jag väl somnar då sover jag väldigt hårt ända tills klockan ringer på morgonen”, skrattar hon. Lilly berättar att hon ställer klockan på ringning mellan sju och halvvåtta, ”det är en tid som passar mig. Jag vill inte sova för länge på morgnarna, för då får man ju samma sak nästa kväll”. Jag kan inte sova till nio, förklarar hon, då somnar jag inte på kvällen. ”Och det är ju egentligen det som är det skönaste, lägga sig, ligga en stund och så somna. Men jag märker att det är lite mer trögt med åren ... i varje fall för mig.”

Det Lilly talar om är två skilda tidsrytmer, dels hennes biologiska sömncykel och dels den dygnsrytm hon väljer att följa. Istället för att somna sent och sova länge på morgonen, väljer hon att ställa klockan på ringning. Hon har alltid gått upp vid den tiden på morgonen och vill följa sina morgonrutiner, även om hennes biologiska sömncykel har förändrats genom åldrandeprocessen. Enligt medicinsk forskning skapar sömnstörningar hos äldre försämrade livskvalitet liksom högre risk för sjukdom och dödlighet (se t.ex. Tanaka och Shirakawa 2004, Crowley 2011, Fagerström och Hellström 2011). Även om sådan forskning utgår från att kroppens biologiska sömncykel förändras under hela livsloppet (Bootzin och Epstein 2011), så framställs sömnen i samband med hög ålder som en rubbning eller störning och därmed som en hälsorisk. För Lilly handlar resonemanget om sömn hellre om att följa sina rutiner och sin vanliga tidsrytm.

Axel försöker istället acceptera sitt förändrade sömnmönster. Han säger att han ofta vaknar vid fyratiden på morgonen:

Om man vaknar så är det inte så mycket att göra, utan då får man försöka acceptera det. Det är inte så dumt egentligen, för man kan ju läsa tidningen och sådant där. Tidningen brukar komma mellan tre och fyra på natten och då kan man ju ägna sig åt den.

Trots att Axel ofta vaknar, som han uppfattar det, för tidigt eller vid fel tid har han valt att anpassa sig efter detta. Han skapar en rutin kring att läsa tidningen och kan således hantera den tid som uppstår. Den nya dygnsrytmen blir då en del av vanor och rutiner och upplevs inte så besvärlig längre.

Till skillnad från Lilly och Axel, både vill och kan Elsa sova länge på mornarna. Hon menar att hon har god sömn, hon har aldrig problem med att somna och hon lägger sig sent:

Före tolv släcker jag sällan, och ibland kan det bli mera. Om jag fått tag på en bra bok då måste jag ju se hur det går. Och då kan jag ju ligga och läsa hur länge som helst, men jag får ju sova dagen därpå om jag vill.

Jag berättar för Elsa hur förvånad jag blev när jag ringde och skulle bestämma tid för vår intervju. Jag föreslog klockan tio på förmiddagen, men Elsa tyckte det var för tidigt. Jag förklarar att min bild av pensionärer var att de är så morgonpigga (vilket jag nu fått ompröva). Elsa skratrar och säger:

Ja, det är så många gånger. Till exempel om jag ska till ögonläkaren och de frågar: "passar 10.20?" Näe, säger jag. De försöker, "du måste gå upp åtta" och sådana där saker. Alltså, om jag vaknar och stiger upp och känner att rytmen inte stämmer liksom, då blir jag inte människa på hela dagen. Jag kommer inte riktigt in i det. Utan jag måste känna när jag ska stiga upp, då går det bra.

Elsas sömn framstår här som ett större problem för omgivningen är för henne själv. När hon väljer att följa sin egen dygnsrytm riskerar hon att uppfattas som avvikande på grund av kulturella normer och värderingar angående när det är lämpligt att gå upp på morgonen, vilket också hör samman med vilken ålder hon har. Dygnsrytmen förväntas följa särskilda tider, man ska sova vissa tider och vara vaken under andra. Den goda sömnen innebär framför allt att sova under rätt tid på dygnet och rätt antal timmar, liksom att vakna vid rätt tidpunkt, det vill säga att följa en normalitetens rytm. Till skillnad från Lilly, som väljer att gå upp "normal" tid med hjälp av klockan, föredrar Elsa att känna av sin egen rytm när det är dags att stiga upp.

Sömn och dygnsrytm kan relateras till begreppet "body time" (Twigg 2000). Sömnen är en fundamental beståndsdel av kroppsliga behov och funktioner vilka formas kulturellt. Genom åldrandets biologiska förändringar åskådliggörs "body time" och de vanor och rutiner som omgärdar den kroppsliga rytmen. Men när "body time" förändras blir resultatet antingen att vanor och rutiner tvingas ändra form, eller så erhåller vanor och rutiner företräde framför kroppens behov och funktioner. Här är det som Shove, Trentmann och Wilk (2009) kallar "multiple temporalities" väsentligt. Det innebär att tid görs och uppfattas olika beroende på det sammanhang den framträder i. Somliga situationer förknippas med en slags tid eller tidsrytm och andra med en helt annan tidsrytm, utan att de

för den skull konkurrerar med varandra. Åtskilda tidsligheter är överlappande och beroende av varandra (Shove, Trentmann och Wilk 2009). De empiriska exemplen ovan inbegriper två olika slags tidsrytmer, en biologisk och en kulturell, men som faktiskt – i motsats till det resonemang som Shove, Trentmann och Wilk för – konkurrerar med varandra. De redogjorda exemplen illustrerar vilka skilda sätt som detta hanteras på. Lilly väljer att inte ta hänsyn till den biologiska åldrandeprocessens påverkan på dygnsrytmen utan fortsätter att stiga upp samma tid som när hon var yngre. Axel accepterar sitt förändrade sovmönster och skapar nya vanor utifrån detta. Elsa bestämmer sig för att gå upp ur sängen när det känns bra för henne och tar mindre hänsyn till vad klockan är och hur andra människor uppfattar detta. Hon sätter den biologiska rytmen före den kulturella, vilket innebär att normalitetens gränser utmanas. I det följande diskuterar jag vidare relationen mellan tid, rytm och normalitet, nu med tempo och hastighet som exempel.

Hastighet

När jag knackar på dörren hos Elsa klockan tolv öppnar hon först efter en god stund. Hon ser trött ut och vacklar till när jag kommit innanför dörren. ”Jag känner mig lite ...” (hon sätter inget namn på det). ”Det går snart över”, fortsätter hon. ”Jag brukar bli så här trött vid tolvtiden om dagarna.” Hon har en bit choklad i handen som hon tar små tuggor på och jag antar att det är för att bli piggare. Jag frågar om jag ska komma tillbaka en annan dag, men Elsa menar att hon snart blir bra. Hon sätter sig ned på en stol bredvid dörren och efter några minuter känner hon sig bättre. Hon tar fram en röd vinterjacka, det är kallt och blåst ute och vi ska åka och handla mat. Sedan hämtar hon sin handväska och nycklar, och vi går ut till garaget som är hopbyggt med bostadshuset. Garaget är trångt och Elsa måste först backa ut bilen för att jag ska kunna öppna passagerardörren. När jag sätter mig i bilen berättar Elsa att hon köpte bilen, en blå Toyota från 2002, i present till sig själv på sin nittioårsdag för några månader sedan. Bilen är automatväxlad och Elsa har nästan alltid haft en sådan, åtminstone på senare tid. Det är så praktiskt, tycker hon, ”särskilt om man är lite äldre”. Jag tolkar Elsas uttalande som att

hon utgår från att personer i hög ålder kan ha svårare att tillämpa det kroppsliga rörelseschemat som bilkörandet inbegriper. Att slippa växla manuellt förenklar bilkörningen på så sätt att det kräver färre kroppsrörelser, och detta skulle i så fall underlätta för äldre bilförare. På så sätt behöver också mindre uppmärksamhet läggas på att växla bilen.

Elsa backar ut bilen på gatan och vi kör iväg. Hon kör fort men mycket vant. Spontant säger hon: ”Jag känner mig så lugn och säker när jag kör bil, det är så härligt att kunna göra det.” Jag svarar något om att det är en väldig frihet och Elsa instämmer. Senare tänker jag att det inte bara handlar om frihet att förflytta sig; det är också en frihet i detta att bilen ersätter Elsas kropp. Genom bilen har hon en rörelseförmåga och rörelsefrihet som hennes kropp inte längre har. Det är en stor skillnad mellan den Elsa som jag möter i dörren som är trött och svag och den Elsa som sitter i bilen och kör. Fenomenologin talar gärna om tingen som en förlängning av subjektet eller individen. Merleau-Ponty har exemplet med den blinda personens käpp, där käppen inte uppfattas som ett föremål eller hjälpmedel utan införlivas som en del av kroppen som utforskar rummet (1997:107). Ett annat exempel är hammaren och hamrandet i Martin Heideggers *Varat och tiden*, vilket filosofen Fredrik Svenaeus återger som att praktiska aktiviteter snarare försvåras av att man tänker på vad man gör: ”När vi är sysselsatta är vi uppsugna i aktiviteten där donen är ’till hands’, utan att vara ’för handen’ i den meningen att vi fokuserar på dem i våra tankar” (Svenaeus 2003:78). Bilen är till hands för Elsa och blir en del av henne. Den gör något med henne, den skapar känslor av lugn och säkerhet. Bilen ger henne kontroll över sin förmåga att röra sig fritt (åtminstone inom ramen för trafikens förordningar), till skillnad från kroppen som snarare framhävs som ett hinder och något hon inte kan lita på.²

Elsa och jag kommer fram till en stormarknad och svänger in på parkeringen för att leta reda på en ledig parkeringsplats. Vi hamnar bakom en bil som kör ganska sakta, och Elsa blir lätt irriterad och uppmanar för sig själv bilföraren att köra på. När vi har parkerat tar det en stund innan

2 Exemplet med Elsa och bilen leder också tanken till en ”hybrid” mellan maskin och människa, en term som används av Bruno Latour och actor-network-theory (ANT). Dessa tankegångar kommer att utvecklas i kapitel sex.

Elsa har tagit sina saker och låst bilen. Hon hämtar en vagn och ställer i två tygväskor att lägga varorna i. Vi går ganska sakta in genom entrén. Jag noterar att det blir kö bakom oss när vi passerar de två dörrarna som utgör ingången, och anar hos de bakomvarande en känsla av frustration över det långsamma tempot. Detta yttrar sig i ett otåligt kroppsspråk i form av lätt framåtlutad överkropp där tyngdpunkten förskjuts mellan varje fot i små korta steg, medan ansiktet däremot uppvisar ett ganska neutralt uttryck. Så snart den andra dörren är passerad går de, en kvinna och två män i medelåldern eller yngre medelålder, snabbt förbi oss in i affären. I bilen, bakom ratten är Elsa den ”normala” som uppmanar andra att skynda på; utan bil är hon den avvikande, långsamma.

Låt oss dröja vid långsamheten. Den fenomenologiskt inspirerade sociologen Jack Katz diskuterar bilkörning och menar att då vi tvingas sakta in på grund av en framförvarande bil leder det till ilska, eftersom vi då inte längre kan vara i världen på det sätt vi har tänkt oss. Bilen framför bryter upplevelsen av att obehindrat vara en del av världen (Katz, J. 1999, kapitel 1). Detta händer Elsa på parkeringen när hon hamnar bakom en bil som hon tycker kör för sakta. Motsvarande, fast utan bil, sker vid entrén, men där är Elsa den som hindrar andra. Hur vi tänkt oss vara i världen är dock beroende av kulturella normer och värderingar. Långsamhet är motsatsen till snabbhet vilket är ett av det moderna samhälls utmärkande drag. Modernitet brukar ofta karakteriseras i termer av mobilitet och rörelse (jfr Urry 2000), men rörelsens hastighet har också betydelse. I analogi med detta skulle långsamhet innebära detsamma som omodern. Långsamhetens provokation skulle kunna ligga i denna avvikelse från det moderna. Båda etnologerna Anne Leonora Blaakilde och Sverker Hyltén-Cavallius har visat på sambandet mellan äldre människor och det förflutna och omoderna. Att vara gammal förknippas med att vara gammeldags, skriver Blaakilde (1998). Hyltén-Cavallius beskriver föreställningen om äldre människor som ”de allokrona andra” i betydelsen att de förknippas mer med en annan (eller förfluten) tid än med samtiden (Hyltén-Cavallius 2005b). Dessa föreställningar är intressant motsägelsefulla då gamla människor idag har vuxit upp under framväxten av det moderna samhället under 1900-talet, och de skulle egentligen kunna uppfattas som mer moderna än senare (post-moderna) generationer.

Men hastighet hör samman med situation och plats; vissa platser kräver snabbhet, andra efterfrågar långsamhet. Somliga platser är uppbyggda kring ett långsamt tempo, till exempel en museiutställning där en rask takt genom rummen snarare väcker uppmärksamhet, medan andra situationer och platser, som entrén till varuhuset och affären, yrkar på högre hastighet.

Inne i affären går Elsa fram och tar en avläsare för självskanning av varorna. Hon letar igenom handväskan och finner till slut det kort hon behöver för att kunna registrera den skanner hon valt. Elsa berättar att hon har använt självskanning en tid och tycker att det fungerar bra. Hon tar sedan upp sin inköpslista och lägger den på vagnens utfällda barnsits. Jag brukar sätta fast matlistan på vagnen, förklarar hon, och visar mig hur vagnarna har en speciell bricka vid handtaget där en papperslapp kan klämmas fast, men på just denna vagn fungerar den inte.

Det tar tid att först ta upp kortet ur handväskan för att kunna ta en skanner, och det tar tid att få fram lappen med matlistan. Till sist kan vi gå in i själva butiken. Elsa har inte en särskilt lång inköpslista, ”det går inte åt så mycket när man är ensam”, säger hon. Vi går genom butikens första avdelning där leksakerna är placerade och vi kommenterar det stora utbudet. Elsa menar att det har ändrats från förr, det är alldeles för stort och för mycket saker numera, inte bara när det gäller leksaksavdelningen. Hon frågar sig om man verkligen behöver så mycket och så många olika sorter av samma slags varor. Hon stannar till vid en skyltning av dockan Skrållan, ”den var fin”, säger hon. Annars är det mesta skräp, tycker hon. Vi fortsätter men Elsa stannar strax upp på nytt och ser åter trött ut. Jag frågar om hon behöver sätta sig. Nej, men det klappar så, här, säger hon och tar sig åt hjärtat. Strax går hon sakta framåt igen. Vi fortsätter genom butiken och Elsa tar det hon behöver och lägger i väskorna i vagnen: potatis, tomat, bröd, pålägg och mjölk. Mjölk är det värsta, förklarar hon, det är så tungt. Elsa letar sedan rätt på hyllan med rågflingor, för varje morgon gör hon rågflingsgröt. I morse fick hon göra mannagrynsgröt istället eftersom rågflingorna var slut, men det kokade över i mikrovågsugnen, berättar hon med en suck. För säkerhets skull tar hon nu två paket rågflingor.

Vi går mot utgången till kassan för självskanning och Elsa säger att hon hoppas att hon slipper kontroll idag, det är så onödigt att behöva

packa upp alla varor igen. Kontrollerna väljs ut slumpmässigt, och den här gången är det mycket riktigt Elsas tur. Vi är ensamma vid kassan. Kassapersonalen, en ung kvinna, kommer fram och ber Elsa lägga upp alla varor på bandet. Under tiden tar jag de tomma väskorna för att packa i dem igen medan hon betalar. Kvinnan ber sedan Elsa att dra sitt betalkort i kortläsaren. Elsa måste först flytta vagnen för att nå kortläsaren, men innan hon hinner göra en rörelse så sträcker sig kvinnan efter kortet i Elsas hand för att själv dra det genom läsaren. Hastigheten visar sig åter ha betydelse. Trots att det inte är någon kö bakom Elsa, förväntar sig personalen i kassan ett visst tempo som Elsa tydligen inte uppfyller. Hennes långsamhet uppfattas som avvikande. Elsas rytm är inte densamma som affärens rytm utan här löper två tidsligheter, "multiple temporalities" (Shove, Trentmann och Wilk 2009), parallellt. Den ena, affären, har tolkningsföreträdare och gör Elsas rytm till avvikande och onormal.

Axel menar att bli gammal innebär att "man lever långsammare på något sätt". Han tycker att huvudet och tankarna har blivit långsammare och det blir svårare att hinna med att "koppla". Bland annat när han tittar på tv är det svårare att följa med i dialoger helt enkelt för att de är så snabba. "Den där snabb[heten] – om man då räknar med att större delen av befolkningen inte är gammal så betyder ju det att man har förlorat en del av umgängeskunsten. Det tycker jag är väldigt besvärande." Liksom Elsas avvikande hastighet i affären, upplever Axel sin mentala kapacitet som långsammare än gängse tempo, och det får betydelse i mötet med andra människor. Åldrandet stiger fram i relation till rytm och hastighet, och till omgivning och situation.

Elsas och Axels exempel visar hur rytm och tempo är situerade, det vill säga beroende av situationen där kontexten avgör om hastigheten passar in eller framstår som avvikande. Jag vill nu fortsätta att tala om rytm ur ett större (längre) perspektiv än den enskilda situationen, och diskutera hur det förflutna och nuet brukas för att göra tidsrytm, vilket Ingmars berättelse ska få demonstrera.

På min tid

Ingmar bor i en bostadsrätt i ett område med flerfamiljshus från 1980-talet. Husen består av gult tegel och har antingen fyra eller sex våningar, med små välsköta trädgårdar framför respektive port och gågator mellan husen. Jag ringer på porttelefonen och Ingmar svarar. Han önskar mig välkommen och ber mig ta hissen upp till andra våningen. När jag kliver ur hissen står hans ytterdörr på glänt och det hörs musik. Ingmar öppnar dörren helt och ber mig stiga in. Det strömmar musik från vardagsrummet, svängig storbandsjazz på ganska hög volym.

Ingmar visar mig in i vardagsrummet och stänger av musiken. Bredvid en blommig soffa finns en stereoanläggning för både LP- och cd-skivor. Stereon står placerad på en stereobänk som undertill har plats för en mängd LP-skivor, mest jazz visar det sig. Ingmar håller fram några av sina favoriter och berättar att han går och dansar flera gånger i veckan och att han uppskattar när det är levande orkester. Under intervjun återkommer han till danstillställningarna och beskriver det som "go' stämning och väldigt fin publik". "Det är städat och fint och ja, kompisaktigt." Det är nästan alltid samma människor där, förklarar han, så de har lärt känna varandra. Jag frågar vad det är för slags musik som spelas på danserna och Ingmar säger att det är mest femtio- och sextiotalsmusik. Det är bra orkestrar, säger han, "fast de börjar ju och komma med de här elgitarrerna, de gillar jag inte. För det ska ju helst vara blues och jazz. Dragspel går ju an, men de här elgitarrerna, de gillar jag inte. Nä, det blir aldrig detsamma. Men när det kommer en blåsare, vet du, då är det ... ja". Ingmar ler. Han är tyst en stund och säger sedan: "Dompan gick ju bort här nyss. Domnérus. Han var ju fin. Och Putte Wickman, han gick också bort." Ingmar berättar att han och hans hustru ofta gick på jazzuppträdanden på Liseberg. "Det var då, nu finns det ingen jazz", konstaterar han. "Och vår dansbana på Liseberg flyttade de till andra sidan ån, det gillar vi inte heller." Ingmar skrattar lite och fortsätter:

Inget är sig likt, vet du, som det var förr. Och jag vill gärna leva i det gamla. Tycker många gånger att det var mycket bättre förr. Mina barnbarn, de har ju inget roligt nu som vi hade, så roligt vi hade det. Men de har ju inget. De sitter framför den här da-

torn, ja det är deras ... De kommer hem från skolan och så sätter de sig där.

Direkt eller indirekt kritik av samtiden genom jämförelser med en annan tid är ett sätt att bevara värdighet och status, menar Blaakilde. "Förr" kan användas som en strategi mot samtidens nedvärdering av ålderdomen (Blaakilde 1999). I denna nedvärdering ligger just en tidsdimension; äldre människor förnekas samtidighet genom vad Hyltén-Cavallius (2005b) kallar annantidsliggörande. Äldre personer anses leva "i en annan tid av livet, *med* en annan tid, och kommer *från* en annan tid" (s. 218). Gamla människor förväntas vara annorlunda just för att de bedöms tillhöra en annan tid, en annan generation. För Ingmar verkar snarare barnbarnen vara de Andra. Det är de som lever i en annan tid som dessutom framstår som ganska obegriplig och tråkig, till exempel den trista vanan att sätta sig framför datorn när man kommer hem från skolan.

Ingmars tid är jazzens tid. Hyltén-Cavallius (2005a) visar hur musik kan användas för att iscensätta ålder, generationstillhörighet och pensionsnärskap. Viss musikstil och musiksmak framhålls som specifik för en viss åldersgrupp, i detta fall pensionärer, och detta understryks både inom gruppen och av andra utanför gruppen, till exempel inom äldreomsorgen. Författaren diskuterar hur både att spela och lyssna på musik skapar identitetsberättelser, vem man själv är i relation till andra. Musikaliska uttryck används också för att skapa en individuell identitet liksom för att framställa kollektiva minnen, generationsminnen. Hyltén-Cavallius betonar dock att musik inte bör betraktas som ett medel att förmedla erfarenheter och minnen, utan den är ett sätt att minnas. Melodierna är inte en behållare för minnesbilder, utan ett sätt att framställa minnen (s. 197ff). För att använda fenomenologiska tankegångar, är det i relationen mellan individen och musiken som minnena skapas.

Vi kan se att Ingmar använder musiken för att visa vem han är inför mig, vare sig han avsiktligt eller oavsiktligt lätit den vara på. Det fanns utrymme för att stänga av stereon efter att jag ringt på porttelefonen och meddelat att jag var på väg upp, men Ingmar väljer, medvetet eller omedvetet, att låta den spela tills jag kommit in i lägenheten. Med utgångspunkt i musiken berättar han om det förflutna, men också om

nuet. Jazz har han lyssnat på och dansat till både förr och nu och detta skapar en känsla av kontinuitet. Å andra sidan har bilden av jazzmusik förändrats under Ingmars livslopp; från ungdomlig, omstörtande och till och med omoralisk till något som uppfattas som en seriös och bildad musikstil (jfr Frykman 1988). Jag avser dock inte att diskutera smak som distinktion och kulturellt kapital (Bourdieu 1994), utan ansluter mig till Hyltén-Cavallius som poängterar att (musik)smak också kan förstås som ett framförande eller performance, där lyssnandet av musik handlar om att sträva efter ett önskat sinnestillstånd och skapa en god upplevelse (Hyltén-Cavallius 2005a:209).

Musik är ett sätt att minnas, skriver Hyltén-Cavallius, och drar paralleller till kommunikation och muntligt berättande (Hyltén-Cavallius 2005a: kapitel 5). I exemplet med Ingmar poängteras också kroppens betydelse eftersom melodierna är kopplade till dans. Visst finns minnen i form av mentala bilder och känslor, men också i kroppens rörelser. Rytmen och dansstegen sitter i kroppen, och kan genomföras utan reflektion över hur rörelserna ska utföras. Dansens rörelser är helt enkelt en vana, införlivad i kroppens rörelseschema. Merleau-Pontys "jag kan" (Merleau-Ponty 2006) blir förankrat i tiden genom tillägget "ännu": "jag kan ännu". I detta ligger att ålder och åldrande får *mindre* betydelse än mer. Hyltén-Cavallius visar hur musik används för att iscensätta ålder, men musik kan både skapa upplevelsen av en särskild ålder liksom förnimmelsen av att ha samma ålder som förut (eller ingen ålder alls), eftersom vana och minne framkallar en känsla av kontinuitet och likhet. Å andra sidan beskriver Ronström (1998b) hur pensionärsdans innebär en total upp- och nedvändning av musikens och dansens meningsbärande sammanhang. Pensionärsdans "frekventeras av folk i mycket mogen ålder, på vardagar, under dagtid, där alla lampor är påslagna, där nykterhet är ett krav och raggning inte sällan motarbetas, där kvinnor intagit de ledande rollerna och där dansen och musiken [...] förvandlats till friskvård för kropp och själ" (s. 257). Musiken och dansen är på samma gång brott och kontinuitet.

Diskussionen om tid kan fördjupas genom betraktandet av musik som materialitet eller ett ting. Att musikinstrument, stereoanläggningar och LP-skivor är materiella är inte svårt att förstå – men musiken, ljudet? Jag tar här stöd av antropologen Daniel Miller som menar att allt

från vardagliga föremål till mer komplexa bilder och institutioner såsom drömmar, känslor, ideologier och lagar kan undersökas med utgångspunkt i materialitet (Miller 2005:7ff). Ting kan i sin tur betraktas som "communicators and stabilizing devices which people employ to attain, reproduce and challenge temporal identities" (Shove, Trentmann och Wilk 2009:6). Ting förknippas ofta med en specifik tid. Det kan vara en särskild period i individens liv eller en specifik historisk tid, och tinget har också förmåga att väva samman individens livslopp med en yttre, historisk tidsepok. Ingmars jazzmusik är både en del av hans liv och en del av en global historia. Men musiken och dansen är inte enbart något förflutet, de skapar ett nutida veckoschema som gör tiden då han går och dansar flera gånger i veckan. Olika tidsligheter löper parallellt och förenas i musiken och dansen. Detta kan förklaras med Merleau-Pontys tankar om tid. Tiden är en dimension av varat, det vill säga tidslighet är en del av att vara människa. Alla våra erfarenheter arrangerar sig i ett före och ett efter. På så sätt skapas tid alltid i relation till ett subjekt. Detta betyder inte att objektiv tid inte existerar (det vill säga jordens gång runt solen och sin egen axel, dag och natt – det som Ricoeur (1993:216) kallar kosmisk tid), men tiden kan bara få mening i relation till ett subjekt.³ Tid är inget flöde, säger Merleau-Ponty, där nu ersätts av nästa nu och det förra nu blir då och framtiden är kommande nu. Det är inte en succession eller en process som individen registrerar utan att vara involverad i den, utan tiden finns i varje enskild individs relation till tingen. Det innebär att både det förflutna och framtiden är närvarande i världen. Spår (ting) av det förflutna finns i nuet och dessa spår kan bara få betydelse i relation till någon, ett subjekt. Eftersom alla ting formar individen såsom individen formar dem, görs tiden kontinuerlig(t) (Merleau-Ponty 2006:476–503).

Merleau-Ponty talar alltså om tid som en erfarenhet, något som vi är situerade i och därför inte kan se, men vara i. Han menar också att nuet har en särställning till skillnad från det förflutna och framtiden, eftersom nu är den enda tid då varat (läs kroppen) och medvetandet sammanfaller (Merleau-Ponty 2006:493). Medvetandet kan däremot förflytta sig i både tid och rum, något Ingmar berättar om:

3 Jämför med hur det biologiska åldrandet får mening genom kulturella processer.

Allting tar ju längre tid. Man kan ju inte, som man gjorde förr, forcera. För rätt var det är så kan man sätta sig ner och fundera ... (Ingmar skrattar), det kan man göra mitt uppe i alltihop. Ta en funderare och tänka: så var det, ja. [---] Och sen kommer jag inte på var jag var någonstans, många gånger har jag gått ifrån liksom halvgjort jobb ... "oj, såg det ut så här".

Ingmar tystnar en stund. "Man blir väldigt tankspridd", säger han sedan. "Man kommer på något och sätter sig ner och funderar och så kommer man inte ihåg vad man höll på med." Jag frågar vad han funderar på vid sådana tillfällen och han svarar:

Det är något som kommer, nu tänker man mycket på barndomen, vet du. Ju äldre man blir desto mer kommer barndomen fram. Åren dess emellan har man ju glömt. Men barndomen kommer man ihåg. Hur det var på trettio- och fyrtiotalet. Och far och mor och det ... ja.

Närmast som en yttre kraft intar det förflutna nuet och Ingmar stannar upp, sätter sig ner och funderar. Han framstår som överrumplad av minnena som dyker upp och hur de förmår ersätta det som pågår i stunden – han glömmet det han håller på med. Här beror avbrottet av vardagligt görande inte på att kroppen inte längre förmår utföra handlingen, utan på att medvetandet vandrar iväg till andra tider och platser.

* * *

Detta kapitel har handlat om olika slags tidsligheter. Tid kan beskrivas som något som kan struktureras, ordnas, brukas och fyllas med aktiviteter, men den kan också betraktas som rytm och tempo. Tid kan göras genom vardagliga handlingar och detta skapar en individuell rytm som på samma gång relaterar till övergripande kulturella normer om hur en sådan rytm ska se ut. Upplevelsen hos intervjupersoner och meddelare är att livet får ett annorlunda (långsammare) tempo på grund av åldrande och hög ålder. Samtidigt poängteras att man trots detta

har fullt upp, vilket är ett sätt att hantera normen som betonar vikten av en aktiv livsstil.

Genom att använda tidsrytm som analytisk infallsvinkel åskådliggörs en skärningspunkt mellan kultur och biologi, en punkt som framhävs ytterligare av åldrandet. Den biologiska åldrandeprocessen förvandlar till exempel individens sömnmönster, eller förändrar tempot i kroppens rörelser, samtidigt som det finns en befintlig struktur av vanor och rutiner kring dessa företeelser som därmed också påverkas. Den kulturella respektive biologiska rytmen kan sammanfalla eller skilja sig åt. När dessa rytmer går isär blir detta något som individen är tvungen att förhålla sig till, i reflektion och handling. Det kan också, som i Ingmars exempel, handla om en slags livsrytm som inte längre upplevs som synkron med yngre generationers livsrytm.

Vad som uppfattas som normal respektive avvikande rytm och hastighet är likaså beroende av situation och plats, vilket exemplet med Elsa i affären belyser. Hur formas, eller för att använda Ahmeds (2006) uttryck, riktas individer av platserns utföranden och innebörder? Hur kan vi förstå vardagliga platser i relation till kategorin "äldre" och åldrandets kroppsliga förändringar? I nästa kapitel övergår jag till att diskutera förbindelsen mellan åldrande, ålder och plats.

5. HEM OCH ANDRA PLATSER

"Alla säger vi ju: nej, så länge jag får bo hemma, det säger vi ju." Lilly avslutar ett resonemang om att äldreboenden kan vara bra för dem som är ensamma och inte har möjlighet att ta sig ut själva. Hon berättar om ett par väninnor som hon tycker borde få en plats på något boende, just för att de ska kunna få hjälp och känna sig trygga. Men hon avrundar ändå med att säga att allas önskan är ju att kunna bo kvar i sitt eget hem, så länge det är möjligt. Men vad är det egna hemmet egentligen för en plats? Och vad händer med hemmet och andra platser i samband med åldrande och hög ålder? I diskussionen av dessa frågor utgår jag inledningsvis från Elsas besök i affären som behandlades i föregående kapitel, och vad som händer när vi kommer tillbaka hem till Elsa.

HEMMAHÖRANDE

Innan vi kör tillbaka hem från affären går Elsa till fiskvagnen som står parkerad utanför stormarknaden och handlar strömming och några kräftor. Vi går sedan till bilen och jag lyfter i väskorna i bagageutrymmet medan Elsa ställer tillbaka vagnen. Vi kör hem och jag hjälper till att bära in väskorna till köket. Jag börjar tafatt packa upp och lägger varorna på diskbänken medan Elsa hänger av sig jackan. Jag noterar att det i affären kändes naturligt att hjälpa till med att packa ned varorna medan Elsa betalade, men att packa upp dem i hennes hem känns alltför intimt och påflugat. Elsa ropar från badrummet: "Jag brukar alltid tvätta händerna när jag varit ute, ska inte du göra det också?" – och jag går för att tvätta händerna.

Hemmets betydelse diskuterades i kapitel två i relation till smuts och städning, där hemmet beskrevs som en förlängning av individen och bostadens skötsel som en del av identitetsskapandet. Hemmets identitetsskapande förmåga gör något med min syn på Elsa. Hemma hos sig är Elsa en individ, ett subjekt, som kan uppmana andra att exempelvis tvätta händerna. Hennes ålder är här bara *en* del av vem hon är och hur jag uppfattar henne. I våra samtal vid hennes köksbord är ålder något som vi diskuterar men det är inte det enda sättet jag förstår henne på. I affären händer något annat. Affären är dels en plats som innehåller ett överflöd av varor som Elsa ställer sig främmande inför. Hon intar själv positionen som gammal person där det är underförstått att det var bättre förr. Men framför allt blir hon bemött av andra människor enbart utifrån sin ålder, både i kön vid entrén och i kassan. Hon behandlas som en ”åldring” och inget annat. Simone de Beauvoir menar att vårt åldrande främst blir påtagligt i mötet med andra människor. Vi blir självmedvetna och objektifierade av andras blickar och kommentarer som talar om symptom, utseende och trötthet (de Beauvoir 1996, kapitel 5). Jag ser detta som en alternativ beskrivning av en kategoriseringsprocess, att bli placerad i kategorin ”äldre” med dess underförstådda innebörder. När Elsa blir kategoriserad som ”äldre”, påverkar detta hur jag ser henne i affären. Kanske är det därför det känns naturligt att hjälpa till att packa ned hennes varor – att hjälpa någon som uppfattas som skröplig och beroende – men inte lika självklart att packa upp dem i hennes hem. Elsas hem är en plats som tillhör henne och, för att återknyta till föregående kapitel, som är anpassad till hennes rytm och hastighet.

I samband med äldre människor brukar det egna hemmet förbindas med begrepp som autonomi, livskvalitet, värdighet, självbestämmande och gemenskap (Öhlander 2007). Även god hälsa förknippas med äldre personers hemmiljö, på grund av hemmets antagna anknytning till trygghet, aktivitet och delaktighet (jfr Fänge och Dahlin Ivanoff 2009). Men dessa begrepp, dessa betydelser, hur skapas de i praktiken? Vilka gränser krävs för att forma en plats till ett hem? Enligt den fenomenologiskt inspirerade filosofen Otto Friedrich Bollnow (2011) är plats en del av mänsklig existens. Han diskuterar platsens och rumslighetens betydelse för människan (Bollnow använder det tyska begreppet ”Raum”, i

engelsk översättning ”space”), och hans tankegångar bygger främst på verk av Martin Heidegger, Maurice Merleau-Ponty, Jean-Paul Sartre och Gaston Bachelard. Liksom med tingen är det i relationen mellan individen och platsen som mening skapas, och platser kan forma oss såsom vi kan forma dem. Skillnaden är att relationen till tingen präglas av intentionalitet, medan människans relation till platsen och rummet istället formas av ”dwelling”, det vill säga på vilket sätt vi lever och vistas i världen. Begreppet ”dwelling” ska förstås som något mer än lokalisering, och handlar om känslan av hemmahörande på en särskild plats. Denna särskilda plats är (oftast) vårt hem, menar Bollnow. Huset, lägenheten eller vad det än kan vara blir vårt hem till följd av att vi vistas där, samtidigt som vi strävar efter att skapa känslan av hemmahörande. Vårt hem, fortsätter Bollnow, är utgångspunkten för hur vi strukturerar plats och rumslighet. Människor utgår från det egna hemmet när de upplever och bedömer andra platser, deras innehåll och avstånd. Hemma är en plats vi utgår från och återvänder till.

Bollnow beskriver kortfattat hur känslan av hemmahörande skapas: skydd eller avskildhet från yttervärlden, varken för stort eller för litet utrymme, inte för varmt eller för kallt, inrett med möbler och ting som speglar de boendes personlighet och historia. Genom exemplet med Asta i kapitel tre – där vanan att ligga i sängen och se på tv, omgärdad av betydelsefulla ting som resekataloger och atlasen – kan vi se hur detta hemmahörande eller ”dwelling” åstadkoms i praktiken. Bollnow skriver också att om huset eller hemmet är vår utgångspunkt, vilket han benämner som nollpunkt, är sängen motsvarande plats inuti hemmet, den absoluta nollpunkten. Det är där individen avskärmar sig som mest från världen, under sömnen. Även köksbordet nämner Bollnow som en viktig punkt (s. 156). Dessa möbler eller platser är som ett koncentrat av hemmets betydelse, hemmets centrum. Om Asta har sin plats i sängen, är köksbordet Elsas plats. Elsa förklarar att hon sitter mest i köket om dagarna. Rummet är långsmalt med ljusa väggar. En bardisk delar rummet i en köksdel och en matvrå. Det runda, vita köksbordet med två stolar är placerat vid det ena fönstret. Bredvid bordet sitter två små vägghyllor med tidningar och en radio. På bordet står en mugg med pennor, ett par glasögon och en medicinburk. Elsa berättar att hon brukar lyssna på radion, läsa tid-

ningen och lösa korsord. Här har hon också utsikt över gatan utanför. Detta liknar Astas plats i sängen, en specifik plats omgärdad med betydelsefulla ting som används regelbundet.

Om vi utgår från föreställningen att gamla människor är mer ensamma än andra, är det lätt att uppfatta Elsa som utestängd från världen som hon bara kan se på genom köksfönstret. Bollnow betonar till stor del hemmets känsla av trygghet och skydd; att förmågan att generera trygghet är utmärkande för ett hem och är en förutsättning för att hemkänsla ska kunna skapas där. Även om filosofen Gaston Bachelard (1994) har samma utgångspunkt i sina resonemang om husets och hemmets betydelse, talar han även om glädje och fantasi i samband med hemkänsla. Hemmet bör inte betraktas som en borg, utan som en öppning mot världen. Ett hem, eller mer specifikt ett hus, gör det möjligt att undersöka den mänskliga tillvaron genom de föreställningar och metaforer liksom drömmar och fantasier som huset ger upphov till. Elsas plats i köket bör följaktligen betraktas som en utgångspunkt för att möta världen, inte som en plats där hon är avskild från den.

Hemmet som process

Att se hemmet som en öppning riktad mot världen och inte som något slutet och bortvänt från tillvaron, sammanfaller med hur Daniel Miller i antologin *Home Possessions* (2001) argumenterar för att hemmet kan betraktas som en process mer än en plats. Ett hem innebär inte alltid kontinuitet utan kan också vara en utgångspunkt för förändring och mobilitet. Att studera hemmets betydelse innebär att studera en process där hemmet och dess invånare omvandlar varandra. Enligt Miller är ett hem en aktör i lika hög grad som individen, och som sådant påverkar hemmet dem som bor där (s. 2ff). Ett hem kan förvisso utformas av människor men genom sin fysiska utformning formar hemmet människan. Miller ger ett exempel från sitt eget hem, vilket bär på ett historiskt arv i form av en specifik tidsepok som han vill förvalta. Till följd därav begränsas vad som kan göras i hemmet, alltifrån färg- och tapetval till inredningsdetaljer och möblering, och hans estetiska inställning utmanas (s. 109ff).

Hemmet som process snarare än plats handlar i hög grad om de ting som är närvarande i hemmet, och hur de hanteras. Hos Ingmar blir detta särskilt påfallande eftersom hemmet har många ting, särskilt prydnadsaker, och det är få tomma ytor. Det finns glas- och porslinsfigurer, skålar, ljusstakar och virkade spetsdukar i alla rum. Ingmar berättar att vissa prydnader är saker köpta på resor, till exempel en stor glasskål, andra är gåvor från de elever han haft under sin tid som lärare. Till och med ovanpå tvättmaskinen i badrummet ligger en liten duk som det står ett par prydnadsaker av glas på. Ingmar måste lyfta undan prydnaderna varje gång han tvättar, något han uppger att han oftast gör på lördagar. En sådan rutinartad upprepning är en detalj som ytterligare belyser hemmet som en process, som ett ständigt görande med tingen.

Vid mitt andra besök hos Ingmar har första advent infallit och Ingmar har plockat fram julpyntet. Förutom adventsljusstakar i fönstren har han två miniatyrgranar i korridoren mellan kök och sovrum, på var sin sida om en byrå. I köket står en liten gran i hörnet vid fönstret. Bredvid stereon i vardagsrummet brukade han ha en julkyrka, berättar han, men den har barnen fått. Ingmar säger att han har gett bort ytterligare tre kartonger med julpynt, mest tomtar, till barnen och barnbarnen. Han talar om att Inga, hans bortgångna maka, var mycket för att julpyssla, men Ingmar tycker att det räcker med det han nu har ställt fram.

I Ingmars hem står två inramade fotografier på Inga. Ett är placerat i vardagsrummets bokhylla medan den andra bilden finns i köket på bänkskivan bredvid diskbänken, på en duk med ett ljus framför. Fastän Inga är borta finns hon ändå med under de gånger jag träffar Ingmar. Hon återkommer i samtalet hela tiden genom att Ingmar refererar till henne och deras liv tillsammans, och talar om saker i hemmet som var hennes. Jag får uppfattningen att hemmet ser likadant ut som när hon var i livet. Jag kommenterar de vackra och många orkidéerna i köksfönstret och Ingmar berättar att ”de var Ingas”. Han försöker nu sköta om dem efter bästa förmåga, han vattnar dem regelbundet och vrider dem mot ljuset.

Att skapa ett hem är inte enbart fråga om hushållsarbete, skriver Iris Marion Young (2000). Istället bygger ett hem på de ting som var och en behöver för att hålla igång sina livsaktiviteter och som återspeglar värden i personens liv. Ett hem lägger grunden till en specifik form av subjekti-

vitet. Processen där individens identitet materialiseras i relation till hemmet sker i två nivåer, menar Young. Den första innebär att ordna tillhörigheterna i rummet så att de blir en förlängning av kroppens vanor och ett stöd för upprätthållandet av rutiner. Den andra nivån berör tingens laddning, de är ”laddade med personlig betydelse genom att vara hållpunkter i berättelsen om mitt personliga liv” (s. 192). Fotografier, möbler och föremål kan beskrivas som ett stöd för den personliga identiteten genom att vara minneslänkar till tidigare generationer och det egna livet (Young 2000). Sådana ting med känslomässig anknytning som upplevs som en del av livshistorien och den egna identiteten kan benämnas som ”biographical objects” (Hepworth 2000:73). Tingen i Ingmars hem kan också sägas ge Inga en slags närvaro i sin frånvaro, och hjälper honom att upprätthålla relationen till sin döda hustru. Nedan ger jag ytterligare exempel på ”biographical objects” för att visa på att sådana ting inte alltid har en självklar plats i hemmet, vilket åskådliggörs med Harald och hans verktyg.

Verktygen i källaren

Enligt Harald är bilkörning det bästa han vet, även om han inte kör så mycket. Det är bara när han och Sonja åker och handlar eller hälsar på barnen som de använder bilen. När Harald berättar om sitt bilintresse står det klart att bilen betyder mer än själva körandet. Bilen är ett ting som är och har varit en stor del av hans liv. Harald har alltid meckat med bilar, egna och andras, och för detta ändamål har han en mängd verktyg. Den nuvarande bilen är dock fabriksny och har bara gått fyrahundra mil. Det finns inget som behöver repareras eller donas med. Jag har fem års garanti på den, säger Harald, så jag behöver inte fixa något om det skulle behövas. Fast jag har ju hela källaren full med verktyg, skrattar han. Sonja flikar in att Harald har alldeles för mycket verktyg och att de tar för stor plats i källarutrymmet. Harald berättar att hans son också tycker att det är för mycket:

Min son sa: ”vi kör fram en container och vräker alltihopa i”. Men jag menar, jag har haft de verktygen i hela mitt liv ... [---]

Jag har ju två sådana här arkivskåp som jag har fått från arbetet, med lådor. Och sedan är hyllorna fulla med. Ja, det är för mycket egentligen.

Sonja: Jag säger att han kan slänga något; köper han något nytt kan han slänga det gamla.

Harald: Men det är väldigt svårt att slänga, det är ju dyra grejer!

Haralds verktyg har han haft hela sitt liv, påpekar han, och framhäver detta som ett skäl till att de är svåra att göra sig av med. När Sonja ändå vidhåller att han borde slänga de gamla när han köper något nytt, använder Harald ett mer rationellt argument: verktygen har kostat mycket pengar. Verktygen är således exempel på ”biographical objects”, ting med affektiv koppling till identitet och livshistoria (Hepworth 2000:73). Orvar Löfgren påpekar att på grund av de känslor som ett ting knyter an till, kan ett avhändande orsaka en stark känsla av förlust. Å andra sidan kan det vara en lättnad att bli av med sådant man för länge sedan tappat sina band till. Kontentan är att ett hem är fyllt av ting som skapar friktion, menar Löfgren. Tingen tar upp plats, de är i vägen och flyttas runt i lika hög grad som de är osynliga och självklara, det vill säga tillbakadragna från vår perception (Löfgren 2007).

Harald säger att sedan han blev pensionär ”är det inget mer. Jag har ju inte kvar garaget och inte verkstaden heller. Jag har ju inte kvar någonting”. Haralds känsla av tomhet gör att verktygens värde ytterligare tydliggörs. Han har verktygen kvar, de är en del av honom, även om resten av familjen tycker att de är i vägen. Men han har ingen plats för dem, eller snarare, Haralds intressen och bilverktyg har sin plats utanför hemmet, i källarlokalerna och förråd. Etnologen Mia-Marie Hammarlin menar att hemmet kan upplevas som en delvis främmande plats ur manlig synvinkel. Hon skildrar hur hon i mötet med två olika manliga intervjupersoner blivit förevisade männens egna rum i bostaden. Dessa rum avvek från de övriga rummens inredning och stil, särskilt i sin avsaknad av sådana ting som har feminin laddning: spetsdukar, prydnadsföremål och krukväxter (Hammarlin 2008:233). Haralds berättelse visar också på

att ting som traditionellt förknippas med manlighet har sin plats utanför hemmet eller möjligen i ett avskilt rum (ett garage till exempel), eller helt sonika är nedpackade i lådor på vindar och i källare. Ett bilverktyg har inte samma givna plats inuti hemmet till skillnad från ett prydnadsföremål. Ett hem, i betydelsen hemtrevligt och ombonat, definieras utifrån dekorativa ting som betraktas som feminina. Kanske är det därför Ingmar envisas med att ha kvar glasprydnaderna ovanpå tvättmaskinen, trots att deras placering snarast är opraktisk då föremålen måste flyttas varje gång han vill tvätta sina kläder.

DET HODOLOGISKA RUMMET

Det hodologiska rummet handlar om de vägar och förbindelser utanför hemmet som individen använder för att förflytta sig. Detta ska till en början diskuteras med Ingmar som exempel. Även om tingen i Ingmars hem håller hans relation till hustrun Inga vid liv, beskriver Ingmar samtidigt hemmet och tingen som en smärtsam påminnelse om hans saknad efter henne. Hemmiljön ökar känslan av ensamhet och förlust till den grad att han försöker undvika att vara hemma:

Det går bättre nu faktiskt, men i början var det jobbigt ... att vara hemma. Jag bara gick ut. Då satt jag hellre här på en soffa vid torget än jag var hemma. Det var så jobbigt att vara ensam här.

Ingmar berättar att han promenerar mycket för att komma hemifrån några timmar. Han går ofta två gånger om dagen, före och efter lunch. Rundorna han går börjar alltid med ett besök vid Ingas grav. Han beskriver sedan ett par olika promenadstråk han brukar följa genom staden, genom parker och olika stadsdelar. Rundorna han går är några kilometer långa för att tiden ska gå:

Jag vill vara borta ett par timmar åtminstone. Och de dagar jag dansar, då går jag inte på förmiddagen, då går jag hellre och dansar. Sedan kommer jag hem och byter om och så går jag ut och går. Jag äter lunch först och så går jag ut och går på eftermiddagen.

dagen. [...] Det blir mycket kaffe och smörgås. Det är lätt, vet du, det är snart gjort och så är man ute igen (Ingmar skrattar).

Ingmar konstaterar också att det nog är nyttigt att hålla igång. Men hans berättelse handlar mer om att hantera känslan av sorg och ensamhet än att leva ett hälsofrämjande aktivt liv. Känslan av ensamhet gör att Ingmar väljer att promenera genom välbekanta platser i staden han bott i sedan mer än femtio år. Hans vandringar visar på betydelsen av relationen mellan individen och den fysiska miljön. Att promenera är ett sätt att göra sig till social varelse, menar Tim Ingold. Promenaden är en social aktivitet som gör människor till en del av omgivningen de rör sig i. Att röra sig i välbekanta miljöer handlar delvis om att minnas det förflutna. Betydelsen av en plats sammanhänger därför mer med de historier som kan knytas till den än var platsen är lokaliserad (Ingold 2000:219). Men Ingold diskuterar också att människor blir en del av omgivningen genom att vi rör oss i relation till omvärlden och till andra människor. Vi anpassar våra steg, rörelser och hastighet efter andra människors rörelser och efter marken vi går på. Promenadens sociala innehåll handlar om att bokstavligen vara i kontakt med världen genom fötternas rörelse genom terrängen (Ingold 2004).

Promenaderna utgår från och återvänder till det som är Ingmars hem. Bollnow menar att människan alltid rör sig från och till hemmet (som är nollpunkten eller utgångspunkten) och övriga världen.¹ Denna separation i två delar, hem och icke-hem, är en fundamental beståndsdel i hur plats och rum struktureras. Detta särskiljande sker dock endast i teorin, i verkligheten är gränserna mycket mera flytande (Bollnow 2011).

Utanför hemmet följer Ingmar välbekanta promenadstråk. För att förflytta sig används de vägar och stigar som finns utanför hemmet. Dessa vägar kallar Bollnow (liksom Sartre) "hodological space", det hodologiska rummet. Alla avstånd på marken, utanför hemmet, kan betraktas som hodologiska, det vill säga relaterade till vägar och stigar. Det hodologiska rummet är mer än sträckans mätbara avstånd mellan två platser.

¹ Tidsgeografien talar om "återvändandets princip" som styr individens rörelsemönster. Man kan inte ta sig längre bort från bostaden än att det är möjligt att komma hem på kvällen (se Friberg 1990:114).

Det syftar på de sträckor som upplevs som tillgängliga och möjliga att använda. Vägen mellan två platser kan väljas beroende på vad individen söker: det kortaste avståndet, den billigaste, mest välkända, tryggaste eller vackraste vägen och så vidare. Det hodologiska rummet är kort sagt en plats för rörelse och förflyttning (Bollnow 2011).

Bollnow konstaterar att människors sinnesstämning har betydelse för hur platser och vägar upplevs, men diskuterar inte huruvida en förändrad kropp påverkar upplevelsen av det hodologiska rummet. I samband med Lillys redogörelse för varför hon upphört med sin vattengymnastik efter tjugofem år tydliggörs dock relationen mellan åldrandeprocessen och det hodologiska rummet. Lilly berättar att hon brukade ta bussen till vattengymnastiken vid sextiden på morgonen. Den närmaste busshållplatsen nås genom en gångväg som dock inte sandas på vintern. För några år sedan, efter två kalla och isiga vintrar, beslutade Lilly att halkrisken var alltför stor trots att hon använde broddar på skorna. ”Jag sa till mig själv, detta är inte vettigt. Ramlar jag här så blir jag liggande för det är ingen människa som går förbi så tidigt på morgonen.” Kroppens åldersförändring – som leder till minskad tillit till den egna kroppens förmåga – gör att hon upplever gångvägen som mer osäker än föregående vintrar. Följaktligen avgör det hodologiska rummets utformning, liksom vädrets och årstidernas påverkan, vilka platser som är möjliga att uppsöka. Vattengymnastiken är inte längre tillgänglig för Lilly, om hon inte kan välja en annan väg för att ta sig dit.

Lillys rädsla för att falla kan sammankopplas med förekommande fallolyckor bland hennes åldersgrupp. Sådana olyckor leder ofta till höftfrakturer, vilka är, vid sidan av stroke, den vanligaste orsaken till sjukhusvistelse och rehabilitering för äldre personer (Zidén 2008). Många fallolyckor sker i det egna hemmet, men i Lillys resonemang är det miljön utanför hemmet som uppfattas som riskfylld. I enlighet med diskussionen ovan uppfattas hemmet som en välbekant och trygg miljö, medan risk och hot främst knyts till världen utanför. Till saken hör att Lilly föll utomhus för ett par år sedan och bröt sin ena arm. Hon snubblade på spårvagnsrälsen som löper längs med gatorna i Göteborg, men fick då hjälp av förbipasserande att ta sig hem:

När jag stöp var det ju två damer som lyfte upp mig med en gång. Då visste jag ju inte att armen var bruten, men den ena kvinnan sa: ”Vi sätter oss på en bänk och pratar en stund”. Hon förstod ju att jag behövde lugna ner mig.

Fallrisken är både en fysisk och social risk, som sätter individens identitet på spel och i grunden rör den mänskliga existensen (Ballinger och Payne 2000, 2002). Ett fall symboliserar motsatsen till självbehärskning och kontroll och likställs ofta med ett misslyckande (Ekenstam 1998). Ett fall kan också beskrivas som ett tillfälligt avbrott i den oartikulerade relationen mellan individen och den miljö hon befinner sig i. Antropologen Jo Lee Vergunst diskuterar hur risken att halka innebär att marken inte bjuder tillräckligt motstånd, medan att snubbla innebär motsatsen, underlaget gör alltför mycket motvärn. Sådana händelser gör den gående akut medveten om hur terrängen är beskaffad och blir något man tänker *på*, inte med. Lee Vergunst betecknar marken mer som en textur än en fast yta, vilket medför att underlaget upplevs utifrån vilken grad av friktion eller hinder det erbjuder. Till exempel skiljer sig en våt trottoar från en sandstrand, både vad gäller halkrisk och hårdhet (Lee Vergunst 2008). Sådana tankegångar understryker betydelsen hos den fysiska utformningen av det hodologiska rummets vägar och stigar, och hur detta påverkar vilka platser som betraktas som möjliga att nå med en åldrande kropp.

Det som Lilly framför angående vattengymnastiken uppenbarar också hur det hodologiska rummet är sammanvävt med tid; förutom tiden på året, vintern, nämner hon tidpunkten på dagen. Vid sextiden på morgonen är det för få människor ute för att Lilly ska kunna känna sig säker på att få hjälp om hon faller. Andra tider på dygnet, särskilt kvällen och natten, beskriver hon som mer hotfulla. Hon nämner att vid de tillfällen hon är ute sent på kvällen tar hon alltid en taxi hem för att slippa gå från spårvagnen, på grund av rädslan för överfall. Lilly säger att hon tidigare alltid brukat gå från busshållplatsen eller spårvagnen och hem, men nu tycker hon det är olustigt när klockan är mycket. Jag vill här betona skillnaden mellan ett eget fall och överfall. Farhågan att falla diskuterades ovan med den egna kroppens förändrade förmåga som ut-

gångspunkt, medan rädslan för överfall är avhängig andra människor och deras kroppar.

Ingmar uttrycker en liknande oro inför kvällstiden. Han har följt en kurs i gammeldans en kväll i veckan, men överväger att inte fortsätta nästa termin eftersom han inte känner sig trygg med att ta bussen hem vid tiotiden på kvällen:

Ingmar: Jag tycker inte om att stå vid tio [på kvällen] vid busshållplatsen.

Åsa: Är det något som har förändrats? Tänkte du så när du var yngre?

Ingmar: Nja, det tänkte man ju aldrig på. Men samhället har ju ändrats också. Du vet, när vi var unga, då kunde vi gå genom hela staden när det var slut på Liseberg eller slut på Rondo. Så gick vi hem. Det var ju aldrig någon som antastade en eller några ungdomar som ... nä. Det är inte klokt vad det har ändrats.

Återigen ställer Ingmar nutiden mot det förflutna och använder dansen som exempel för att illustrera skillnaderna mellan förr och nu. Liksom Lillys rädsla för överfall handlar rädslan inte i första hand om den egna kroppens förändringar utan andra, främmande människor. Det är snarare ålder än åldrande som är av betydelse här, och ålder i relation till plats. Ingmars höga ålder gör att en busshållplats vid tiotiden på kvällen upplevs som fel plats för honom att vara på. En plats "tillhör" olika åldersgrupper beroende på dygnets tidpunkt, och när Ingmar definierar sig som en del av åldersgruppen "äldre" får det till följd att han ser hållplatsen som riskfylld. Drastiskt uttryckt kan det hodologiska rummet sägas vara stängt för äldre personer då mörkret fallit. Etnologen Elisabeth Högdahl (2003) visar hur villkoren för platstagande, det vill säga vilka platser som uppfattas som tillgängliga och tillåtna är olika för olika individer eller grupper. Detta skapar olika färdvägar inte bara rörelsemässigt utan också socialt. Att bryta mot det förväntade mönstret innebär att avvika från normativa föreställningar om vem som får vara på platsen och

vid vilken tidpunkt, vilket kan upplevas som obehagligt och riskfyllt (s. 177). Högdahl menar också att rädsla och oro organiseras som ett platsligt fenomen och förläggs till avgränsade geografiska fält, till exempel busshållplatsen i Ingmars fall.

Ingmars och Lillys erfarenheter handlar om åldrande och ålder, men vilken betydelse har genus? Forskaren i urbana studier, Carina Listerborn, diskuterar hur stadsmiljöer upplevs som trygga eller hotfulla, och hur rädslan för överfall formar vilka platser främst kvinnor väljer att passera eller vistas i. Enligt Listerborn visar statistiska undersökningar konsekvent att kvinnor är mer rädda än vad män är. Minst rädda är unga män (även om kvalitativa metoder indikerar att mäns rädsla är större än vad kvantitativa undersökningar tillkännager). Samtidigt visar forskning att hög ålder ökar graden av rädsla, oavsett kön (Listerborn 2002:73–99). Mannens åldrande skulle då inbegripa en större förändring i relation till det offentliga rummet än kvinnans åldrande. Förändringen blir större för en äldre man, som tidigare inte upplevt rädsla, än för en äldre kvinna som hanterat rädslan hela sitt liv. Enligt Listerborn anser kvinnor ofta det som normalt att utforma strategier för att minimera risken för överfall. Många tar dessa strategier för något självklart som de egentligen inte reflekterar över. Det innebär att stadens miljöer tolkas utifrån ett risktänkande, vilket leder till planerandet av alternativa vägar och ett undvikande av särskilda platser vid särskilda tider. Sådana strategier begränsar rörelsefriheten men skapar en känsla av kontroll (Listerborn 2002:73–99). Detta strategitänkande skulle sålunda kunna karaktäriseras som något som män generellt skolas in i senare i livet, på grund av ålder och inte på grund av kön. Det innebär att Ingmars upplevelse av samhällets förändring – förr kunde han utan problem röra sig i staden sent på kvällen – handlar lika mycket eller mer om att hans ålder har ändrats.

Skillnaden mellan yngre kvinnor och äldre kvinnor och män, menar Listerborn, är att äldre personers rädsla förbinds med en ökad känsla av fysisk sårbarhet och försämrad förmåga att klara sig mot våldsangrepp. Det finns också en likhet mellan dessa två kategorier, och det är känslan av maktlöshet och beskuren rörelsefrihet (Listerborn 2002:90). Man kan dock tänka sig att ålder kan innebära att andra platser än tidigare öppnas och blir tillgängliga, eller åtminstone att det man tillåter sig göra föränd-

ras i relation till plats. Nils menar att han mer än tidigare söker kontakt och växlar några ord med okända människor på offentliga platser, såsom spårvagnar och hissar. En 87-årig kvinna berättar i sitt frågelistsvar att hon mår ”på vissa sätt bättre nu än när jag var yngre, jag är lugnare, frimodigare och gladare. Jag bekymrar mig inte för ’vad folk tycker’, jag vågar vara mig själv” (M 25724). En annan kvinnlig meddelare, 91 år, förklarar att ”jag känner mig säkrare när det gäller relationen till andra människor, än när jag var yngre, jag vågar prata även med okända” (M 25742). Detta är intressanta påståenden, särskilt när man betänker att rädslan för okända människor samtidigt verkar öka med hög ålder (jfr Listerborn 2002; se även kapitel två, stycket *Att tänka med tingen*). Ett troligt svar är att platsen bestämmer huruvida man dristar sig att kontakta okända människor eller inte. Även om risktänkandet i förhållande till omgivningen ökar, kan individen på grund av sin ålder uppleva en större handlingsfrihet i vad som redan uppfattas som trygga situationer och platser.

Hitintills har det hodologiska rummet utforskats till fots tillsammans med Ingmar och Lilly. Att gå är emellertid endast ett av flera tillvägagångssätt för rörelse och förflyttning. Jag kommer nu att övergå till att diskutera bilen och bilkörningen som en del av det hodologiska rummet och görandet av plats.

Att köra bil

Det är en solig dag och Asta erbjuder sig att skjutsa mig till tågstationen efter vårt möte tillsammans. Vi lämnar bostadsområdet och kör ut på en större landsväg mot Göteborg. ”Här uppe”, säger hon och pekar mot vänster, ”ligger mitt föräldrahem”. Jag tittar upp mot kullen och skymtar ett större hus. Efter några hundra meter pekar Asta mot vänster igen och säger ”här har jag min skog”. Skogen har tillhört föräldrahemmet men styckades av vid försäljningen av huset. Vi passerar en kontorsbyggnad som hon berättar om; det var där hennes man arbetade i femtio år. Lite senare åker vi förbi ett gult trähus där hennes ena son bott tidigare.

Genom bilen kan Asta fysiskt passera de platser som hennes liv har anknytning till. Till skillnad från Urry (2006:23), som menar att bilen skapar ett avstånd mellan människan (instängd och fastspänd inuti en

bubbla av plåt och glas) och omgivningen, visar exemplet med Asta att hon med bilens hjälp skapar närhet till omvärlden. Bilen öppnar nya världar – eller snarare gamla, välbekanta världar – där minnen och relationer reproduceras genom det vardagliga resandet förbi betydelsefulla platser. Genom bilen kan Asta röra sig parallellt i tid och rum. Bilfärden kan liknas vid den tidsrumsliga symbios som litteraturforskaren Michail Bachtin kallar kronotop (Bachtin 1997). I förflyttningen från en punkt till en annan, i själva rörelsen förmår bilen att förankra individen i ett välbekant landskap och skapa kontinuitet och identitet (jfr Ingold 2000).

Asta kör upp på motorvägen och ökar farten lite. ”Jag kör inte fortare än så här, även om det är motorväg”, säger hon. Efter några kilometer närmar vi oss centrum och Asta stannar vid ett trafikljus. ”Det är viktigt att man inte gör någon förseelse i trafiken”, påpekar hon plötsligt, ”då drar de körkortet direkt vid min ålder. Utan bil vet jag inte hur jag skulle klara mig. Det är en sådan frihet.”

Astas rädsla att förlora körkortet på grund av sin ålder hänger samman med att äldre människors bilkörning tenderar att betraktas som problematisk på flera sätt. Det finns forskning som menar att den biologiska åldrandeprocessen gör äldre individer till olämpliga bilförare, till exempel på grund av långsammare reaktionsförmåga, medan annan forskning betonar en ökad risk för en passiv livsstil när bilkörningen upphör (Heikkinen 2008, Levin 2007). Att äldre inte uppfattas som självklara bilförare åskådliggörs vid mitt första samtal med Elsa. När Elsa berättar att hon oftast kör bil när hon behöver uträtta ärenden – ”för det mesta om jag ska iväg så kör jag ju bil” – plirar hon lite och väntar ut min reaktion. Hon låter både stolt och avvaktande i tonfallet när hon säger ”så kör jag ju bil”. Jag blir osäker på hur jag ska besvara detta. Ska jag visa beundran och häpnad över att hon som nittioåring fortfarande kör bil (och därmed bekräfta föreställningen att gamla människor är annorlunda)? Är hennes avvaktande tonfall en markering mot eventuella förebråelser: att hon som är så gammal ändå kör bil? Jag frågar hur mycket bilen betyder för henne:

Den betyder mycket. Ja, oh ja. Många säger att man inte ska köra när man är så gammal, men jag har en son som har varit biltokig

i hela sitt liv, alltid sysslat med bilar, och han har åkt med mig och jag har fått godkänt utav honom (Elsa ler). Är det så att det inte funkar, så säger han ifrån.

I likhet med diskussionen kring smuts (kapitel två, avsnittet *Smuts*) kan anhöriga tilldelas en väktarroll i samband med bilen. Elsas son blir en övervakare av hennes förmåga som bilförare. Likaså, på samma sätt som med smuts, blir förseelser allvarigare på grund av åldrandet. ”Då drar de körkortet direkt vid min ålder”, uppger Asta ovan. Hög ålder fungerar som en förklaring till vad som kan uppfattas som eventuella felsteg. Individen blir kategoriserad, han eller hon reduceras till en person som enbart uppfattas och förstås utifrån sin ålder. Individen förlorar därmed sin position som subjekt. Upplevelsen av bilen och dess frihet (ett återkommande ord i intervjuerna angående bilkörning) visar också på det som Ahmed (2006) kallar för riktning eller orientering. Orienteringen mot bilen, eller bilens tillgänglighet, blir villkorad av kulturella föreställningar rörande äldre och bilkörning. Nils beskriver en situation som uppstod för några år sedan:

Det var vägarbete och så åkte jag fel ... så att jag åkte mot trafiken. Jag blev liksom lite chockad. Och då tänkte jag att nu är det nog dags att sluta köra bil. [...] För annars så kommer ungarna att säga det att nu får du sluta köra bil, och då tyckte jag att det kunde jag hitta på själv.

Nils skrattar lite. Karin hade då redan slutat att köra bil, och de valde sålunda att göra sig av med bilen. ”Här behöver vi ingen bil för här har vi ju transporter och nu åker vi ju till och med gratis på spårvagnen”, konstaterar Nils. Nils lyfter fram barnens väktarroll, men han markerar också att detta var ett val han ville göra själv. Till skillnad från Elsa har han trätt över en gräns både bildligt och bokstavligt, och på grund av den uppkomna situationen framstod bilen och bilkörningen som en risk eller fara. På så sätt blir bilen ett ting som bär på en villkorlig frihet eller tillgänglighet som för äldre människor när som helst riskerar att ta slut. Detta uttrycks explicit av Axel när han säger att han är medveten

om att det är den sista bilen han har, trots att han fortfarande kör regelbundet. En kvinnlig frågelistmeddelare, 87 år, beskriver hur hon gjorde sig av med bilen i samband med en flytt: ”Min bil sålde jag, när jag flyttade till Lund. Jag var 75 år och slapp på det sättet att ta ställning till när det var dags att sluta köra bil” (M 25724). Med detta tydliggör hon att frågan inte är *om* utan *när* bilkörningen bör upphöra.

Nils betoning av sitt eget aktiva val och av den dramatiska och riskfyllda situationen som ledde till beslutet att sluta köra skulle kunna knytas till en diskussion om bilen i relation till manlig identitet. Å andra sidan säger Elsa att bilen, tillsammans med datorn, är hennes bästa vänner, vilket anger att bilen är en viktig del av hennes identitet. Daniel Miller kritiserar den närmast slentrianmässiga kopplingen som görs mellan bilen och maskulinitet (Miller 2001: 11). Kanske handlar diskussionen om att bilen generellt är mindre uppenbar i görandet av kvinnlig identitet. Naturligtvis kan genus ha andra betydelser i förhållande till bilen och bilkörande, till exempel den stereotypa föreställningen att kvinnor kör sämre än män kan påverka Astas rädsla att förlora körkortet genom att hon känner sig mer kontrollerad på grund av sitt kön.

Elsa visar samtidigt att hon ser bilen mer som ett manligt än kvinnligt attribut då hon kritiserar sina väninnor som kör illa. Problemet är att de kört för lite bil som yngre, konstaterar hon. ”När mannen blir pensionär ska han ju köra hela tiden, kvinnorna har inte fått köra och då blir det ju sämre.” När Elsas man pensionerade sig kom de överens om att de skulle turas om att köra, den ena på jämnt datum, den andra på udda. På så sätt behövde vi aldrig diskutera vem som skulle köra, påpekar hon. Till skillnad från sina väninnor har Elsa behållit vanan att köra bil. Handhavandet finns i kroppens rörelser och kan utföras utan medveten reflektion. Katz beskriver bilkörandet som en grundval för individens handlande som är tagen för given och som är ett förkroppsligat, underförstått sätt att vara i världen på (Katz, J. 1999:49). För Elsa och Asta är bilen ett ting som förvisso är en självklar del eller förlängning av dem, men där gränsen mellan att vara subjekt eller objekt, det vill säga att se sig själv med andras ögon, framstår som alltmer diffus eller lätt att överskrida. För Nils, som genom vägarbetet hamnar fel, träder bilen fram och blir ett ting som inte längre kan införlivas som en

given del i vardagliga rutiner. Detta kan analyseras i termer av det som Ahmed kallar "a phenomenology of 'being stopped'", stoppandets fenomenologi. Stoppandet innebär att Merleau-Pontys "jag kan" (det vill säga det omedelbara, oreflekterade sättet vi är i världen på) ersätts av ett "jag kan inte", vilket leder till att individen tvingas omorientera sig i världen (Ahmed 2006:139).

I förhållandet till bilen finns vissa likheter mellan Haralds och Sonjas trappa som jag berättade om i kapitel två. Trappan förväntas bli ett problem, även om den ännu inte är det. Bilkörning förväntas också bli ett problem, kanske främst av andra människor, till exempel anhöriga, vilket de intervjuade måste förhålla sig till. En viktig skillnad är dock att bilen förknippas med frihet – frihet att nå vilken plats man vill, när man vill – vilket en trappa vanligtvis inte gör. Trappan kan inte bli en del av kroppen, eller upplevas ersätta kroppen, på samma sätt som bilen.

* * *

Detta kapitel har belyst förhållandet mellan åldrande, ålder och plats. I det hodologiska rummet framträder kategorin "äldre" som en mer påtaglig tankefigur än i det egna hemmet. Kategoriseringsprocessen blir tydligare att analytiskt urskilja vid lämnandet av hemmiljön. Platser utanför hemmet visar att åldrande och hög ålder tunnar ut gränsen mellan att vara ett subjekt och att bli kategoriserad som "äldre", vilket exempelvis händer Elsa i affären och Asta när hon kör bil. Men "äldre" är inte enbart något man kan tillskrivas utifrån, det är också en klassificering som individen använder för att tänka med, för att förstå vad det är som händer och hur man ska förhålla sig till detta. Det sker till exempel när Ingmar står vid busshållplatsen sent på kvällen, eller när Lilly väljer att inte riskera att halka på väg till vattengymnastiken. Framför allt i det hodologiska rummet är kategorin "äldre" något som används av intervjupersonerna i meningsskapande syfte, det vill säga för att förstå sig själv i förhållande till världen. I det egna hemmet har en sådan kategorisering mindre betydelse då hemmiljön istället har förmåga att stärka individen som subjekt. Hemmets identitetsskapande kraft ligger framför allt i görandet med tingen, stora som små.

Hur kan skeendet när en person kategoriseras (eller kategoriserar sig) som "äldre" beskrivas analytiskt? Ur ett fenomenologiskt perspektiv handlar det om att relationen mellan kropp och omvärld blir märkbar och medvetandegjord. Hittills har avhandlingen påvisat att det i första hand är världen som ger sig tillkänna i intervjupersonernas och meddelarnas skildringar. Det är ting och rutiner som blir synliggjorda och upplevs som besvärliga och riskabla eller positiva och lustfyllda. I detta kapitel framgår också att vissa platser blir mer synliggjorda än tidigare. Men relationen består också av kropp. Kroppen är den osynliga utgångspunkt som vi hittills undersökt implicit genom det materiella. Vad händer om den åldrande kroppen förläggs till förgrunden? Detta ska undersökas i nästa kapitel.

6. DEN ÅLDRANDE KROPPEN

Detta kapitel kommer att ställa den åldrande kroppen i fokus och se närmare på hur den upplevs och förstås av människor med hög ålder. Som jag tidigare förklarat handlade intervjusamtalen i ganska liten grad om kroppen, åtminstone explicit. Det finns dock, både i intervjuerna och i frågelistsvaren, vissa resonemang om kroppen. Dessa förekom i samband med specifika frågor om åldrande och hälsa. Till exempel vid frågan: "Hur skulle du beskriva din hälsa?", nämns särskilt leder, knän, höfter eller rygg. Detta är kroppsdelar som inte längre fungerar som brukligt och som kanske också smärtnar. Försämrade syn och hörsel omtalas också. Allt detta framställs som "naturliga krämpor" som anses vara en del av åldrande och hög ålder. En åttioårig kvinna skriver i frågelistan: "*Självfallet* har jag inte samma kondition och ork som förr. Jag har fullt synfält bara på ett öga. Men jag tror, att hörseln är bättre. [...] Syrsorna hörde jag ännu i somras" (M 25718, min kursivering). Likväl kan sådana "naturliga krämpor" vara svåra att hantera, vilket Axel berättar om. Han har drabbats av både nedsatt hörsel och syn. När det gäller hörseln säger han:

Särskilt besvärligt är det ju i telefonering, då har man inte riktigt lust. [...] Det brukar inte vara några problem när man sitter två och två, knappast heller fyra och fyra, men om man sitter vid ett större bord eller så, då är det besvärligt.

Åsa: Hur är det med telefonen, känner du att det är ett hinder att inte kunna ringa, och ...?

Axel: Ja, man blir ju förskräckt, får telefonskräck alltså, på det sättet. Och det går ju an när det är personer som man känner, då är det ju inte farligt, men när man ska ringa och ha upplysningar till exempel, framför allt sådana här mekaniska röster. Nästan alltid när man ska till någon kundtjänst eller så där, det är nästan omöjligt att uppfatta, faktiskt, för mig. [---] Ja, sedan har jag ju fått reda på alldeles nyligen att jag har en defekt i höger öga, det är en bit av synnerven som tydligen fattas där. Men jag har inte någon starr som hotar egentligen, så att det får väl gå, jag har ju märkt detta väldigt länge fast jag aldrig har varit hos doktorn förut. Jag sa just till doktorn att mina ögon är så vana vid att samarbeta, så jag tänker inte mycket på det där. Det som fattas kompenseras liksom av det vänstra ögat. Så jag kan skryta med två sådana allvarigare saker; nu har jag vant mig vid att ha sjukdomar (Axel skrattar). Men inte så där till vardags så att säga.

Jag förstår Axels uttalande som att även om han har vant sig vid sjukdomar, eller nedsatt syn och hörsel, ser han inte dessa förändringar som sin vardag. De ingår inte i hans vardagliga liv med dess vanor och rutiner. Det betyder att fastän kroppsliga förändringar anses vara en naturlig beståndsdel av åldrandet, är konsekvenserna av dessa förändringar inte så naturliga och självklara att införliva i vardagen. Kanske är det snarare tanken på nedsatt syn och hörsel som Axel vant sig vid, men sådana förändringar måste också integreras som en del av kroppen, i kroppens relation till ting och vanor, för att upplevas som vardagliga.

Huvudet är med

Vad som också framkommer i avhandlingens empiriska material är att åldrandet förknippas med vissa delar av kroppen, eller vissa delar mer än andra. Ett specifikt exempel på en sådan kroppsdel är huvudet. Huvudet, eller snarare hjärnan eller medvetandet, uppges av de intervjuade vara det viktigaste – att man får vara ”klar i huvudet”, att ”huvudet är med” och så vidare. Lilly förespråkar till och med dödshjälp om huvudet inte ”hänger med”:

Då är ju livet slut. Jag skulle gärna vilja ha in det i samhället att om jag blir helt virrig, och livet var helt slut så jag inte kan sköta mig själv – jag kan inte gå på toa själv, inte tvätta mig själv – då tycker jag att då fick de gärna ge mig en spruta, för då är livet slut. För jag tycker, jag kan ju inte tillgodogöra mig någonting.

Åsa: Fast man vet ju inte hur man känner då?

Lilly: Men jag tror inte man är kompetent att avgöra det. Utan det ska man ju kunna avgöra när man är frisk i huvudet. Och sen ska ju inte en person avgöra, utan det ska ju vara ett team av läkare som bara kan konstatera att detta blir bara värre och värre. Och det är ju trist, jag ser min väninna som ... Hon blev änka ganska tidigt, men grejat och haft sig hela tiden, varit duktig, lagat mat och allting, och helt plötsligt så blir man nästan ibland ett fån. Det är inte så himla roligt. Inte roligt för de efterlevande, för hennes barn, heller.

Demenssjukdomar tenderar att betraktas som detsamma som social död, hävdar Pia Kontos (2004). Personer med demenssjukdom anses förlora det som definierar oss som människor. Kontos beskriver det som en förlust av ”selfhood” och som närmast kan översättas som personlighet och unik individuell identitet. ”Selfhood” förknippas i hög grad med kognition och minne, två egenskaper som uppfattas som centrala delar av vår individualitet i västerländsk tänkande, menar Kontos. Detta leder till att demenssjukdomar som till exempel Alzheimers uppfattas som att de innebär en upplösning av individen, det som Lilly mer vardagligt beskriver som att bli ”ett fån”.

Det finns i både intervju- och frågelistmaterialet en uppmärksamhet riktad mot glömska som förstås som ett symptom på demenssjukdom. Ingmar berättar att i hans bekantskapskrets tolkas all glömskhet som tecken på sjukdom. ”De säger att de glömmet det ena och det andra, och så tror de att det är början till Alzheimers”, säger han och skrattar. Lilly menar dock att det är ”skillnad på att glömma och glömma”, viss glömska betraktar hon som en naturlig del av åldrandet:

”Ahh” kan jag säga till mig själv: ”det var ju det jag skulle göra”. Men det är så för alla människor, det är ju det naturliga åldrandet, så det ska man inte hänga upp sig så mycket på.

Lilly talar om ett naturligt åldrande, där till exempel viss glömska inte är något konstigt eller avvikande. Synen på åldrandet som naturligt innebär att det i så fall också finns ett åldrande som är motsatsen, onaturligt eller onormalt, och en sådan dikotomi bär på moraliska undertoner. Etnologen Charlotte Mannerfelt (1999) har i en undersökning av rådgivningsböcker riktade till äldre personer, utgivna från 1960-talet och framåt, visat hur dessa skrifter beskriver åldrandet antingen som naturligt eller onaturligt. Det naturliga, äkta åldrandet skildras som den kroppsliga och själsliga nedbrytning som drabbar individen förr eller senare, beroende på det genetiska arvet. Denna process anses omöjlig att påverka och innebär bland annat att rörlighet, ork, hörsel och syn försämras. Det onaturliga åldrandet är däremot tydligt sammanlänkat till livsstil. Därmed framställs åldrandet som ett val för den enskilda individen angående när och hur man ska åldras. Fel slags livsföring innebär ohälsa och ett för tidigt åldrande medan det naturliga åldrandet sammanfaller med den hälsofrämjande, aktiva livsstil som diskuterats tidigare.

Mannerfelts studie visar också att ett försämrat minne och inlärningssvårigheter bedöms vara en del av det naturliga åldrandet, inom vissa gränser. Det största hotet anses dock vara det som benämns sjuklig förvirring, det vill säga demenssjukdomar (Mannerfelt 1999). Denna uppfattning kommer till uttryck i avhandlingsmaterialet bland annat hos Axel. Han ger ett konkret exempel på vad det är som känns hotande när han påpekar att ”man glömmar ju väldigt mycket” och förklarar att han inte alltid får fram de ord som han vill. ”Särskilt om man har haft ett stort ordförråd så är det väldigt försmädligt när orden inte kommer i rätt ögonblick. Ibland får man hitta på ord som ersättning för det ord man har glömt”, säger han. Det skrämmer honom att orden börjar försvinna, ”det är väl det jag är mest rädd för, för ögonblicket”, konstaterar han.

Huvudet är förvisso en del av kroppen men verkar inte alltid uppfattas som en kroppsdel. Under intervjusamtalens skildringar förefaller huvudet och medvetandet stundtals som separerade från kroppen. Hu-

vudet är det som är individen, jaget, och som sådant har det en tillhörande kropp. Detta jag framstår närmast som ett ålderslöst jag, medan kroppen är den som åldras. Antropologen Sharon Kaufman menar att upplevelsen av ett ålderslöst jag handlar om att behålla en känsla av kontinuitet och mening under det individuella livsloppet (Kaufman 1986). I anknytning till diskussionen om demenssjukdomar skulle då sådana sjukdomssymptom som okontrollerbara förändringar knutna till medvetandet, jaget, upplevas som desto mer hotande. Kaufman påpekar också att det kan existera en känsla av diskrepans mellan individens kronologiska ålder, de antal år personen levit, och den ålder man upplever sig ha (Kaufman 1986, se även Taghizadeh Larsson 2009).

Ändå kan huvudet, eller medvetandet, aktiveras och tränas som vilken kroppsdel som helst. En kvinna, 87 år, besvarar frågelistan enligt följande:

Som sagt, hela kroppen blir sliten med åren, koncentration och minne blir också sämre. Många med mig klagar över att man glömmar namn, även på dem man känner väl. Andra ord kan man också plötsligt tappa. Jag tror emellertid att lika viktigt som motion är mental träning. Genom att läsa, diskutera, lösa korsord och framför allt umgås med människor och inte isolera sig, och inte tycka synd om sig själv för att det ”inte är som förr” (M 25724).

I uttalandet ovan understryks hur huvudet är något som kan tränas genom mentala aktiviteter. Men yttrandet visar också att en hälsofrämjande livsstil inte bara innefattar handlingar och göranden, utan också attityder och känslor. Kvinnan menar att man inte ska tycka synd om sig själv. Det egna åldrandet bör hanteras med rätt slags inställning och förhållningssätt, vilket främjar den mentala hälsan. I enlighet med den nyttomoral som diskuterats tidigare skulle detta innebära att attityd är lika viktigt som aktivitet.

Fötter

Medan rädslan rörande huvudet och den mentala kapaciteten uttrycks i de äldres tal och berättelser kring åldrande och hälsa, framträder andra

kroppsdelar under skildringar av vardagliga situationer och göranden. Särskilt fötterna visar sig ha en påfallande betydelse trots sin ordinära obemärkthet. Med åldrandet kan följa svårigheter att sköta fötterna. Lilly påtalar att hon inte kan "vika sig dubbel" och dessutom gör hennes försämrade syn att hon inte ser tånaglarna tillräckligt bra för att kunna klippa dem. Istället anlitar hon fotvård. Nils berättar att både han och Karin har regelbunden fotvård, var sjätte eller sjunde vecka. "Förr skötte man ju det själv, men det klarar man inte nu. Jag klarar ju inte att klippa naglarna eller någonting", säger han. Dessutom smörjer fotvårdspersonalen in fötterna och masserar dem, vilket han uppskattar. "Massagen är bäst, det tycker jag. Det är fantastiskt." I Nils beskrivning är fotvård något mer än en praktisk angelägenhet för att få sina tånaglar klippta, det är också en angenäm upplevelse. En kvinnlig frågelistmeddelare, 81 år, skriver:

Fotvård kostar jag på mig själv en gång i halvåret ungefär. Jag har inga särskilda besvär med fötterna men tycker det är skönt att få riktig massage och behandling för fötterna (M 25776).

Här framstår fotvård som en omvårdnad man kan unna sig och njuta av, även om det är något man egentligen inte har behov av. Hur kan detta komma sig? I kapitel tre såg vi ju hur strävan efter att skapa lust och trivsel kring vardagliga händelser och moment kamouflerades med instrumentella och rationella förklaringar med betoning på nytta (jfr Ronström 1998a). En förklaring kan vara att olika delar av kroppen har olika betydelser, vilket diskuteras av Julia Twigg. Hon menar att somliga delar av kroppen laddas med innebörd medan andra delar är mer neutrala, beroende på situationens utformning. Twigg ger som exempel mötet mellan hemtjänstpersonal och äldre personer som får hjälp med personhygien och tvättning av kroppen. Där visar Twigg hur framför allt ryggen ter sig som en neutral del av kroppen, liksom armar, ben, fötter och hår, både vid beröring av den äldres kropp och hur den nakna kroppen blir sedd och exponerad. Att bli tvättad på ryggen omtalades uttryckligen som njutbart av vårdtagarna medan andra kroppsdelar sällan eller aldrig nämndes, varken av de äldre eller av personalen (Twigg 2003:156f). Twiggs exempel kan jämföras med fötternas betydelse enligt uttalandet

ovan, där fotvård ter sig som ett tillfälle när det är legitimt att njuta av omsorg, vård och beröring. Fötterna är tillräckligt neutrala kroppsdelar för att kunna omnämnas, och det går också att framhäva hur skönt det är att få behandling. Den behagliga massagen behöver inte ens motiveras som nyttig, kanske för att fötter i övrigt betraktas som relativt oansenliga kroppsdelar.

Ingmar har ingen fotvård, men betonar att han "är rädd om fötterna". Han är nog med att sköta om dem och smörja dem, liksom han gjorde med hustruns fötter under hennes sjukdomstid. Han påpekar också att han har rejäla gymmaskor när han är ute och går. Lilly kommenterar likaledes vikten av bekväma skor och säger att hon numera blivit "lite mer praktisk" och enbart använder skor med låga klackar för att säkerställa balansen och kunna gå stadigt (ännu en gång ser vi rädslan att falla som en omständighet som måste hanteras). Detta gör att hon inte vill klä sig i kjol längre utan använder långbyxor, eftersom hon menar att "kjol och lågklackade skor hör inte ihop". Lillys resonemang handlar om hur den levda kroppen utmanar det som Lars-Christer Hydén kallar *den estetiska kroppen*. Den estetiska kroppen är vår strategiska projektion av oss själva, skriver Hydén, medan den levda kroppen är den kropp som endast i undantagsfall är något som vi observerar själva eller planerar att andra ska se (Hydén 2005:157). Den estetiska kroppen handlar om vårt utseende och hur vi väljer att manifesteras oss själva. Lillys (levda) kropp har gett sig till känna, den har blivit medvetandegjord genom hennes försämrade balans och inkräktar på hennes estetiska framtoning. Hon tvingas att välja bort höga klackar på skorna, och därmed anser hon sig inte heller kunna klä sig i kjol. Den estetiska kroppen verkar emellertid i förhållande till ålder och genus, vilket etnologen Karin Lövgren undersöker, dock utan att använda begreppet estetisk kropp. Med högre ålder följer en förändring av vilka kläder (och skor) som anses passande för kvinnor (och säkerligen också för män, men Lövgren diskuterar inte detta). Lövgrens intervjupersoner är medelålders kvinnor, och deras ut-sagor visar att de uppfattar att det finns gränser för hur man får klä sig på grund av ålder och kön och att dessa gränser ofta rör hur mycket av kroppen som exponeras (Lövgren 2009:236f). Lillys exempel visar också att detta inkluderar på vilket sätt kroppen eller delar av kroppen expone-

ras, eftersom fötter och ben markeras på olika sätt beroende på skornas utformning och klackhöjd.

Förvisso utmanar Lillys levda kropp den estetiska kroppen, men det är en del av kroppen som står i fokus: fötterna med dess attribut (skor). Balansen och kapaciteten att gå stadigt lokaliseras till fötterna. Betydelsen av Lillys fötter nämndes redan i kapitel två, då det beskrevs hur hon gick nedför trappan i sitt trapphus. På grund av nedsatt syn, vilket gör att kontrasten mellan ljus och mörker tar extra lång tid att vänja sig vid, känner hon sig fram med fötterna. Hon trycker hälen mot varje trappsteg för att känna hur de är placerade, och tar sig sakta ned. När ögonen inte fungerar som brukligt kan andra delar av kroppen, här fötterna, ta över. Även sinnenas ordning arrangeras om. Synen och det visuella uppfattas vanligen som människans primära redskap för att orientera sig. Bollnow skriver om dagen och dagsljusets betydelse för upplevelsen av rum och plats. Rumslighet baseras i huvudsak på syn, "a seeing space". I mörker däremot brukas andra sinnen, som känsel och hörsel, och synen får en tillbakadragen roll (Bollnow 2011:202). När Lilly går från den ljusa lägenheten ut till det mörkare trapphuset ersätter hon tillfälligtvis syn med känsel, ögon med fötter.

Tim Ingold påpekar att fötternas betydelse inte är särskilt uppmärksammat i studier som berör människan och hennes livsvillkor, trots att det är fötterna, mer än andra kroppsdelar, som bokstavligen är i kontakt med omgivningen. Denna "groundlessness", menar Ingold, har en lång tradition i västerländskt dualistiskt tänkande som också är hierarkiskt – medvetande framför kropp, händer framför fötter och kognition framför rörelse (Ingold 2004, se även Ingold och Lee Vergunst 2008). Avhandlingens empiriska material visar emellertid att fötternas angelägenhet verkar öka med stigande ålder och åldrande. Fötterna uppmärksammas mer än tidigare genom fotvård och fotriktiga skor. Till skillnad från huvudet förefaller det inte finnas någon uttalad rädsla för att förlora fötternas förmåga. De är fortfarande relativt självklara och osynliga, trots sin ökade betydelse som tar sig uttryck i ett omsorgsfullt och njutbart omhändertagande.

KROPP, KAMP OCH NYA TING

Det kroppsliga åldrandet får ofta till följd att nya ting introduceras i vardagen, för att kompensera eller ersätta kroppens förändrade förmåga. Det betyder att även när kroppen ställs i förgrunden, är det somliga ting som just på grund av åldrandeprocessen inte går att separera från en analys av den åldrande kroppen. Till skillnad från föremålen i de övriga kapitlen är dessa nytillkomna ting inte välkända, integrerade delar av vardagen. De är istället nya ting som har någon form av medicinsk koppling eller kan betecknas som hjälpmedel. Nedan diskuterar jag vad som händer i mötet mellan den åldrande kroppen och dessa nya ting.

Astas kroniska hjärtfel har lett till att hon ibland blir inlagd på sjukhus för kontroll och behandling. Vanligtvis placeras hon på en medicinsk vårdavdelning, men senast blev hon inlagd på en geriatrisk avdelning. "Jag vet faktiskt inte varför de gjorde så", säger hon och skakar på huvudet. Hon är påtagligt överraskad över att hon plötsligt placerades på en avdelning som är inriktad på vård av äldre människor. Eftersom hon fått samma symptom och behövt samma behandling som vid tidigare vårdtillfällen, förstår hon inte varför hon blev inlagd på en annan avdelning än den hon är van vid. Asta berättar också att vid samma tillfälle skickade en läkare med henne en blodtrycksmätare hem. Den ligger kvar i sin förpackning, en vit pappkartong, bredvid hennes säng. Asta säger att hon inte använder blodtrycksmätaren. Batteriet till den har hon till och med lånat ut till grannen. Hon beskriver hur läkaren skrattade när han på telefon frågade efter vilket värde Asta hade på morgonen, och hon svarade att hon inte visste eftersom grannarna hade behövt låna batteriet.

I skildringen ovan av den geriatriska avdelningen ifrågasätter Asta att bli kategoriserad och behandlad som gammal. När det gäller blodtrycksmätaren använder hon istället denna kategorisering. Asta gör bruk av sin ålder och kliver in i rollen som "gammal". Hon begagnar sig av föreställningar om äldre och framställer sig som en vimsig tant som är tokig nog att låna ut batteriet till grannen, och därmed får hon läkaren att skratta overseende. Gamla människor liknas gärna vid barn, hävdar sociologerna Jenny Hockey och Allison James i boken *Growing Up and Growing Old* (1993). Liksom barn anses äldre vara mer beroende av an-

dra och ha större behov av omsorg, vilket också får konsekvenser för hur de blir bemötta. En kvinnlig meddelare, 87 år, ger ett exempel på detta:

Visst vill jag att man tar hänsyn till min ålder, när det behövs, men det retar mig obeskrivligt när jag hör någon tala till gamla människor i så *vänlig* ton. De som gör det talar ofta på samma sätt till barn, och det retar mig också, fast inte så mycket. Lyckligtvis har jag familj, som behandlar mig som en helt "normal" människa, men hjälper mig när jag vill (M 25724, meddelarens kursivering).

Infantilisering av äldre människor döljer deras sociala marginalisering, menar Hockey och James (1993). Däremot kan utanförskapet medföra en slags frihet – den som redan betraktas som avvikande har mindre att förlora på ett avvikande beteende. "Neither elderly people nor young children are held to be fully accountable for their actions" (s. 25), konstaterar Hockey och James. Sålunda kan Asta ignorera läkarens rekommendationer att mäta sitt blodtryck varje morgon utan att framstå som en alltför besvärlig och oansvarig patient (jfr Jönsson, L.-E. 2007).

Elsa visar sig göra liknande motstånd i mötet med vården. Trots att hon ofta har ont av sviterna efter en tidigare sjukdom, vill hon undvika att äta smärtstillande medel. "Jag vill inte äta tabletter", säger hon. "Jag kämpar så med doktorerna, de försöker – om jag skulle äta alla tabletter jag blivit rekommenderad så skulle jag ..." Elsa skrattar och fortsätter:

Jag säger: jag vill inte ha dem! "Ja, men de är bra förstår du, de borde du ta" och "det är klart, vi kan inte tvinga dig, men ..." [---] Som de har försökt. Jag fick en sort och när jag började med den så blev jag så konstig så jag måste ringa till akuten mitt i natten. Jag gick här ... Jag visste inte var jag var och vad jag skulle göra. Då la jag av med det. Varför ska jag hålla på med sådant för? Jag mår bra ändå.

Elsa är kritisk till användandet av mediciner och gör motstånd mot vårdens erbjudanden. Läkemedlet hon tog gjorde henne "konstig" och för-

virrad, hon visste inte var hon var och vad hon skulle göra, säger hon. I frågelistan förklarar en kvinna, 81 år, att hon har god hälsa just för att hon inte äter mediciner. "En kamrat till mig fick en hjärtinfarkt", skriver kvinnan, "och nu tar hon 10 tabletter om dagen. Det är ju inte samma person längre som jag pratar med" (M 24732). Både Elsa och den kvinnliga meddelaren ger uttryck för att läkemedel är farliga för att de på något sätt förändrar individen.¹ Dessa två exempel är dock undantag. Många av de intervjuade medicinerar regelbundet (ofta i förebyggande syfte), till exempel ögondroppar eller blodförtunnande medel. Men på min direkta fråga: "Tar du några mediciner?", blev svaret ofta nej. Efter en stunds samtal brukade dock ett eller annat läkemedel nämnas. Dessa medikamenter har då vanligtvis tagits under en längre tid och uppfattas inte längre som mediciner utan som en självklar del av vardagliga rutiner. Mediciner förknippas med sjukdom, men den som inte uppfattar sig som sjuk (eftersom att vara sjuk är att inte kunna följa sina vanor och rutiner) tänker inte på mediciner som läkemedel. De är införlivade i vardagen och därmed obemärkta.

Etnologen Ingrid Fioretos talar om hur vårdens hälsoinformation och uppmaningar till egenvård vill forma patienter till att bli hälsosamma, kompetenta och flexibla personer. Dessa egenskaper anses normerande för hur individen bör agera och vara. Till stor del handlar detta om val av livsstil och egenvård. God hälsa är något som aktivt skapas och som individen måste ta ansvar för. Fioretos placerar in fenomenet i en nyliberal kontext, där människor anpassas i enlighet med samhällets önskemål: att vara hälsosamma, flexibla och självkontrollerande individer (Fioretos 2009:125–132). Eftersom vare sig Asta eller Elsa vill anamma de nya tingen, blodtrycksmätaren och läkemedlen, riskerar de att uppfattas som personer i avsaknad av sådana normerande egenskaper. Men, som diskuterades ovan, de är genom sin ålder redan avvikande och möjligen

¹ Fredrik Svenaeus för en diskussion i samband med antidepressiva läkemedel, hur dessa mediciner anses leda till en förändring av individens personlighet och självkänedom. En sådan förändring kan men behöver inte upplevas som negativ, men då den beror på medicinering uppfattas detta som en artificiell väg till ökad självkänedom, att vara sig själv, till skillnad från en autentisk självutveckling som nås genom terapeutiska samtal (Svenaeus 2008).

förväntas de i högre grad vara besvärliga patienter, det vill säga mindre benägna att ta ansvar för sin hälsa. Å andra sidan anses de just genom sin ålder vara i riskzonen för ohälsa, och därmed avkrävs de ett större ansvar för en hälsofrämjande livsstil.

Astas och Elsas möten med vården kan också skildras som en kamp om kroppen. I samband med äldreomsorg på ett sjukhem skriver etnologen Finnur Magnússon att vårdpersonalen försöker skapa en bild av en så frisk kropp som möjligt hos den äldre personen, medan den gamla istället tar fasta på den egna kroppens skröplighet. Han beskriver vårdmötet som en kamp mellan kontrollen över kroppen och hur den ska definieras (Magnússon 1996:71). I Astas och Elsas fall pågår också en sådan kamp, men med motsatta utgångspunkter. Det är den medicinska vården som lyfter fram det skröpliga och sjuka, medan Asta och Elsa ser sig som relativt friska och inte i behov av det stöd som vårdpersonalen vill erbjuda. ”Jag mår bra ändå”, konstaterar Elsa, och menar att hon inte behöver de mediciner som vården anser att hon skulle ha nytta av.

I Magnússons exempel är det oftast vårdpersonalen som vinner kampen om kroppen. Där betonas det friska, och patienten uppmuntras att vara aktiv och försöka klara sig själv i möjligaste mån för att motverka åldrandets förfall. Magnússons undersökning sker dock på ett institutionsboende för äldre människor, vilket skiljer sig från Astas och Elsas boende. Återigen poängteras hemmets betydelse. Twigg (2000) visar hur äldre människor använder hemmet som maktmedel i mötet med hembesökande vårdpersonal på grund av hemmets ideologi och känslomässiga värde samt hemmets identitetsskapande förmåga. Jag vill tillägga att hemmet också fungerar som en markör för normalitet och självbestämmande. En gammal människa som fortfarande kan bo i och sköta sitt ordinarie hem anses tillräckligt kapabel att själv bestämma över sin kropp. Det egna hemmet formar en maktposition, både vad gäller identitet och normalitet.

Rollatorn som aktör

Tingen vid Astas säng har tidigare diskuterats som en förlängning av Asta och delaktiga i skapandet av henne som subjekt, men blodtrycksmäta-

ren sticker ut. Till skillnad från de andra tingen vid sängen är den inte en del av Astas liv. Blodtrycksmätaren gör inte att kropp och värld flätas samman, utan snarare problematiserar den relationen mellan kroppen och omgivningen. Mätaren passar inte in i hennes liv eftersom den gör henne till något hon inte uppfattar sig vara, gammal och sjuk. Ändå har blodtrycksmätaren, även i sin öppnade förpackning, förmåga att göra någonting med Asta. Den skapar en relation till henne genom sin blotta existens. Man kan säga att den öppnar en värld som Asta inte är beredd att bli en del av. På liknande sätt resonerar Elsa om rollatorn. Hon har svårt att gå, särskilt utomhus, och har nu bestämt sig för att be om en rollator vid nästa läkarbesök. ”Jag har kämpat emot det, för det är likasom att ge upp lite grann att skaffa en rollator”, säger hon och skrattar lätt. ”Både en väninna och min syster säger att den är så jättebra, men...”. Elsa tystnar. Hon är medveten om att en rollator kan underlätta hennes vardag, men hon känner samtidigt att införskaffandet av en sådan innebär att ge upp någonting. För att tala med Ahmed (2006) kan rollatorn, liksom Astas blodtrycksmätare, rikta Elsa mot åldrandet och tillskriva henne en identitet som ”gammal” inklusive allt det som denna kategori förknippas med.

Varken blodtrycksmätaren eller rollatorn är en del av Astas respektive Elsas vanor och rutiner. Föremålen är inte införlivade i kroppens handlingar och rörelser. Ändå har tingen en slags makt över individen. Merleau-Ponty (2006) diskuterar hur svårigheten för individen att införliva ett föremål förvandlar det obemärkta ”jag kan”, det vill säga förmågan att handla pre-reflexivt i världen, till ”jag kan inte”, där kropp och ting blir medvetandegjorda. Men vad händer när en person inte *vill* införliva ett ting (eller bli införlivad av tinget)? Vad händer när vi riktas mot ting som vi inte vill sammanflätas med? Hur kan vi förklara att vissa föremål har kraft att skapa en relation till eller göra något med individen trots personens motstånd, såsom fallen med Astas öppnade blodtrycksmätare och Elsas påtänkta rollator? Ahmed (2006) påpekar förvisso att tingen har inneboende egenskaper genom historiska, sociala och kulturella sammanhang, vilket påverkar hur de ger sig tillkänna och hur de formar individen, men hur går denna process till? Hur kan den beskrivas? Etnologen Tine Damsholt och historikern Dorte Gert Simonsen menar att om vi ska

ta det materiella på allvar måste vi omvandla det fenomenologiska *varat i världen till görandet i världen* (Damsholt och Gert Simonsen 2009:13). Detta sker om tonvikten läggs vid handlingar och praktiker som involverar aktörskap hos både människor och materialitet. Damsholts och Gert Simonsens tankegångar knyter delvis an till actor-network-theory (ANT), som jag också vill använda mig av här för att försöka förklara vad som händer mellan Asta och blodtrycksmätaren liksom mellan Elsa och rollatorn. I actor-network-theory är tingen aktörer (eller aktanter). Med detta menas att mänskliga aktörer (subjekt) och icke-mänskliga aktörer (objekt) är likställda när det gäller agens, förmågan till handling. Aktörskapet är inte beroende av intentionalitet, utan beror på möjligheten att påverka och forma andra aktörer. En aktör är någon eller något som gör skillnad i en annan aktörs handling. Detta ska dock inte förstås som kausalitet, en enkel förbindelse mellan orsak och verkan, utan skeendet är mycket mer komplext (Latour 2005). Aktörerna är alltid beroende av de nätverk, de kedjor av förbindelser, som de utgörs av och verkar inom (jfr Knuts och Saltzman 2008, Jönsson, H. 2005).

Bruno Latour beskriver ting som icke-mänskliga aktörer, och som sådana rör de sig mellan att helt styra andra aktörer till att vara obemärkta i bakgrunden: "things might authorize, allow, afford, encourage, permit, suggest, influence, block, render possible, forbid, and so on" (Latour 2005:72). Om vi tar exemplet med rollatorn så har ett sådant ting (en aktör) förmågan att *transformera* andra aktörer (liksom det omvända förhållandet, rollatorn kan likaväl transformeras av en annan aktör). Denna transformation innebär att sammanförandet av en rollator och en äldre person blir något mer än en äldre person med en rollator. Det bildas en ny aktör med andra egenskaper än vad rollatorn och individen har var för sig (Latour 1999:176ff). Denna nya aktör kan också kallas hybrid. Hybrider innebär vad fenomenologin skulle kalla för en sammanflätning mellan människan och tingen, medan ANT understryker upplösningen av dikotomin subjekt och objekt och att tingen är aktörer i lika hög grad som människor (Latour 2005).

Rollatorn framhäver den stereotypa bilden av ålderdomen som skröplighet och sjuklighet, trots att idén med rollatorn är den motsatta: fortsatt rörlighet och hälsofrämjande aktivitet. Detta beror på en asymmetri mel-

lan objektet och subjektet. I sociologen Mike Michaels ANT-inspirerade diskussion om fenomenet "road rage", påvisas hur hybriden människa/bil ändå tolkas och beskrivs med tonvikt på människan utan att lägga någon betydelse vid bilen. Bilen osynliggörs medan aktörskapet förankras i individen, eller snarare den mänskliga delen av hybriden (Michael 2001). I analogi med detta exempel så osynliggörs rollatorn medan individen framhävs mer än tidigare, det vill säga en persons ålder och åldrande accentueras mer med rollator än utan. Även om dessa två aktörer, rollatorn och individen, omvandlar varandra till något nytt, en ny aktör, så tonas rollatorn ned och fram träder en åldring med ett hjälpmedel. Rollatorn uppfattas som något som tillkommit på grund av att personen ifråga är gammal, trots att rollatorn snarare medverkar i görandet av hög ålder och kategoriseringen av individen som "äldre". På så sätt kan vi förstå tingens makt oaktat individens vilja att införliva dem.

Rollatorns syfte är att stödja och underlätta för den åldrande kroppen. Axel kommenterar hur just detta att behöva stöd, och att gå med stöd, verkar vara något som anses karakteristiskt för hög ålder. Han nämner den bild av gamla människor som målas upp i tv-program: "de figurer som spelar gamla i tv-roller, de är så böjda". Axel sjunker ihop med ryggen och drar ihop axlarna. "Man ska vara böjd i ryggen, och till och med käppen lever ju kvar som en bild av gamla människor", fortsätter han, "men det är ju inte alls så". Han skrattar. "Idag ska det ju vara stavar." Gåstavar, käpp och rollator är föremål som fyller samma stödjande funktion, men uppfattas och upplevs mycket olika. Käppen har länge varit en symbol för ålderdomen och sammankopplas med föreställningar om minskad rörelseförmåga och inaktivitet (Odén 1994:9). De senaste decennierna har rollatorn i många fall ersatt käppen som hjälpmedel (Brandt 2005). Stavar och stavgång associeras däremot till motion och ett hälsofrämjande aktivt liv. Gåstavarna är från början utformade med tanke på motion, inte stöd. Man kan säga att de, genom äldre människors användning, transformerats från motionsredskap till stöd, samtidigt som de har kvar sin association till en aktiv livsstil. Rut säger till exempel: "Jag brukar gå med stavar. Det är skönt att gå med dem, för de stöder också samtidigt. Och så ska det ju vara nyttigt också." Stavar brukas även av andra åldersgrupper än äldre människor och anses vara något

en hälsomedveten individ kan välja att använda. Rollatorn är däremot ett hjälpmedel, förknippad med ålderdomens reducerade förmåga, och uppfattas mer som ett nödvändigt måste än ett fritt val.

Att skaffa sig en rollator, eller att använda en blodtrycksmätare, handlar sålunda om att bli en ny aktör och förändra (en del av) sig själv och sin identitet, det som Elsa beskriver som ”att ge upp”. När tinget väl är införslivat, oavsett om föremålet är eftertraktat eller motvilligt anammat, skapas ett nytt perspektiv på vem jag är och på världen omkring mig. Denna förändring är inte enbart avhängig sammanflätningen mellan kropp och ting, utan beror också på de kulturella normer och föreställningar som föremålet förknippas med. Redan innan det finns en kroppslig relation, det vill säga individens hantering och införlivande av tinget som en del av kroppen (eller kroppen som en del av tinget), har det materiella förmåga att visa på ett potentiellt perspektiv på världen. Om världen sedan upplevs som sådan man trodde den skulle bli med det nya föremålet är en öppen fråga. Kanske förändras den på ett helt annat sätt än det man föreställt sig just genom sammanflätningen mellan kropp och ting. Kanske kommer Elsa att uppleva en ökad rörlighet med hjälp av rollatorn och känna sig mer som sig själv, inte mindre.

Även om rollatorn är tänkt att främja rörelse och rörlighet kan det i praktiken se annorlunda ut. Anna, som är den enda av de intervjuade som använder rollator, beskriver hur hon numera undviker att åka spårvagn just för att hon använder rollator utomhus. Spårvagnen är svår att stiga på med en rollator som då måste lyftas ombord. ”Sedan är jag rädd att den [spårvagnen] ska rycka igång också”, säger Anna. ”Nej, så ner till centrum kommer jag nog inte. Det tror jag inte. Och jag längtar inte dit heller”, avslutar hon. Med rollatorn är det visserligen enklare för Anna att gå omkring i närområdet, men den gör samtidigt att hon avstår från att förflytta sig längre sträckor med hjälp av spårvagnen.

Mäta hälsa

Harald fick diabetes för femton år sedan, samma år han pensionerades. ”Före det var jag aldrig sjuk”, säger han. ”Jag fick en infektion och sedan blev det diabetes av det. Konstigt! Precis när man kopplar av jobb och

sådant, så ... så sätter det gång.” Han skrattar lätt och understryker sedan att det inte är någon större fara med honom. Han tar insulinsprutor två gånger om dagen: ”Det går jättebra. Det är en vana allting. Så det är ingen stor grej, precis.” Harald berättar att före sjukdomen upplevde han att ”det var hemskt när någon fick diabetes. Och så fick jag det själv”. Han skrattar igen. ”Sedan var det ju inte så märkvärdigt.” Han påpekar att man måste ”sköta sig” för att hålla sjukdomen under kontroll, men medger samtidigt att han inte alltid gör det. Jag frågar om han kan mäta sitt blodsocker själv och Harald tar fram en liten väska som är placerad på en hylla bredvid köksbordet. ”Jag kan visa dig”, säger han och tar fram en blodsockermätare ur väskan och startar den. Apparaten, som han ganska nyligen har skaffat sig, är en liten vit dosa med en display; den liknar en digital termometer. Harald tar upp något som liknar en kulspetspenna ur väskan och laddar den med en tunn nål. Det hörs ett knäppande ljud när han trycker nålen mot fingertoppen. Blodet suggs upp av en mätsticka som han sedan för in i mätaren som ger ifrån sig ett pipande ljud. Efter bara några sekunder piper apparaten till igen och vi tittar på skärmen där blodsockervärdet visas:

Harald: Ja, herregud ... Det är sexton och nio, jag förstår inte vad som har hänt idag. Det kanske är för du ska komma. Jag vet inte ...

Åsa: Vad ska det ligga på då?

Harald: Sex. [paus] Alltså, jag mår inte illa av det, det är inte så. Utan det är bara det att man ska hålla värdena om man kan, därför att njurar och allting blir påverkade. Och det blir ju inte bättre med tiden, det blir ju sämre.

Harald börjar plocka undan mätapparaten med dess tillbehör. Han verkar förbryllad över det höga mätvärdet: ”Jag märkte det idag på morgonen, det var tretton och tre. Och jag tänkte att det var för högt, det brukar ligga på ... mellan sex och nio.” Jag frågar om han känner sig dålig, men det gör han inte. Vanligtvis brukar ett för högt blodsockervärde göra att

han svettas mycket, men så är inte fallet nu. Harald funderar om det höga värdet kan bero på att han har väldigt låg puls: "Om det har med det att göra, det vet inte jag, men jag har väldigt låg puls, det har jag alltid haft."

Blodsockermätaren indikerar att Haralds hälsa är i fara, medan hans egen kropp inte uppvisar några sådana signaler. Till skillnad från Elsas påtänkta rollator och Astas oanvända blodtrycksmätare är Haralds blodsockermätare en del av hans vardagliga rutiner. Mätaren är en integrerad del av honom. Han hanterar den vant och till synes utan att behöva tänka på hur han ska använda den. Relationen mellan kroppen och tinget är så nära att de är en del av samma sak, de är införlivade i varandra. Mätaren är en bit av kroppen och kroppen en beståndsdel av mätaren – också rent faktiskt genom blodet som en fysisk länk dem emellan.

Blodsockermätaren manifesterar utåt det som pågår på insidan av kroppen, och dessutom på ett sådant övertygande sätt att Harald litar mer på mätvärdet som apparaten frambringar än hur han faktiskt känner sig. Det uppstår ett dilemma när föremålet säger en sak och kroppen något annat. Vad ska Harald utgå ifrån, apparatens mätvärden eller den egna upplevelsen av kroppen? Sambandet mellan kropp, teknik och självförståelse är ett internationellt välbeforskat område bland kultur- och samhällsvetenskaper. Så pekar till exempel filosofen och vårdforskaren Annemarie Mol på hur "technologies do not subject themselves to what we wish them to do, but interfere with who we are" (Mol 2008:50). Hon menar att ny teknologi² ger upphov till något mer än det som förväntats, och att teknologin i sin tur förändrar människors förväntningar. I sin undersökning av vården av personer med diabetes, visar hon hur blodsockermätaren förändrar synen på blodsockernivån och dess reglering, och på hur stor kontroll människor förväntar sig kunna ha över sin sjuk-

2 Mol definierar inte begreppet teknologi, men jag förstå det i detta sammanhang som de medicinska ting som vården och patienter använder sig av för att leva med diabetes. Héctor Huyke (2001) anser att teknologi kan likställas med materiell kultur ("material culture"), men att inte alla kulturer är teknologiska. Modern teknologi är dock, menar han, en del av vår samtida kultur, det vill säga vårt sätt att betrakta och närma oss världen. Han skriver också att "what makes ours a technological culture is precisely the instrumental definition, the predominant idea that technology is an instrument, a means, something useful" (s. 54).

dom. Mätaren anammas som ett medel för kontroll av blodsockernivån men förändrar samtidigt målsättningen för densamma.

Åldrandet leder till en ökning av människans cyborgliknande karaktär menar filosofen Don Ihde (2008), och uttrycker detta som "the gradual accumulation of human-technology hybridization, or the cyborg process" (s. 403).³ Han tar sig själv som exempel och räknar upp de föremål han gradvis utrustats med efter femtioårsåldern: glasögon, hörapparat, artificiella tandkronor och inuti kroppen en så kallad stent, det vill säga en kärlvidgande cylinder. När Harald tar mätstickan med sitt blod på och för in i apparaten uppstår tillfälligtvis fenomenet cyborg. Men till skillnad från de exempel som Ihde räknar upp, är blodsockermätaren (liksom Astas blodtrycksmätare) inte ett komplement till eller ersätter en del av kroppen på samma sätt som till exempel en tandprotes. Vad mätaren gör är att ge *kunskap* om något som Harald tidigare inte behövt ha kunskap om. Sålunda är det inte enbart tinget som ska införlivas i vardagligt görande, utan kunskapen den genererar ska integreras och leda till någon form av handling, i Haralds fall kring mat och insulininjektioner.

Harald lägger undan väskan med mätapparaten och vi fortsätter vårt samtal. Efter några minuter kommer Haralds hustru Sonja in i köket och frågar mig om hon får bjuda på lite fika, men säger sedan snabbt till Harald att han inte får äta nu, men senare. "Jag hörde att det var högt blodsockervärde, så du får ta en spruta [med insulin] sedan", förtydligar hon. "Du måste ta en spruta när det är så högt och då ska det först verka en stund." Harald säger att diabetesjukdomen gör att Sonja försöker hålla efter honom, "men det är väldigt svårt". Harald frågar sedan om han ändå inte kan ta en kopp kaffe, men Sonja menar att det är bättre att han tar ett glas mineralvatten. "Jag sätter inte på något kaffe nu, för då kan du inte dricka kaffe sedan", förklarar Sonja. Harald protesterar lite

3 En cyborg är en särskild slags hybrid, nämligen den mellan människa och teknologi, eller "hopkopplingar mellan organismer och maskiner" (Haraway 2008:187). STS-forskaren Sherry Turkle definierar cyborg som att "in the cyborg world we move beyond objects as tools or prosthetics. We are one with our artifacts. And in the cyborg world, the natural and the artificial no longer find themselves in opposition" (Turkle 2007:325).

men resignerar och håller med om att han kan ta ett glas mineralvatten. ”Du ser vem som bestämmer här”, säger han till mig och skrattar. Jag frågar Harald om han behöver äta speciell mat på grund av sjukdomen och han vänder sig till Sonja: ”Hallå, ska jag äta speciell mat?” Sonja förklarar för mig hur hon försöker få Harald att undvika till exempel fet mat samt vitt bröd för annars går värdet lätt upp. Grovt bröd är bra för att hålla blodsockervärdet på lagom nivå, liksom fisk, frukt och grönsaker. ”Och bananer för att få upp värdet, om det är lågt så är det ju banan som är bra”, säger hon.

I Haralds fall framstår kunskapen som blodsockermätaren genererar mer som Sonjas ansvar att hantera. Harald har integrerat mätaren och skötandet av den till en vana, men kunskapen den producerar lämnar han över till Sonja. Kanske beror detta delvis på att diabetes är en sjukdom som i hög grad handlar om kost, mat och matlagning, som Sonja har huvudansvaret för enligt en sedvanlig uppdelning av kvinnliga och manliga göromål (jfr Brembeck et al. 2007b:48). Men det handlar också om hur kvinnor traditionellt förknippas med omsorg och vårdande uppgifter. Betydelsen av genus har diskuterats tidigare i relation till plats och bilkörning liksom hemmets skötsel, och jag finner det relevant att ta upp perspektivet på nytt. Genusforskaren Stina Backman påpekar hur populärkulturella framställningar av den sjuke mannen innefattar behovet av kvinnlig omsorg för att bli frisk. Backman åskådliggör också hur män skildras som mindre kompetenta än kvinnor att ta ansvar för sin hälsa (Backman 2005). Detta skulle innebära att normen kring en hälsofrämjande livsstil talar mer till ett stereotypt kvinnligt än manligt beteende, och ett ansvarsfullt, hälsosamt leverne förknippas mer med kvinnor än män.

Kunskapen som alstras av diverse medicinska mätföremål är också relevant att diskutera i exemplet med Aastas blodtrycksmätare. Detta ting fyller ingen funktion för Asta då hon anser att hon ”lever ganska normalt” med sitt hjärtfel, utan att behöva mäta och övervaka blodtrycket. Hon behöver inte mätvärdets kunskap. Snarare kan vardagliga sysslor användas som en måttstock på hälsotillståndet, till exempel när hon dammsuger, vilket diskuterades i kapitel två. Genom dammsugningen kan Asta kontrollera och se hur mycket hon orkar just den dagen, om hon orkar

städa de rum hon planerat eller om hon måste vila. Det förefaller ändå finnas ett behov av att ha kontroll över sitt åldrande och sin hälsa och mäta det på något sätt. Skillnaden är att dammsugningen gör att hela Aastas kropp träder fram, medan blodtrycksmätaren endast framhäver en del av kroppen, hjärtat.

* * *

I kapitlets början argumenterades för att talet om den åldrande kroppen framhäver vissa kroppsdelar mer än andra. Två kroppsdelar som togs upp var huvud och fötter, där huvudet förbinds med en stark rädsla för förlorad mental kapacitet. Fötterna för en mer oreflekterad, osynlig tillvaro trots ökad omsorg och skötsel. Kroppens åldrande leder också till nya ting som på olika sätt och i olika hög grad ska integreras i vardagens göranden. Att införliva nya föremål i vardagliga rutiner är naturligtvis inget specifikt för äldre människor, det är något som görs genom alla åldrar. Nya objekt transformeras från synliga och medvetandegjorda till osynliga och självklara och blir steg för steg en naturlig del av kroppen, och av vardagen. Den generella bilden av åldrandet som något som medför krämpor, sjukdomar och funktionsnedsättningar leder dock till att nya ting i hög ålder främst associeras med olika slags hjälpmedel och mediciner. En käpp, en rollator eller en medicindosett förknippas alla med ålderdom. Att integrera sådana föremål i det dagliga livet innebär att ta på sig en identitet som ”gammal”, vilket kan kännas främmande.

7. AVSLUTNING

Tacksam får man vara att huvudet fungerar, glömsk är man, matlust har man, barn barnbarn barnbarnsbarn har man, en armkrycka behöver man lite vinglig är man, hörapparat är bra, glasögon måste man ha, hemhjälp får man väl när man behöver, tror jag? (M 25756).

Denna kärnfulla sammanfattning av äldre människors åldrande, formulerat av en kvinnlig meddelare, 85 år, får inleda avhandlingens avslutande kapitel. Uttalandet tar upp flera av de aspekter som diskuterats i boken, till exempel huvudet och rädslan för glömska, matlust, kroppens förändring och de nya ting som därmed tillkommer.

Syftet för denna avhandling har varit att utforska och beskriva åldrandet ur ett etnologiskt perspektiv. Fokus har legat på den levda erfarenheten av åldrande och hög ålder, som formas av kulturella föreställningar och normer såväl som kroppsliga förändringar. Äldre människors berättelser och göranden har visat när, var och hur åldrande och ålder får betydelse i vardagliga situationer och hur detta hanteras. Den teoretiska utgångspunkten har varit ett fenomenologiskt perspektiv, baserat på Merleau-Pontys begrepp den levda kroppen (1997). Detta innebär att när den biologiska åldrandeprocessen förändrar kroppen, förändras likaledes individens upplevelse och förståelse av världen. Avhandlingen har åskådliggjort detta skeende i praktiken och poängterat hur en sådan process involverar kulturella föreställningar och normer. I detta slutkapitel kommer jag att föra en övergripande diskussion byggd på det som visat sig vara centrala resonemang i avhandlingen: kropp, ting, plats och rutiner samt moral, risk och ansvar.

VAD ÄR DET ATT ÅLDRAS?

Att studera den levda erfarenheten av åldrandet innebär att se närmare på hur åldrande och ålder levs, upplevs och hanteras. Genom fältarbets närvaro och deltagande i intervjupersonernas vardag har det varit möjligt att upptäcka en dimension av åldrandet som vanligtvis inte kommer till uttryck. Det handlar om *förskjutningar i vardagen* som inbegriper både att hantera en förändrad kropp och att bli kategoriserad som ”äldre”. På vilket sätt dessa förskjutningar gör sig gällande kommer jag att diskutera nedan.

En förändrad kropp

Åldrandet förändrar kroppen, ett konstaterande som till synes är banalt. Men då våra kroppar är vår utgångspunkt i världen, får en åldersförändrad kropp konsekvenser för hur vi uppfattar oss själva och vår omgivning. Ändå var den åldrande kroppen svår att upptäcka och uttryckligen tala om under fältarbetet. Som utgångspunkt för vår existens är den för det mesta dold. Den levda kroppen är inget som människor vanligtvis tänker *på*, utan *med*. Åldrandet synliggör dock kroppen, eller delar av kroppen, i vissa sammanhang (i relation till något) och den blir därmed medvetandegjord.

Åldrandet skildras av intervjupersoner och meddelare delvis som ett *hot mot kroppen*. Åldrandeprocessen framstår som en risk som måste övervakas och kontrolleras. Individen letar efter tecken på åldrandets hotande förfall, till exempel smutsfläckar på kläderna eller glömska. I kapitel sex visade jag hur särskilt huvudet och den mentala kapaciteten förknippas med vad som uppfattas som åldrandets risker. Samtidigt betraktas sådana förändringar som en naturlig följd av hög ålder.

Andra kroppsdelar kan ersätta varandras funktioner och gör att kroppen fortsätter att vara självklar och osynlig, vår utgångspunkt i världen. När till exempel ögonen inte fungerar som brukligt kan andra delar av kroppen ta över. Även sinnenas ordning arrangeras om på grund av sådana förändringar av förmåga och funktion. Den levda kroppen kan då utmana den estetiska kroppen (Hydén 2005:157), det vill säga det som är vår strategiska projektion av oss själva. Individen tvingas omförhandla

synen på jaget och kroppen, och den egna identiteten. Hur personen upplever och erfar sin kropp kan också stå i strid med hur omgivningen ser på den. Detta leder till en kamp om tolkningsföreträdet av kroppen i mötet med exempelvis vårdpersonal eller anhöriga.

Genom nya föremål eller hjälpmedel sker en ökning av det som Don Ihde kallar för människans cyborgliknande karaktär (Ihde 2008). Detta kan beskrivas som att *åldrandet förändrar vad kroppen är*. Glasögon, hörsapparater, artificiella tandkronor, blodsockermätare och rollatorer är exempel på nya föremål som integreras och blir en naturlig del eller förlängning av kroppen. Kropp och ting kan sägas vara införlivade i varandra.

Ting och plats

Det fenomenologiska perspektivet belyser hur identitet inbegriper pre-reflexiva handlingar och göranden, och inte enbart kan förstås som idéer och föreställningar i ett reflexivt projekt. Identitet bör studeras som en sammanflätning mellan människan och hennes omgivning, och utgångspunkten måste vara att subjektivitet och materialitet inte utesluter utan förutsätter varandra (Frykman och Gilje 2003). På samma sätt som människor förser ting och omgivning med innebörder, gör dessa något med människan. Ting och omvärld är aktiva medskapare av praktiker och självförståelse.

Utifrån avhandlingens diskussioner vill jag påstå att det finns tre olika typer av ting i relation till åldrandeprocessen: de som träder fram, de som är fortsatt osynliga men kan skifta i betydelse, samt nya föremål som är mer eller mindre på väg att införlivas och transformeras till obemärkthet. Denna uppdelning har relevans i alla åldrar, men tydliggörs särskilt i samband med åldrande och hög ålder, vilket ska förtydligas nedan.

Ting som träder fram. Avhandlingens intervjupersoner är de som i första hand har riktat min uppmärksamhet mot tingen. Min utgångspunkt inför fältarbetet var att intervjuerna skulle handla om den åldrande kroppen. Samtalen visade sig hellre innehålla resonemang om vardagliga ting. De intervjuade berättade om välbekanta, välkända föremål som blivit synliga för dem, medvetandegjorda och kanske besvärliga. Åldrandet förlades till specifika objekt. Ett viktigt resultat av avhandlingen

är att *åldrandeprocessen får tillvarons materialitet att träda i förgrunden*. Somliga saker går inte att införliva som förut. Relationen mellan kropp och ting blir medvetandegjord. Det materiella blir något man tänker *på* istället för något att tänka *med* (Frykman 2006). Jag diskuterade detta med trappor och smuts som exempel i kapitel två, men också med plats och det hodologiska rummet i kapitel fem.

Ting som är fortsatt osynliga. Genom relationen mellan kropp och ting kan intervjusamtalen, trots sin betoning på materialitet, ändå sägas handla om det kroppsliga. Men tingen är inte vilka objekt som helst, det är välbekanta och vardagliga föremål (och platser), all dagliga och banala. Dessa ting är eller har tidigare varit självklara och osynliga och genom sin närvaro "fått världen att hända". Med detta uttryck syftar jag på fenomenologins betoning på individen som subjekt och aktör, sammanflätad med omvärlden men ändå, eller just därför, med egen förmåga till handling. Det kan exempelvis vara sådana ting som betecknas som "biographical objects" i kapitel fem, ting med en känslomässig anknytning som upplevs som en del av livshistorien och den egna identiteten. Detta innebär att den materialitet som träder fram och som upplevs som besvärlig inskränker individens handlingsförmåga och sätter subjektiviteten på spel. Samtidigt fortsätter andra ting och platser att få världen att hända. De fortsätter vara integrerade delar av vardagen, dolda och osynliga. De kan dock skifta i betydelse och laddas med ny mening.

Nya ting. Åldrandet innebär också att många nya ting introduceras i vardagen, vilket behandlades i kapitel sex. Införlivandet av nya föremål i vardagliga rutiner är naturligtvis inget specifikt för äldre människor, utan är något som görs genom alla åldrar. Nya objekt transformeras från synliga och medvetandegjorda till osynliga och självklara och blir steg för steg en naturlig del av kroppen, och av vardagen. I intervjuer och frågelistsvar framkom flera nya ting som är till för att kompensera, komplettera eller ersätta delar av den åldrande kroppen. *Kroppen* träder här i förgrunden genom det materiella. Om intervjupersoner och meddelare till synes lokaliserar åldrandet till de vanliga välbekanta föremålen, blir förhållandet det motsatta med dessa nya ting som istället riktar uppmärksamheten mot kroppen. Det finns en paradox i att hjälpmedel riktade till den åldrande kroppen för att få den fungera utan hinder –

det vill säga föremål som syftar till att osynliggöra kroppen – desto mer framhäver åldrandet och kroppsliga förändringar. Det beror på att dessa ting har förmåga att rikta individen även i avsaknad av en relation till kroppen. De är inte delaktiga i kroppens vanor och rörelsescheman men bär på betydelser och innebörder som har kraft att påverka personen. I denna slutdiskussion vill jag också beskriva dem som *ting som kategoriserar individen*. Sådana föremål hindrar personens riktning, styr om den och tvingar individen att orientera sig på nytt. Det materiella har kraft att tillskriva individen en identitet som "äldre" genom objektens association till ålderdom. Till skillnad från vardagens välbekanta föremål, där åldrandet placeras i tingen, förlägger de nya tingen åldrandet hos individen och kroppen.

Man kan också tänka sig en fjärde typ av föremål, nämligen de ting som man slutar att använda, de som glöms bort eller väljs bort. Dylika objekt återfinns i alla åldrar, men aktualiseras särskilt vid hög ålder när det gäller byte av bostad, oftast från större till mindre, till exempel från hus till lägenhet eller till ett äldreboende. Sådana flyttillfällen kan beskrivas med begreppet "casser maison" ("ha sönder huset"), vilket inbegriper att göra sig av med en större mängd av sina föremål (jfr Marcoux 2001). Bortvalda ting har emellertid inte framkommit som en lika tydlig kategori av föremål i avhandlingens material. Det mest uppenbara exemplet är dock bilen, som diskuterades i kapitel fem. Däremot ger materialet mer relevans till att tala om bortvalda platser. Åldrandet gör att platser ändrar sig, vilket jag diskuterade i kapitel fem. Liksom tingen kan platser bli synliggjorda och kanske upplevas som besvärliga eller riskabla. Dessa platser väljer man då ofta bort, medan andra fortsätter att vara osynliga men kanske med skiftande innebörd. Liksom tingen kan platser kategorisera individen, vissa mer än andra, medan en plats som hemmet stärker individen som subjekt.

Alla dessa varianter av ting och platser är inte fasta utan ständigt skiftande. De kan transformeras från synliga till osynliga och tillbaka igen beroende på situationen. Alla former av materialitet riktar eller orienterar oss, som Ahmed påpekar (2006). Det materiella har inneboende egenskaper genom historiska, sociala och kulturella sammanhang, vilket påverkar hur de träder fram och hur de införlivar oss/införlivas av

oss. Vissa riktningar är mer normativa än andra, formade av kulturella föreställningar och normer för vad som uppfattas som normalt respektive avvikande. På så sätt formas vilka riktningar eller orienteringar som är möjliga, vilka ting och platser som uppfattas som tillgängliga och hur de är tillgängliga.

Vardagens tysta dramatik

När tingen träder fram medvetandegörs också de vanor och rutiner som föremålen ingår i. Rutiner har stor betydelse för upplevelsen av kontinuitet och identitet, vilket jag påvisade i kapitel tre. Den åldrande kroppen leder emellertid till att *rutiner står under ständig omförhandling*. Det krävs en beredskap för att vanor och rutiner plötsligt eller gradvis måste omformas, nyskapas eller avslutas. Liksom tingen stiger vardagens repetitiva och triviala handlingar fram från en vanligtvis oreflekterad bakgrund. Rutiner laddas med ny mening och får nya innebörder. Fyra sådana meningsförskjutningar tydliggörs i avhandlingens material:

Rutiner framträder som måttstock. Rutiner kan sägas mäta åldrandets förväntade förfall genom att klargöra vad individen kan eller inte kan genomföra som vanligt. Så länge man kan göra som man brukar, eller det går att finna nya lösningar, är åldrandet under kontroll. Rutiner frambringar därmed en övervakning av normalitet och värdighet.

Rutiner strukturerar tiden. Regelbundna vanor och rutiner skapar en känsla av kontroll över tiden och tillvaron. Detta gäller alla åldrar och är alltså inget specifikt för åldrande och hög ålder. Men då livet inte längre organiseras kring lönearbete får rutiner, främst kring mat och måltider, stor betydelse för vardagens struktur.

Rutiner framhävs som arbete. Det vardagliga hushållsarbetet och andra sysselsättningar uppfattas som en form av arbete eller aktivitet och tiden fylls därmed med innehåll. Det man gör betonas som nyttigt eller som ett slags hälsoarbete. Hälsofrämjande aktiviteter anses också kunna uppskjuta det som bedöms som åldrandets negativa konsekvenser.

Rutinens sinnlighet. När rutiner blir synliga och medvetandegjorda kan de också göras tydliga utifrån sina emotionella innebörder. Särskilt lust och trivsel diskuterades i kapitel tre. Vardagliga och triviala handlingar

upplevs med förhöjd sinnlighet. Rutiners betydelse omförhandlas från en oreflekterad vardagslunk, som anses vara utan särskilda sinnesförmågelser, till en mer reflekterad existens och njutning.

Att vara äldre handlar således om en föränderlig vardag, där materialitet och rutiner som är osynliga i yngre åldrar nu blir synliga och uppmärksammade. Vardagen skiftar i karaktär och blir en utmaning och en måttstock på hur "långt" åldrandeprocessen gått. Åldrandet gör vardagen förtätad och omvandlar den. Gamla människors liv är inte händelselösa, vilket gängse föreställningar låter antyda, utan består av förändring och förhandling om hur dessa omvandlingar ska hanteras. Relationen mellan den åldrande kroppen, ting, plats och rutiner belyser vardagens betydelse och synliggör allt det som annars pågår i obemärkthet.

Gemensamt för kropp, materialitet och rutiner är att de formar och formas av kulturella föreställningar och normer rörande ålderdomen. Att bli kategoriserad som "äldre" ingår som en del av den levda erfarenheten av åldrandet. Som påpekades i avhandlingens inledningskapitel definieras och förstås kategorin "äldre" främst som en ökad risk för ohälsa, och jag kommer nedan att diskutera vilka konsekvenser detta får.

Moralisk risk

En kategorisering av människor påverkar dem som placeras in i kategorin – hur de förstår sig själva och världen, deras tankesätt och handlingar. På så sätt förändras i sin tur kategoriseringen och den kunskap som den grundar sig på (Hacking 2010). Kategorin "äldre" med dess association till att vara i riskzonen för ohälsa innebär således att personer med hög ålder mer än tidigare börjar tänka på sig själva i termer av hälsoproblem och risker. Åldrande och hög ålder framställs av intervjupersoner och meddelare som synonymt med ohälsa. På samma sätt kan vi förstå avhandlingens berättelser som betonar en aktiv livsstil. Vanor och rutiner tolkas och uttrycks som aktiviteter, eftersom detta ses som hälsofrämjande. Men avhandlingens empiriska material handlar om andra risker än hälsorisker. Här tydliggörs också en *moralisk risk*. Kategoriseringen av människor med hög ålder framkallar en moralisk risk som formuleras i dessa människors vardagliga praktiker, i berättelser och handlingar.

Genom att betraktas som en hälsoriskgrupp åläggs äldre individer per automatik (större) ansvar för en hälsosam och hälsofrämjande livsstil.

I motsats till vissa andra riskgrupper kan åldrande och ålderdom inte väljas bort. Däremot kan valet sägas handla om *hur* man bör åldras. Åldrandet kan uppfattas som naturligt eller onaturligt. Ett naturligt åldrande definieras som en långsam fysisk och psykisk nedgång som så småningom drabbar den enskilde. Det som skildras som ett onaturligt åldrande har ett snabbare förlopp och förknippas med en ohälsosam livsstil. Ett felaktigt leverne är något som anses leda till ohälsa och ett åldrande som sker i förtid. God hälsa betraktas som något som individen kan välja. I detta "val" ligger en moralisk dygd, vilket innebär ett antagande om att människor med dålig hälsa har gjort dåliga val och därmed kan anses vara dåliga personer. Sådana föreställningar får viktiga konsekvenser för inrättande av människors identitet.

Den kategoriseringsprocess som kommer till uttryck rörande människor med hög ålder inbegriper ett ansvar att åldras på "rätt" eller "normalt" sätt, som moraliska principer för handling och beteenden. Individen är ett moraliskt subjekt som strävar efter att legitimera sig i termer av ansvarstagande och normalitet. Detta gäller inom alla livets områden, men blir särskilt märkbart i förhållande till hälsa. Detta kan förbindas till en tankemodell med en bärande idé om personligt ansvar. Dagens västerländska samhälle sanktionerar självständiga individer som tar ansvar och kontroll över sina liv. Det som uppfattas som gamla människors fysiska oförmåga att kontrollera sina kroppar förknippas med bristande social förmåga. Detta leder till att åldrandets kroppsliga förändringar, vilka bedöms som förfall, bör motarbetas för att individen ska framstå som en sådan ansvarstagande och självständig person (jfr Lundin 2007).

Åldrandeprocessens framhävande av relationen mellan kropp, ting, plats och rutiner är genomsyrad av kulturella normer och föreställningar om moral, risk och ansvar. Vissa föremål, och vissa platser, kan sägas bära på mer moralisk risk än andra. Ett exempel på detta är Aastas vana att ligga i sängen och se på tv under dagtid. Både på grund av det sängliggande läget och tv-tittandet utmanar Asta den normativa föreställningen om en hälsofrämjande aktiv livsstil och sätter sig själv som moraliskt subjekt på spel. Sängen och tv:n blir här två ting som laddas med nya innebörder

då de används tillsammans och under dagtid, vilket kan uppfattas som en avvikande tid på dygnet för dessa föremål. Samtidigt beskriver Asta denna plats som omgiven av viktiga föremål som har betydelse för hennes personliga identitet. Det är en plats där kropp och ting är sammanflätade; genom tingen förlänger människan sin kropp och sålunda sig själv i rummet för att uppnå en position som handlande subjekt. Ting, plats och rutiner kan sägas vara villkorade av kulturella premisser, men de är också under ständig förhandling eftersom brukandet av det materiella öppnar upp nya perspektiv och förhållningssätt.

Åldrandet kan beskrivas som en process där varje individ handlar utifrån skilda förutsättningar. Den gemensamma nämnaren är att äldre människor tvingas fokusera på det som tidigare varit självklart och osynligt. Ett etnologiskt perspektiv inspirerat av fenomenologi framhåller människor som aktörer och brukare av kulturella föreställningar och normer. Perspektivet understryker individens utrymme för ett meningsskapande förhållningssätt. Till exempel bör normativa föreställningar om moralisk risk och personligt ansvar betraktas som förhandlingsbara tankefigurer. De är meningsbärande redskap som individen måste förhålla sig till och förhandla om, anamma eller avvisa helt eller delvis. Detta sker ständigt i åldrandets praktiker, i vardagligt görande och sägaande. Detta involverar, och till och med bygger på, materialitet och de rutiner som är tätt sammanknutna med det materiella. Ting, plats och rutiner kan öppna upp världen och förse oss med handlingsförmåga på samma sätt som de kan hindra oss och träda i förgrunden.

Vardagens materialitet har större betydelse för mänsklig existens än vi vanligtvis tror och tänker på. Åldrandet är en utmärkt infallsvinkel för att studera detta, då åldrandeprocessen framhäver relationen mellan människan och hennes omgivning. Åldrandet gör det dagliga livets självklarheter synliggjorda och tvingar dem till omförhandling när relationen mellan kropp, ting, plats och rutiner förändras. Det kan till och med uttryckas som att det är i *relationen mellan kropp och materialitet* som vi finner det levda åldrandet. Detta leder till slutsatsen att vi måste utforska relationen mellan kropp och värld, individ och kontext för att djupare förstå åldrandets processer och andra mänskliga livsvillkor där skärningspunkten mellan biologi och kultur står i centrum.

SUMMARY

This dissertation aims to explore and describe ageing and old age from an ethnological perspective. The study is part of a research programme regarding old people's health at The Vårdal Institute (Vårdalinstitutet). This is a national environment for research and development in the field of health care and social service in close cooperation with the universities and the health care principals. My point of departure has been a search for different descriptions of ageing and old age than are usually found in the field of elderly research, which is dominated by medicine and nursing science. A medical perspective regards old age as equivalent to frailty, illness and diseases – in brief, growing old is considered a health risk. The dissertation intends to create a deeper understanding of the complex nature of ageing and to nuance the perception of old age by focusing on old people's experiences and everyday lives. How do cultural concepts and the ageing body together shape everyday experiences of old age? The theoretical basis is a phenomenological perspective, highlighting Merleau-Ponty's "the lived body" and the relation between the body and the surrounding world. Objects, places and routines are viewed upon as existential tools, part of the process of creating meaning.

The material consists of qualitative interviews with eight women and four men, eighty to ninety years old. Participant observations were performed with two of the interviewed women. All participants were also part of the research programme at The Vårdal Institute. The selection criteria stated that the interviewees should be eighty years or more and live in their ordinary homes in selected city districts in Gothenburg. None of the interviewees had any formal help or support from the commu-

nity. An interview guide, thematically structured, was used as a point of departure for discussions of experiences and perceptions of ageing and health, and descriptions of everyday activities. The participant observations aimed to follow a typical day in the old person's life. Another material category was an ethnological questionnaire, which was sent out through the Folk Life Archive at Lund University. Such questionnaires are constructed as thematic and open-ended, where a group of established informants are asked to write down their answers: thoughts, opinions, memories and experiences of a certain subject, in this case ageing and health. Sixty-two answers were received from respondents aged from 42 to 93. Fifteen of these were eighty years or more, and they were therefore included in the study.

Initially, the focus of the study was the body. However, the empiric material revolved around everyday life and in particular, objects that are part of everyday routines. Chapter two shows how the ageing process makes the materiality of everyday life become apparent. Well-known objects transform from invisible and taken for granted, to visible and something reflected upon. The changes of the body that appear in old age, also change the perception and experience of everyday materiality. Generally, people use things to think *with*, meaning that objects are incorporated as an extension of the body. In old age, objects may transform into things to think *about*, when they no longer can be incorporated as before. Old age involves learning new ways of handling familiar objects. How we think with and about things is also a result of how people of a certain age become categorized as "old". The categorization moulds how and what kind of objects old people are expected to pay attention to. Thus, everyday materiality shifts in meaning. From being an obvious part of everyday life, objects become visible, and perhaps even understood as a risk. Such objects can also be used as a measure for how "far" the ageing process and its expected decline have reached, and help the individual to retain normality and dignity.

Nevertheless, many objects continue to be an integrated part of everyday routines and habits. In chapter three, I discuss the significance of routines and how they can shift in importance in old age. The ageing body makes habits and routines emerge and come into sight. Old age requires

flexibility; a readiness to reshape, invent or end ordinary habits and routines. Simultaneously, routines provide a feeling of continuity – you can continue to be yourself – and a sense of remaining in the present. They also have the capacity to create comfort and joy. Routines and habits are closely linked to the organization of time, which is discussed in chapter four. The rhythm of time changes when you retire from work and you are forced to remodel a time structure. Using time and filling it with activities is pointed out as vital in the empiric material. Leading a health-promoting active life is regarded as important in all ages, but even more imperative in old age since that period of life is considered equal to illness. There is also reason to talk about different time rhythms. The biological ageing process may for example change the individual's sleeping pattern – a biological rhythm. At the same time sleep is interwoven with habits, routines and normative expectations of when to sleep and how long – a cultural rhythm. When the biological and the cultural rhythms differ, it is something the individual has to relate to in thought and in action.

Chapter five concerns the home and other places. Just as objects appear and become visible and reflected upon, so do places emerge. Places outside the home show that ageing and old age tend to make the boundary indistinct between the experience of being a subject and the experience of being categorized as an "old person". But the categorization process is not only caused by external circumstances. The individual himself or herself may apply the category of "old people" to think with, to create understanding and readiness for action. At home, such a categorization is less important, since the home environment has the power to strengthen the individual's subjectivity and identity. Above all, this happens through handling the materiality of everyday life.

Even if the empiric material to a lesser degree emphasized the body, at least explicitly, there are descriptions of ailments and impaired body functions that are regarded to be natural ingredients of ageing and advanced age. Chapter six accentuates the body in order to explore this topic. It seems that the ageing process is associated with some parts of the body more than others, namely head and feet. The head or the mind is linked to a strong fear of loss of mental capacity. The feet lead a more unreflective and invisible life despite growing concern and care, like

chiropractic. The ageing process may also entail the incorporation of new objects. This is not something that is typical for old people, but a practice that happens at any age, although in old age, many new things arise for medical reasons. Such objects aim to compensate or replace bodily functions. Since these objects are associated with decline, decay and infirmity, it can be difficult to adapt and integrate them into everyday life. For example, incorporating a walker means taking on an identity as an "old person", which might feel alienating.

A concluding discussion takes place in chapter seven. It establishes that the category "old person", which includes the idea that ageing and old age is a health risk, affects what people of advanced age say and do. Growing old implies thinking of oneself in terms of health and risks. More than before, the individual is expected to take responsibility and lead a health promoting lifestyle. But being categorized as old is only *one* aspect of the experience of growing old. Through an ethnological perspective, the significance of everyday materiality is exposed. Objects, places and routines are visible or invisible depending on the situation. The experiences of everyday life will alter in old age, because of the relation between body and materiality. When the ageing process changes the body, it changes the perception of the world. We see the world from a different perspective. When objects, places and routines become visible or invisible or when they ensure normative behaviour, it is in their relation to the lived body that they have the capacity to do so.

In old age, the ageing process is usually something that has become noticeable and affects everyday situations. However, it seems that ageing not only concerns a changing body; it is as much about the materiality that surrounds us. When the participants describe their everyday life, they express the feeling that it is the objects and places that have changed, not themselves or their bodies. The conclusion is that the ageing process occurs in the relation between the body and the surrounding world and its objects.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

OTRYCKTA KÄLLOR

Intervjumaterial

M 26238–M 26255, Folklivsarkivet i Lund, Lunds universitet.

Frågelista

LUF 227 *Äldrande och hälsa*, M 25711–M 25781, Folklivsarkivet i Lund, Lunds universitet.

Dagböcker

M 24491:1–1837, M 20686, M 20845, M 20916, M 21127 och M 21926–M 21934, Folklivsarkivet i Lund, Lunds universitet.

LITTERATUR

Ahmed, Sara 2006: *Queer Phenomenology. Orientations, Objects, Others*. Durham/London: Duke University Press.

Alftberg, Åsa 2010a: The Practice of Ageing. The Experience of Being Old and the Significance of Bodies, Things and Places. *Ethnologia Scandinavica* Vol. 40, s. 43–51.

Alftberg, Åsa 2010b: Hemma bra men inte bäst? Äldrandets strategier och hemmets betydelse. I: Marianne Abramsson, Jan-Erik Hagberg, Mirjalisa Lukkariinen Kvist och Catharina Nord (red.): *Rum för äldre. Essäer om äldres boende*. Linköping: NISAL, Linköpings universitet.

Alftberg, Åsa 2011: Den hälsofrämjande promenaden. Äldre människors promenader som nytta, nöje och norm. *Socialmedicinsk tidskrift* Vol. 88, nr. 3, s. 233–239.

Alftberg, Åsa och Kristofer Hansson (red.) 2011: *Fenomenologins möjligheter i etnologin: Rapport från en nationell workshop*. Lund: Institutionen för Kulturvetenskap, Lunds universitet.

Alftberg, Åsa och Susanne Lundin 2012 (kommande): "Successful ageing" in practice – reflections on health, activity and normality in old age in Sweden. *Culture Unbound*.

Alvesson, Mats och Kaj Skoldberg 2008: *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.

Ambjörnsson, Fanny och Maria Jönsson 2010: Inledning. I: Fanny Ambjörnsson och Maria Jönsson (red.): *Livslinjer. Berättelser om ålder, genus och sexualitet*. Göteborg/Stockholm: Makadam förlag.

Andersson, Janicke, Mirjalisa Lukkariinen Kvist, Magnus Nilsson och Anna-Liisa Närvenen 2011: *Att leva med tiden. Samhälls- och kulturanalytiska perspektiv på ålder och äldre*. Lund: Studentlitteratur.

Andersson, Sten 2004: *Om vetenskapens gränser. Socialfilosofiska betraktelser*. Göteborg: Daidalos.

Arber, Sara, Kate Davidson & Jay Ginn (eds) 2003: *Gender and Ageing. Changing Roles and Relationships*. Maidenhead/Philadelphia: Open University Press.

Armstrong, David 1995: The rise of surveillance medicine. *Sociology of Health and Illness* Vol. 17, no. 3, s. 393–404.

Bachelard, Gaston (1958) 1994: *The Poetics of Space*. Boston: Beacon Press.

Bachtin, Michail (1990) 1997: *Det dialogiska ordet*. Gräbo: Bokförlaget Anthropos.

Backman, Stina 2005: *Den sjuke mannen. Populärkulturella gestaltningar av manlig ohälsa*. Stockholm: Carlsson bokförlag.

Ballinger, Claire & Sheila Payne 2000: Falling from Grace or into Expert Hands? Alternative Accounts about Falling in Older People. *British Journal of Occupational Therapy* Vol. 63, no. 12, s. 573–579.

- Ballinger, Claire & Sheila Payne 2002: The construction of the risk of falling among and by older people. *Ageing & Society* Vol. 22, no. 3, s. 305–324.
- Barad, Karen 2007: *Meeting the Universe Halfway. Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham/London: Duke University Press.
- de Beauvoir, Simone (1970) 1996: *The Coming of Age*. New York/London: W.W. Norton & Company.
- Beck, Ulrich (1986) 1998: *Risksamhället. På väg mot en annan modernitet*. Göteborg: Daidalos.
- Bengtsson, Jan 1998: *Fenomenologiska utflykter. Människa och vetenskap ur ett livsvärldsperspektiv*. Göteborg: Daidalos.
- Bengtsson, Jan (1988) 2001: *Sammanflätningar. Husserls och Merleau-Pontys fenomenologi*. Göteborg: Daidalos.
- Bergh, Anders 1993: *Mänligt, kvinnligt, manligt. En etnologisk studie av mötet mellan vårdbiträden och gamla i de gamlas hem och vid en sjukhemsavdelning*. Stockholm: Stockholms Socialtjänsts Forsknings- och utvecklingsbyrå, FoU-rapport 1993:16.
- Blaakilde, Anne Leonora 1999: *Den store fortelling om alderdommen*. Köpenhamn: Munksgaard.
- Blaakilde, Anne Leonora 2007: Löper tiden från Kronos? Om kronologiseringens betydelse för föreställningar om ålder. I: Lars-Eric Jönsson och Susanne Lundin (red.): *Ålderandets betydelser*. Lund: Studentlitteratur.
- Bollnow, Otto Friedrich (1963) 2011: *Human space*. London: Hyphen press.
- Bootzin, Richard R. & Dana R. Epstein 2011: Understanding and Treating Insomnia. *Annual Review of Clinical Psychology* Vol. 7, no. 1, s. 435–458.
- Bourdieu, Pierre 1994: *Kultursociologiska texter*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Brandt, Åse 2005: *Outcomes of Rollator and Powered Wheelchair Interventions – User Satisfaction and Participation*. Lund: Lunds universitet.
- Brembeck, Helene, MariAnne Karlsson, Eva Ossiansson, Helena Shanahan, Lena Jönsson och Kerstin Bergström 2005: *Vin, växthus och vänskap*. Göteborg: Göteborgs universitet, CFK-rapport 2005:04.
- Brembeck, Helene 2006: Den ensamma måltiden. I: Mats Hellspång (red.): *Festmåltid och vardagsmat*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Brembeck, Helene 2007a: Den goda måltiden. I: Marianne Pipping Ekström, Helena Åberg, Kerstin Bergström och Hillevi Prell (red.): *Hushållsvetenskap & Co*. Göteborg: Göteborgs universitet, MHM Rapporter nr. 2007:39.
- Brembeck, Helene, MariAnne Karlsson, Eva Ossiansson, Helena Shanahan, Lena Jönsson, Kerstin Bergström och Pontus Engbrektsson 2007b: *Fika, fiske och föreningsliv*. Göteborg: Göteborgs universitet, CFK-rapport 2007:06.
- Calasanti, Toni 2003: Masculinities and care work in old age. I: Sara Arber, Kate Davidson & Jay Ginn (eds): *Gender and Ageing. Changing Roles and Relationships*. Maidenhead/Philadelphia: Open University Press.
- Calasanti, Toni & Neal King 2005: Firming the Floppy Penis: Age, Class, and Gender Relations in the Lives of Old Men. *Men and Masculinities* Vol. 8, no. 3, s. 3–23.
- Crowley, Kate 2011: Sleep and Sleep Disorders in Older Adults. *Neuropsychology Review* Vol. 21, no. 1, s. 41–53.
- Cruikshank, Margaret 2003: *Learning to Be Old. Gender, Culture, and Aging*. New York/Oxford: Rowman & Littlefield.
- Damsholt, Tine och Dorte Gert Simonsen 2009: Materialiseringer. Processer, relationer og performativitet. I: Tine Damsholt, Dorte Gert Simonsen och Camilla Mordhorst (red.): *Materialiseringer. Nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse*. Århus/Köpenhamn: Aarhus Universitetsforlag.
- Dannefjord, Per 2005: Metod och Problem – en inledning till sociologisk analys. I: Gunnar Olofsson (red.): *Samhällsvetenskapens hantverk*. Lund: Arkiv förlag.
- Davidson, Kate, Sara Arber & Helen Marshall 2009: Gender and food in later life: shifting roles and relationships. I: Monique Raats, Lisette de Groot & Wija van Staveren (eds): *Food for the ageing population*. Cambridge: Woodhead Publishing.
- Douglas, Mary (1966) 2004: *Renhet och fara. En analys av begreppen orenande och tabu*. Nora: Nya Doxa.
- Ehn, Billy (1996) 2003: Närhet och avstånd. I: Billy Ehn och Orvar Löfgren: *Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetsenskap*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Ehn, Billy och Barbro Klein 1994: *Från erfarenhet till text. Om kulturvetsenskaplig reflexivitet*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Ehn, Billy och Orvar Löfgren 2007: *När ingenting särskilt händer. Nya kulturanalyser*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren 2009: Routines – Made and Unmade. I: Elisabeth Shove, Frank Trentmann & Richard Wilk (eds): *Time, Consumption and Everyday Life. Practice, Materiality and Culture*. Oxford/New York: Berg.
- Ekrem, Carola 2003: Frågeslistsaren som berättelser. I: Bo G. Nilsson, Dan Waldetoft, Christina Westergren (red.): *Frågelist och berättarglädje. Om frågelistor som forskningsmetod och folklig genre*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Ekenstam, Claes 1998: Kroppen, viljan & skräcken för att falla: ur den manliga självbehärskningens historia. I: Claes Ekenstam, Jonas Frykman, Thomas Johansson, Jari Kuosmanen, Jens Ljunggren och Arne Nilsson: *Rädd att falla. Studier i manlighet*. Hedemora: Gidlunds Förlag.
- Fagerström, Cecilia & Amanda Hellström 2011: Sleep complaints and their association with comorbidity and health-related quality of life in an older population in Sweden. *Ageing & Mental Health* Vol. 15, no. 2, s. 204–213.
- Farquhar, Judith 2006: Food, Eating and the Good Life. I: Christopher Tilley, Webb Keane, Susanne Küchler, Michael Rowlands & Patricia Spyer (eds): *Handbook of Material Culture*. London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage Publications.
- Featherstone, Mike & Mike Hepworth 1991: The mask of ageing and the post-modern life course. I: Mike Featherstone, Mike Hepworth & Bryan S. Turner (eds): *The Body. Social Process and Cultural Theory*. London: Sage Publications.
- Fioretos, Ingrid 2009: *Möten med motstånd. Kultur, klass, kropp på vårdcentralen*. Lund: Lunds universitet.
- Fjellström, Christina 2009: The social significance of older people's meals. I: Monique Raats, Lisette de Groot & Wija van Staveren (eds): *Food for the ageing population*. Cambridge: Woodhead Publishing.
- Flodin, Eva 2008: *To move ahead – the extension of a life-world*. Licentiate Thesis Certec 1:2008. Lund: Lund University.
- Friberg, Tora 1990: *Kvinnors vardag. Om kvinnors arbete och liv: anpassningsstrategier i tid och rum*. Lund: Lund University Press.
- Frykman, Jonas 1988: *Dansbaneländet. Ungdomen, populärkulturen och opinionen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Frykman, Jonas 2006: Ting som redskap. *RIG Kulturhistorisk tidskrift* Vol. 89, nr. 2, s. 65–77.

- Frykman, Jonas & Nils Gilje 2003: Being There. An Introduction. I: Jonas Frykman & Nils Gilje (eds): *Being There. New Perspectives on Phenomenology and the Analysis of Culture*. Lund: Nordic Academic Press.
- Fägerborg, Eva 1999: Intervjuer. I: Lars Kaijser och Magnus Öhlander (red.): *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Fänge, Agneta & Synneve Dahlin Ivanoff 2009: The home is the hub of health in very old age: Findings from the ENABLE-AGE Project. *Archives of Gerontology and Geriatrics* Vol. 48, no. 3, s. 340–345.
- Gadamer, Hans-Georg 2003: *Den gåtfulla bäl-san*. Ludvika: Dualis.
- Gerholm, Lena 1985: *Kulturprojekt och projekt-kultur. En fallstudie av en kulturpolitisk försöksverksamhet*. Stockholm: Liber Förlag.
- Gerholm, Lena 1993: Generation som erfarenhet och konstruktion: En etnologisk betraktelse. I: Barbro Blehr (red.): *Femtiotalister och konstruerandet av kulturella generationer*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Gray, Ann 2003: *Research practice for cultural studies. Ethnographic methods and lived cultures*. London: Sage Publications.
- Gunnarsson, Evy 2009: "I think I have had a good life": the everyday lives of older women and men from a lifecourse perspective. *Ageing & Society* Vol. 29, no. 1, s. 33–48.
- Hacking, Ian 2004: Between Michel Foucault and Erving Goffman: between discourse in the abstract and face-to-face interaction. *Economy and Society* Vol. 33, no. 3, s. 277–302.
- Hacking, Ian (1983) 2007: *Representing and Intervening. Introductory Topics in the Philosophy of Natural Science*. Cambridge University Press.
- Hacking, Ian (1999) 2010: *Social konstruktion av vad?* Stockholm: Thales.
- Hagström, Charlotte och Lena Marander-Eklund 2005: Att arbeta med frågelistor. En introduktion. I: Charlotte Hagström och Lena Marander-Eklund (red.): *Frågelistan som källa och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Hagström, Charlotte 1999: *Man blir pappa. Föräldraskap och maskulinitet i förändring*. Lund: Nordic Academic Press.
- Hammarlin, Mia-Marie 2008: *Att leva som utbränd. En etnologisk studie av långtidsjukskrivna*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Hansson, Kristofer 2007: *I ett andetag. En kulturanalys av astma som begränsning och möjlighet*. Stockholm: Critical Ethnography Press.
- Hansson, Kristofer 2010: Diskret medicin. Berättelser om astma i annonser och frågelistsvar 1950–1970. *RIG Kulturhistorisk tidskrift* nr. 2, s. 18–30.
- Haraway, Donna 2008: *Apor, cyborger och kvinnor. Att återupppfinna naturen*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Hazan, Haim 1994: *Old age: constructions and deconstructions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hedvall, Per-Olof 2009: *The Activity Diamond. Modeling an Enhanced Accessibility*. Lund: Lund University.
- Heikkinen, Satu 2008: *Att köra eller inte köra. Hur de äldre, äldre och bilkörning har diskuterats i svensk transportpolitik*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Hepworth, Mike 2000: *Stories of Ageing*. Buckingham/Philadelphia: Open University Press.
- Hockey, Jenny & Allison James 1993: *Growing Up and Growing Old. Ageing and Dependency in the Life Course*. London: Sage Publications.
- Holst Kjær, Sarah 2009: *Sådan er det at elske. En kulturanalyse af parforhold*. København: Museum Tusculanums Forlag.
- Huyke, Héctor J. 2001: Toward an Ethics of Technologies as Prostheses. *International Journal of Technology and Design Education*, Vol. 11, no. 1, s. 53–65.
- Hydén, Lars-Christer 2005: Kroppens berättelser. I: Eva Jeppsson Grassman och Lars-Christer Hydén (red.): *Kropp, livslopp och åldrande. Några samhällsvetenskapliga perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Hyllén-Cavallius, Sverker 2005a: *Minnets spelrum. Om musik och pensionärskap*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Hyllén-Cavallius, Sverker 2005b: Det sinnliga svunna. Om ålderdom, kulturell och historisk särart. I: Magnus Öhlander (red.): *Bruket av kultur. Hur kultur används och görs socialt verksamt*. Lund: Studentlitteratur.
- Högdahl, Elisabeth 2003: *Göra gata. Om gränser och kryphål på Möllevången och i Kapstaden*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Idvall, Markus 2007: Att höra till de äldre på väntelistan för njurtransplantation. Situationsbundna psykiatrins historia. I: Lars-Eric Jönsson och Susanne Lundin (red.): *Åldrandets betydelser*. Lund: Studentlitteratur.
- Ihde, Don 2008: Aging: I don't want to be a cyborg! *Phenomenology and the Cognitive Sciences* Vol. 7, no. 3, s. 397–404.
- Imrie, Rob 2004: Disability, embodiment and the meaning of the home. *Housing Studies* Vol. 19, no. 5, s. 745–763.
- Ingold, Tim 2000: *The perception of the environment. Essays in livelihood, dwelling and skill*. London/New York: Routledge.
- Ingold, Tim 2004: Culture on the Ground: The World Perceived Through the Feet. *Journal of Material Culture* Vol. 9, no. 3, s. 315–340.
- Ingold, Tim & Jo Lee Vergunst (eds) 2008: *Ways of Walking. Ethnography and Practice on Foot*. London: Ashgate.
- Jackson, Michael 1983: Knowledge of the Body. *Man*, New Series Vol. 18, no. 2, s. 327–345.
- Jackson, Michael 2005: *Existential Anthropology. Events, Exigencies and Effects*. New York/Oxford: Berghahn Books.
- Jeppsson Grassman, Eva 2005: Tid, rum, kropp och livslopp. I: Eva Jeppsson Grassman och Lars-Christer Hydén (red.): *Kropp, livslopp och åldrande. Några samhällsvetenskapliga perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Jönsson, Håkan 2002: *Ålderdom som samhällsproblem*. Lund: Studentlitteratur.
- Jönsson, Håkan 2009: Inledning. I: Håkan Jönsson (red.): *Åldrande, åldersordning, ålderism*. Linköping: Linköping University Interdisciplinary Studies no. 2009:10.
- Jönsson, Håkan 2002: Matupplevelser. I: Tom O'Dell (red.): *Upplevelsens materialitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Jönsson, Håkan 2005: *Mjölk – en kulturanalys av mejeridiskens nya ekonomi*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Jönsson, Lars-Eric 2007: Barnet, gubben och gumman. Ålder och åldrande i den institutionsbundna psykiatrins historia. I: Lars-Eric Jönsson och Susanne Lundin (red.): *Åldrandets betydelser*. Lund: Studentlitteratur.
- Jönsson, Lars-Eric och Susanne Lundin (red.) 2007: *Åldrandets betydelser*. Lund: Studentlitteratur.
- Kaijser, Lars 1999: Fältarbete. I: Lars Kaijser och Magnus Öhlander (red.): *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Karlsson, Eva M 2008: *Livet nära döden. Situationer, status och solidaritet vid vård i livets slutskede*. Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Katz, Jack 1999: *How Emotions Work*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Katz, Stephen 2000: Busy Bodies: Activity, Aging, and the Management of Everyday Life. *Journal of Aging Studies* Vol. 14, no. 2, s. 135–152.
- Katz, Stephen 2009: *Cultural Aging. Life Course, Lifestyle, and Senior Worlds*. Toronto: University of Toronto Press.

- Kaufman, Sharon R. 1986: *The Ageless Self. Sources of Meaning in Late Life*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Keane, Webb 2006: Subjects and Objects. I: Christopher Tilley, Webb Keane, Susanne Küchler, Michael Rowlands & Patricia Spyer (eds): *Handbook of Material Culture*. London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage Publications.
- Kenen, Regina 1996: The at-risk health status and technology: a diagnostic invitation and the "gift" of knowing. *Social Science & Medicine* Vol. 42, no. 11, s. 1545–1553.
- Kirk, Henning 1995: *Da alderen blev en diagnose. Konstruktionen af kategorien "alderdom" i 1800-tallets legelitteratur. En medicinsk-idehistorisk analyse*. København: Munksgaard.
- Knuts, Eva och Katarina Saltzman (red.) 2008: Nätverksetnologi. *Ljussgården*, nr. 21. Göteborg: Göteborgs universitet, Meddelanden från Etnologiska institutionen.
- Kontos, Pia C. 1999: Local biology: bodies of difference in ageing studies. *Ageing & Society* Vol. 19, no. 6, s. 677–689.
- Kontos, Pia C. 2004: Ethnographic reflections on selfhood, embodiment and Alzheimer's disease. *Ageing & Society* Vol. 24, no. 6, s. 829–849.
- Kullberg, Birgitta (1996) 2004: *Etnografi i klassrummet*. Lund: Studentlitteratur.
- Kvale, Steinar och Svend Brinkmann 2009: *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lagerspetz, Olli 2006: *Smuts. En bok om världen, vårt hem*. Stockholm/Stehag: Symposium.
- Lakoff, George & Mark Johnson (1980) 2003: *Metaphors We Live By*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Latour, Bruno 1999: *Pandora's Hope. Essays on the Reality of Science Studies*. Cambridge, Massachusetts/London: Harvard University Press.
- Latour, Bruno 2005: *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Lee Vergunst, Jo 2008: Taking a Trip and Taking Care in Everyday Life. I: Tim Ingold och Jo Lee Vergunst (eds): *Ways of Walking. Ethnography and Practice on Foot*. London: Ashgate.
- Levin, Lena (red.) 2007: *Äldre i transportsystemet – mobilitet, design och träningsproblematik*. Linköping: VTI rapport 593.
- Lindqvist, Beatriz 1991: *Drömmar och vardag i exil. Om chilenska flyktingars kulturella strategier*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Lindqvist, Beatriz 1996: Female Ageing, Beauty, and Gender Identity. I: Susanne Lundin och Lynn Åkesson (eds): *Bodytime. On the Interaction of Body, Identity, and Society*. Lund: Lund University Press.
- Listerborn, Carina 2002: *Trygg stad. Diskurser om kvinnors rädsla i forskning, policyutveckling och lokal praktik*. Göteborg: Chalmers tekniska högskola.
- Lundgren, Anna Sofia 2010: "In the good old days." Insidious nostalgia and the constitution of old age identity. *Journal of Aging Studies* Vol. 24, no. 4, s. 248–256.
- Lundgren, Anna Sofia 2011: Ageing in the Norrlandic Inland. I: Annika Egan Sjölander & Jenny Gunnarsson Payne (eds): *Tracking Discourses. Politics, Identity and Social Change*. Lund: Nordic Academic Press.
- Lundin, Susanne 2007: Gamla kroppar och nya tekniker. I: Lars-Eric Jönsson och Susanne Lundin (red.): *Åldrandets betydelser*. Lund: Studentlitteratur.
- Lupton, Deborah 1996: *Food, the Body, and the Self*. London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage Publications.
- Löfgren, Orvar 2007: Order, Chaos and Desperation: the Hyper-materiality of Everyday Life. I: Rob van Ginkel & Alex Strating (eds): *Wildness and Sensation: An Anthropology of Sinister and Sensuous Realms*. (A festschrift for Jojada Verrips.) Amsterdam: Spinhuis Publishers.
- Lövgren, Karin 2009: "Se lika ung ut som du känner dig." Kulturella föreställningar om ålder och åldrande i populärpress för kvinnor över 40. Linköping: Linköpings universitet.
- Magnússon, Finnur 1996: *Janusansiktet. Vård och vardag på ett sjukhem*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Magnússon, Finnur 2010: Ursprung och ålder. I: Sandra Torres och Finnur Magnússon (red.): *Invandrarskap, äldreomsorg och omsorg*. Malmö: Gleerups.
- Mannerfelt, Charlotte 1999: *Det rätta pensionslivet. Ideal, moral och civilisation*. Stockholm: Resursförvaltningen för skola och socialtjänst, FoU-rapport från forskningsprogrammet Åldrandets kultur nr. 1999:3.
- Marcoux, Jean-Sébastien 2001: The "Casser Maison" Ritual: Constructing the Self by Emptying the Home. *Journal of Material Culture* Vol. 6, no. 2, s. 213–235.
- Mattsson Sydner, Ylva 2002: *Den maktlösa måltiden. Om mat inom äldreomsorgen*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Merleau-Ponty, Maurice (1945) 1997: *Kroppens fenomenologi*. Göteborg: Daidalos.
- Merleau-Ponty, Maurice (1945) 1999: *Maurice Merleau-Ponty. Om sprogets fenomenologi – utvalgte tekster*. Köpenhamn: Gyldendal.
- Merleau-Ponty, Maurice (1945) 2006: *Phenomenology of Perception*. London/New York: Routledge.
- Michael, Mike 2001: The Invisible Car: The Cultural Purification of Road Rage. I: Daniel Miller (ed.): *Car Cultures*. Oxford/New York: Berg.
- Miller, Daniel 2001: Driven Societies. I: Daniel Miller (ed.): *Car Cultures*. Oxford/New York: Berg.
- Miller, Daniel (ed.) 2001: *Home Possessions. Material Culture behind Closed Doors*. Oxford/New York: Berg.
- Miller, Daniel 2005: Materiality: An Introduction. I: Daniel Miller (ed.): *Materiality*. Durham/London: Duke University Press.
- Miller, Daniel 2008: *The Comfort of Things*. Cambridge: Polity Press.
- Mol, Annemarie 2002: *The Body Multiple. Ontology in Medical Practice*. Durham/London: Duke University press.
- Mol, Annemarie 2008: *The Logic of Care. Health and the problem of patient choice*. London/New York: Routledge.
- Myerhoff, Barbara 1978: *Number Our Days*. New York: Simon & Schuster.
- Myerhoff, Barbara 1984: Rites and Signs of Ripening: The Intertwining of Ritual, Time, and Growing Older. I: David I. Kertzer & Jennie Keith (eds): *Age and Anthropological Theory*. London: Cornell University Press.
- Nikolić, Dragan 2012: *Tre städer, två broar och ett museum. Minne, politik och världsarv i Bosnien och Hercegovina*. Lund: Lunds universitet.
- Nilsson, Fredrik 2011: *I ett bolster av fett. En kulturhistoria om övervikt, manlighet och klass*. Lund: Sekel Bokförlag.
- Nilsson, Gabriella 2011: Age and Class in the Third Age. Talking about Life as a Mappie. *Ethnologia Scandinavica* Vol. 41, s. 71–88.
- Nilsson, Magnus 2008: *Våra äldre. Om konstruktioner av äldre i offentligheten*. Linköping: Linköpings universitet.
- Nilsson, Margareta 2004: Att vara äldre. I: Kerstin Blomqvist och Anna-Karin Edberg (red.): *Att vara äldre. ... man har ju sina krämpor ...* Lund: Studentlitteratur.
- Närvänen, Anna-Liisa 2009: Ålder, livslopp, åldersordning. I: Håkan Jönsson (red.): *Åldrande, åldersordning, ålderism*. Linköping: Linköping University Interdisciplinary Studies no. 2009:10.
- O'Dell, Tom 2010: *Spas. The Cultural Economy of Hospitality, Magic and the Senses*. Lund: Nordic Academic Press.

- Odén, Birgitta 1994: Åldrandets förvandlingar. De gamlas villkor från senmedeltid till välfärdsstat. I: Gunnar Broberg, Ulla Wikander och Klas Åmark (red.): *Bryta, bygga, bo. Svensk historia underifrån*. Stockholm: Ordfront förlag.
- Odén, Birgitta 1996: Åldrandet som medicinskt problem – ett historiskt perspektiv. I: Ingrid Gottfries och Bodil E. B. Persson (red.): *Humaniora och medicin*. Lund: Studentlitteratur.
- Odén, Birgitta, Alvar Svanborg och Lars Tornstam 1983: *Äldre i samhället – förr, nu och i framtiden*. Stockholm: Liber Förlag.
- Odén, Birgitta, Alvar Svanborg och Lars Tornstam 1993: *Att åldras i Sverige*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Oldman, Christine 2002: Later life and the social model of disability: a comfortable partnership? *Ageing & Society* Vol. 22, no. 6, s. 791–806.
- Olin Lauritzen, Sonja 2005: Den medelålders kvinnans motsägelsefulla kropp. I: Eva Jeppsson Grassman och Lars-Christer Hydén (red.): *Kropp, livslopp och åldrande. Några samhällsvetenskapliga perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Olsson, Gunnel 2003: *Mellan Rum. Om kropp, rörelse och rytm*. Stockholm/Stehag: Symposium.
- Ottoson, Erik 2008: *Söka sitt. Om möten mellan människor och föremål*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Persson, Therése 2010: *Kvinnlig för sin ålder. En intervjustudie om ålder, kropp och femininitet*. Linköping: Linköpings universitet.
- Powell Lawton, M. 1990: Residential Environment and Self-Directedness among Older People. *American Psychologist* Vol. 45, no. 5, s. 638–640.
- Ricoeur, Paul 1993: *Från text till handling*. Stockholm/Stehag: Symposium.
- Ronström, Owe 1998a: Pigga pensionärer och populärkultur. (Inledning). I: Owe Ronström (red.): *Pigga pensionärer och populärkultur*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Ronström, Owe 1998b: Pensionärnsöjen och modernitet. I: Owe Ronström (red.): *Pigga pensionärer och populärkultur*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Rosengren, Anna 2011: *Åldrandet och språket. En språkhistorisk analys av hög ålder och åldrande i Sverige cirka 1875–1975*. Huddinge: Södertörns högskola.
- Sandberg, Helena och Åsa Thelander 2000: Hur nära kan man tillåta sig att komma? Att pendla mellan närhet och distans i forskningsprocessen. I: Gunilla Jarlbro (red.): *Vilken metod är bäst – ingen eller alla? Metodtillämpning i medie- och kommunikationsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Schatzki, Ted 2009: "Timespace and the Organization of Social Life." I: Elisabeth Shove, Frank Trentmann & Richard Wilk (eds): *Time, Consumption and Everyday Life. Practice, Materiality and Culture*. Oxford/New York: Berg.
- Shove, Elisabeth 2003: *Comfort, Cleanliness and Convenience. The Social Organisation of Normality*. Oxford/New York: Berg.
- Shove, Elisabeth 2009: Everyday Practice and the Production and Consumption of Time. I: Elisabeth Shove, Frank Trentmann & Richard Wilk (eds): *Time, Consumption and Everyday Life. Practice, Materiality and Culture*. Oxford/New York: Berg.
- Shove, Elisabeth, Frank Trentmann och Richard Wilk 2009: Introduction. I: Elisabeth Shove, Frank Trentmann & Richard Wilk (eds): *Time, Consumption and Everyday Life. Practice, Materiality and Culture*. Oxford/New York: Berg.
- Sidenvall, Birgitta, Margaretha Nydahl & Christina Fjellström 2000: The Meal as a Gift – The Meaning of Cooking Among Retired Women. *Journal of Applied Gerontology* Vol. 19, no. 4, s. 405–423.
- Sjöholm, Carina 2003: *Gå på bio. Rum för drömmar i folkhemmets Sverige*. Stockholm/Stehag: Symposium.
- Snellman, Marie-Louise 2009: "Det är ju inte hela tiden bara lycka heller." Äldre kvinnors berättade liv – om arbete, omsorg och åldrande i landsbygdsmiljö. Umeå: Umeå universitet.
- Socialstyrelsen 2004: *Framtidens anhängsomsorg. Kommer de anhängiga vilja, kunna, orka ställa upp för de äldre i framtiden?* www.socialstyrelsen.se
- Socialstyrelsen 2009: *Vård och omsorg om äldre*. www.socialstyrelsen.se
- Sontag, Susan (1977) 1990: *Illness as Metaphor*. New York: Picador.
- Spradley, James P. 1979: *The Ethnographic Interview*. Belmont: Wadsworth.
- Svenaues, Fredrik 2003: *Sjukdomens mening. Det medicinska mötets fenomenologi och hermeneutik*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Svenaues, Fredrik 2008: *Tabletter för känsliga själar. Den antidepressiva revolutionen*. Nora: Nya Doxa.
- Svendsen, Lars Fr. H. 1999: *Långtråkighetens filosofi*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Taghizadeh Larsson, Annika 2009: "Om man blir sjuk då tror jag att man känner sig gammal." Funktionsnedsättnings och sjukdomars betydelse för upplevd ålder. I: Håkan Jönson (red.): *Åldrande, åldersordning, ålderism*. Linköping: Linköping University Interdisciplinary Studies no. 2009:10.
- Tanaka, Hideki & Shuichiro Shirakawa 2004: Sleep health, lifestyle and mental health in the Japanese elderly. Ensuring sleep to promote a healthy brain and mind. *Journal of Psychosomatic Research* Vol. 56, no. 5, s. 465–477.
- Thomas, Annica 1986: *Vardagsvanor och ritualer. Om några gamla människors möte med bemservice*. Stockholm: Stockholms socialförvaltning, Forsknings- och utvecklingsbyrån, FoU-rapport 1986:52.
- Thomsson, Heléne 2010: *Reflexiva intervjuer*. Lund: Studentlitteratur.
- Torres, Sandra och Finnur Magnússon (red.) 2010: *Invandrarskap, äldreomsorg och omsorg*. Malmö: Gleerups.
- Trentmann, Frank 2009: Disruption is Normal: Blackouts, Breakdowns and the Elasticity of Everyday Life. I: Elisabeth Shove, Frank Trentmann & Richard Wilk (eds): *Time, Consumption and Everyday Life. Practice, Materiality and Culture*. Oxford/New York: Berg.
- Troschholmen, Ninni 2000: *Tid till eftertanke. Kvinnligt pensionärliv ur ett klass- och livsloppsperspektiv*. Göteborg: Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 32.
- Turkle, Sherry (ed.) 2007: *Evocative Objects. Things We Think With*. Cambridge, Massachusetts/London: The MIT Press.
- Twigg, Julia 2000: *Bathing. The Body and Community Care*. London/New York: Routledge.
- Twigg, Julia 2003: The body and bathing: help with personal care at home. I: Christopher A. Faircloth (ed.): *Aging Bodies. Images and Everyday Experience*. New York/Oxford: Altamira Press.
- Urry, John 2000: *Sociology beyond societies. Mobilities for the twenty-first century*. London/New York: Routledge.
- Urry, John 2006: Inhabiting the car. *Sociological Review* Vol. 54, no. 1, s. 17–31.
- Westergren, Christina 2003: Meddelare, kvinnor och vanliga människor. I: Bo G. Nilsson, Dan Waldetoft och Christina Westergren (red.): *Frågelist och berättarglädje. Om frågelistor som forskningsmetod och folklig genre*. Stockholm: Nordiska Museets förlag.
- Whitaker, Anna 2009: *Åldrande, död och anhängsrap*. Malmö: Gleerups.
- Wilińska, Monika 2012: *Spaces of (non-)ageing. A discursive study of inequalities we live by*. Jönköping: School of Health Sciences, Jönköping University. Dissertation Series No. 24.

Willim, Robert 2008: *Industrial Cool. Om post-industriella fabriker*. Lund: Lunds universitet.

Young, Iris Marion 2000: Hus och hem. Feministiska variationer över ett tema. I: Iris Marion Young: *Att kasta tjejkast. Texter om feminism och rättvisa*. Stockholm: Atlas.

Zidén, Lena 2008: *Life after hip fracture. Impact of home rehabilitation versus conventional care and patients' experiences of the recovery process in a short- and long-term perspective*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Öberg, Peter 1997: *Livet som berättelse. Om biografi och åldrande*. Uppsala: Uppsala universitet.

Öberg, Peter 2005: Den åldrande kroppen – samhälleliga bilder och äldres egna erfarenheter. I: Eva Jeppsson Grassman och Lars-Christer Hydén (red.): *Kropp, livslopp och åldrande. Några samhällsvetenskapliga perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.

Öhlander, Magnus 1996: *Skör verklighet. En etnologisk studie av demensvård i gruppboende*. Stockholm: Institutet för folklivsforskning, Stockholms universitet.

Öhlander, Magnus 2007: En kulturhistorisk betraktelse av hemmets innebörder. I: Gunilla Silfverberg (red.): *Hemmets vårdetik. Om vård av äldre i livets slutskede*. Lund: Studentlitteratur.

Öhlander, Magnus 2009: Dignity and Dementia: An Analysis of Dignity of Identity and Dignity Work in a Small Residential Home. I: Lennart Nordenfelt (ed.): *Dignity in Care for Older People*. Wiley-Blackwell.

Östlund, Britt 2010: Watching television in later life: a deeper understanding of TV viewing in the homes of old people and in geriatric care contexts. *Scandinavian Journal of Caring Sciences* Vol. 24, no. 2, s. 233–243.

BILAGOR

BILAGA 1

INTERVJUGUIDE

Kan du berätta lite om dig själv? (född och uppväxt, arbete, familj etc.?)
Att bli pensionär, hur har det förändrat ditt liv?

Har X år varit en lång tid? Känner du dig som X år?
Känner du dig annorlunda nu än när du var yngre? På vilket sätt?
Hur såg du på att bli gammal när du var yngre?
Vad är det sämsta respektive bästa med att bli gammal?

Vad är god hälsa för dig?
Hur skulle du beskriva din hälsa idag?
Är det något i din hälsa som påverkar din vardag?
Vad gör du för att må bra?

Kan du beskriva en typisk dag?

BILAGA 2

FRÅGELISTA LUF 227 ÅLDRADE OCH HÄLSA

December 2008

Folklivsarkivet, Lunds universitet

LUF 227 ÅLDRADE OCH HÄLSA

Din hälsa

Hur skulle du beskriva din hälsa idag? Har du varit mestadels frisk eller har du varit drabbad av sjukdom under ditt liv? Äter du regelbundet någon medicin eller genomgår behandling? Vad är hälsa respektive ohälsa för dig?

Att hålla sig i form

Hur gör du för att behålla och förbättra din hälsa? Varför gör du just detta? Idrottar du, går på gymnastik eller ägnar dig åt någon annan form av fysisk aktivitet? Finns det andra aktiviteter du ägnar dig åt för att må bra? Hänger fysisk och psykisk hälsa respektive ohälsa samman? Vilken betydelse har kosten? Tänker du på hälsoaspekter när du handlar, lagar mat och äter? Äter du på bestämda tider? Äter du någon form av anpassad kost? Är det i så fall på grund av sjukdom, allergier eller i förebyggande syfte?

Hälsans betydelse för vardagen

Har din hälsa förändrats under livets gång? Har det påverkat din vardag, och i så fall hur? Finns det saker du inte längre kan göra eller måste göra på ett annat sätt idag? Hur löser du det? Får du hjälp av någon och i så fall vem? Vad får du hjälp med? Använder du något särskilt hjälpmedel för att underlätta din vardag? Det kan vara allt från förstoringsglas och greppvänliga köksredskap till rullator och käpp.

Att bli äldre

Den faktiska åldern är inte alltid densamma som den upplevda åldern. Hur gammal *känner* du dig? Finns det någon speciell ålder i livet du trivs särskilt i? Varför det? Känner du dig annorlunda idag än då du var yngre? På vilket sätt? Hur såg du på att bli äldre när du var barn, ung, medelålders? Har du någon gång känt dig särbehandlad på grund av din ålder? Var det positiv eller negativ särbehandling? Vad tyckte du om det? Tror du det är skillnad mellan hur kvinnor och män upplever att bli äldre? Blir äldre kvinnor och män bemötta på samma sätt? Vad är det bästa respektive sämsta med att bli äldre?

Kroppsliga förändringar

Upplever du att din kropp förändrats? På vilka sätt? Handlar det till exempel om balans, syn, hörsel, om kondition, styrka, kraft, om koncentration, trötthet, uthållighet? Har ditt sömnbehov förändrats? Sover du mer eller mindre? Är du morgonpigg eller kvällstrött och har detta förändrats under livets gång? Finns det särskilda situationer då du känner att din kropp förändrats? Ge exempel! Finns det saker du inte längre kan göra men önskar att du kunde? Varför kan du inte det? Finns det saker som du *kan* göra idag som du inte kunde göra tidigare? Hur tänker du kring utseende: finns det till exempel kläder som inte passar när man kommit upp i en viss ålder? Frisyrier och smink? Använder du några speciella hud- eller hårvårdsprodukter? Kommer du ihåg när i livet du började reflektera över rynkor och grått hår? Gällde det dig själv eller andra?

Hälsovård och sjukvård

Går du på regelbundna läkar- och tandläkarbesök eller hälsokontroller? Blir du kallad eller beställer du tid själv? Var sker dessa? (på sjukhus, på vårdcentraler, i form av hembesök eller på annat sätt) Får du regelbundet någon annan form av hälsovård, som till exempel fotvård, massage, akupunktur, alternativa behandlingar? Har du blivit ordinerad detta eller har du valt det själv?

Vårdmöte

Berätta om ett vårdmöte! Det kan vara positivt eller negativt, handla om ett rutinbesök eller om något som bara hänt en gång. Exempel skulle kunna vara möte med tandläkare, distriktssköterska, fotvårdare eller någon annan. Hände något ovanligt eller dramatiskt eller var det kanske tvärtom precis som det brukar vara? Hur gick det till, vad skedde och hur upplevde du det?

Tack för din medverkan!